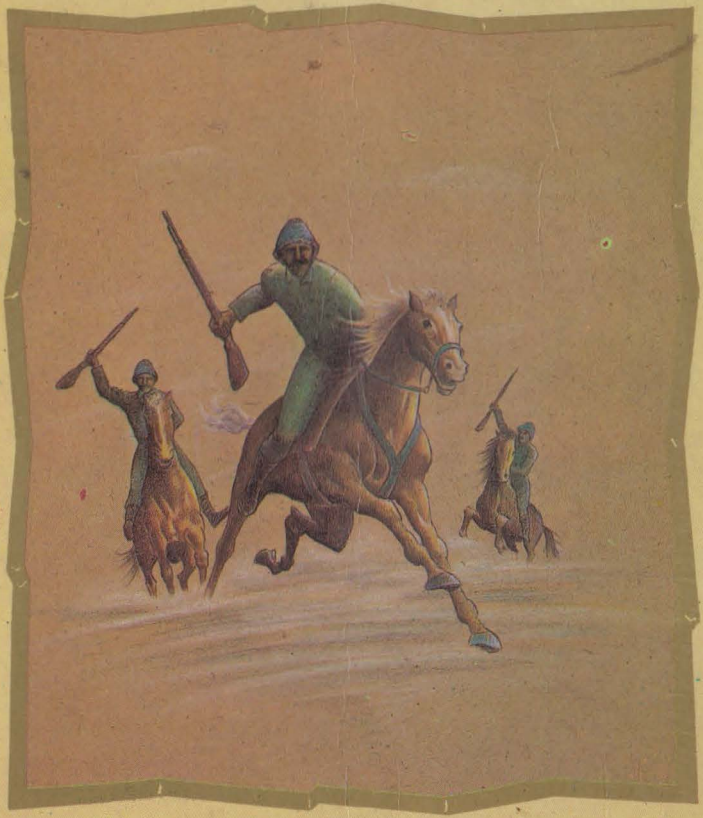
CEMAL ŞENER

ÇERKES ETHEM OLAYI

ANT

ÇERKES ETHEM OLAYI CEMAL ŞENER ANT

Bu araştırma, Kasım 1982'de İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Siyaset Bilimi Bölümü'nde Yüksek Lisans (master) tezi olarak, Prof. Dr. Toktamış Ateş'in yönetiminde gerçekleşmiştir.

CEMAL ŞENER

ÇERKES ETHEM OLAYI

ANT Yayınları

Piyer Loti Cad. Silahtar Mektep Sok.
Türkmen Han No: 25 Kat; 1/16
Tel: 516 21 00 Çemberlitaş/İSTANBUL

CEMAL ŞENER

1951'de Erzincan - Merkez Güllüce Köyünde doğdu. İlk, Orta ve Lise öğrenimini aynı ilde tamamladı. Daha sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Antropoloji Bölümü'nde Lisans ve İktisat Fakültesi Siyaset Bilimi Bölümü'nde Yüksek Lisans (master) yaptı. Aynı Üniversiteye bağlı Siyasal Bilimler Fakültesi'ndeki görevinden ise Ekim 1983'te ayrıldı.

Kendisi halen Türkiye'nin toplumsal yapısı üstüne araştırmalarını sürdürmektedir. Evli ve bir çocuk babasıdır.

İÇİNDEKİLER

I. BÖLÜM

* Çerkesler Hakkında Kısa Tarihçe 19
* Çerkeslerin Milli Kurtuluş Tarihinde Oynadıkları Tarihsel Rol 23
* Efe Kime Denir? 27
* Çerkes Ethem Kimdir? 29
* Çerkes Ethem'in Ulusçu Akıma Katılışı 34

II. BÖLÜM

* Çerkes Ethem ve İç İsyanlar 39
* Çerkes Ethem ve Yeşilordu 54
  * Yeşilordu Talimatnamesi 65
  * Yeşilordu Nizamnamesi 69
* Çerkes Ethem'in Bolşevikliği ve Nazım Bey Meselesi 73
* Seyyare-i Yeni Dünya Gazetesi 82

III. BÖLÜM

* Mustafa Kemal - Çerkes Ethem Çatışması 89
* Gediz Meselesi ve Fuat Paşa Olayı 95
* Bilecik Yolculuğu ve Çerkes Ethem'in Kütahya Çekilişi 100
* Çerkes Ethem'in Yunanlılara Sığınması 109
* Çerkes Ethem Olayı Türkiye Büyük Millet Meclisinde 116

* Yeşilordu Davası İstiklal Mahkemesinde 123
** Nazım Bey'in Yargılanması 126
** Arif Oruç'un Yargılanması 132
** Karar 135
* Çerkes Ethem'in Çerkesciliği 136
* Çerkes Ethem Değerlendirmeleri ve Sonsöz 138
* Genel Kaynakça 145
* Dipnotlar 148
* Sözlük 153

SUNUŞ

Çerkes Ethem, yakın tarihimizin, üzerinde çok tartışılan ve yargılara varılan; fakat aynı ölçüde bilinmeyen ve tanınmayan bir kişiliğidir. Hele yakın tarihimizin kimi karanlıkta kalmış önemli noktaları düşünüldüğü zaman; Ethem Bey'le ilgili olarak ileri sürülen hususların, yapılan değerlenmelerin; olumlu, ya da olumsuz peşin hükümlerden kaynaklandığı ortaya çıkar.

Cemal Şener, Çerkes Ethem olayını, Siyasi Bilimler Yüksek Lisans programında bir tez çalışması çerçevesinde incelemeyi düşündüğünü söylediğinde, bir ikilem içinde kalmıştım. Zira Çerkes Ethem konusundaki bilimsel yaklaşım eksikliğinin bu tür çalışmalarla giderileceğine inanmama karşın, yeterince kaynak bulunup bulunamıyacağından kuşku duymaktaydım.

Zaman ilerledikçe ve çalışmalar sürdükçe kuşkularımın haklı çıktığını gördüm. Bu alanda kaynak bulunması konusunda gerçekten ciddi zorluklar vardı. Ancak çalışmanın sonunda, yukardaki "inancımın" da doğrulandığını memnuniyetle gözledim. Zira eldeki son derece sınırlı kaynaklara karşın, sonunda ortaya "bilimsel" sıfatını gönül rahatlığıyla yakıştırabileceğimiz bir çalışma çıktı.

Yukarda da belirtmiş olduğum gibi; yakın tarihimizin kimi bölümleri gerçekten çok karanlıktır. "İnsanın harman olduğu zor bir dönemde; iyi kötüyle, büyüklük küçüklükle, erdem şerefsizlikle, özveri ihanetle içiçe girmiş, birbirine karışmıştı. Ethem Bey'in Yunan tarafına sığınmasının, bu satırların yazarı tarafın-

dan hoşgörülmesi mümkün değildir. Kaldı ki bundan daha da önce "Mustafa Kemal'i TBMM kapısında asacağını" söylemesi, Ethem Bey'in nasıl bir başdönmesi, nasıl bir hava içinde olduğunu, çok daha açık bir biçimde gösterir. Ancak bu tür davranışları nedeniyle, önceden yaptığı tüm hizmetleri unutacak mıyız? Elbette unutmayacağız. Ve bileceğiz ki; Ethem Bey olmasaydı Ulusal Kurtuluş Savaşımız daha başlangıcında "İç İsyanlar" nedeniyle boğulabilirdi. Ancak, bir noktada "Ankara'yı kurtaran" Ethem Bey'in, daha sonra gidip asıl düşmana sığınması, gerçekten elem vericidir, anlaşılması çok güç bir olgudur.

Cemal Şener'in şu anda elinizde tutmakta olduğunuz çalışması, "bu güç olguyu" anlama çabasına yönelik, "İyi niyetli" bir çalışmadır. Çalışmanın eksiklikleri bu iyi niyete bağışlansa gerektir.

Prof. Dr. Toktamış Ateş

BİRİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ

Çalışmanın önsözünde bu konuyu neden seçtiğime ve ne gibi sorunlarla karşılaştığıma ait bazı şeyler yazmak istiyorum.

Son yıllarda yakın tarihimiz, toplumbilimcilerin önceki yıllara oranla daha fazla ilgisini çekmiştir. Bu konuda sosyal, ekonomik, siyasal v.s. araştırmalar artmıştır. Bunlar sevindirici şeylerdir. Bu ilgi ve çabalar ürünlerini vermeye başlamıştır ve devam etmektedir.

Bugünü dünden ayıramayız. Bugünü iyi anlayıp doğru değerlendirme yapmak için dünü iyi bilmek gerekir. Bu günkü olguların kökü dündedir. Birden var olmamışlardır. Dün ile bugün arasındaki süreci iyi bilmek lazımdır. Bu günkü olguların doğru yorumlanması geçmişin doğru analizi ile birlikte yürütülürse bir anlam kazanır. Yoksa havanda su döğmekten başka bir şey yapılmamış olunur.

Böyle olunca, ülkemizdeki, siyasi yapı ile ciddi bir şekilde ilgilenen siyasal bilimcinin toplumsal yapımızın dününü ve bugününü iyi bilmesi gerekir.

Elinizdeki çalışma bu amacın küçük bir parçası olarak kabul edilmelidir.

Geçmişimizi öğrenmenin bir aracı olan orta öğrenimdeki tarih dersleri, bozuk eğitim sisteminden ve hatalı tarih öğretme anlayışından dolayı sevimsiz bir hale gelmiştir.

Tarih, gerçek yönleriyle öğretilmediği için itici olmaktadır.

Bugünkü azgelişmişlik ve yarattığı sorunlar karşısında geçmiş abartılarak doyum sağlanmaya çalışılmaktadır.

Bu yanlış tarih öğretme anlayışı bozuk eğitim sistemi ile de birleşince, tarih öğrenmeye karşı bir tepki oluşmaktadır. Hatta giderek bu derslerin öğretilmesinin gereksizliğine de inanılmaktadır. Neticede, ders kitapları yoluyla sağlanan öğrenmenin gereksizliğine varılmaktadır.

Bu anlayışlar belli çevrelerce teorik çerçeveler oluşturularak savunulmuş ve öğrenci gençliğin bozuk eğitim sistemine olan tepkisi ile birleşince hayli başarılı da olmuştur.

Ders kitaplarından öğrenmeye karşı tepki genelde öğrenmeye tepkiye dönüşmüştür.

Böyle olunca da bu tür kurumlardan mezun olanlar "bilimden gerekli oranda nasibini alamamış" aydınları oluşturmuştur.

Son yıllarda bu eksiklerini gidermeye çalışanlar sevindirici bir şekilde artmaktadır. Ancak bu sefer de başka sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bunların başında dil sorunu vardır. Buradaki sorun, yabancı dil (İngilizce, Fransızca v.s.) bilmek değil, kendi dil sorunumuzdur.

Daha önce yapılmış araştırmaları ilk kaynaklardan belgeleri incelemek için araştırmanın dilini bilmek gerekir. Bu araştırmalar ise genellikle, Arapça, Osmanlıca, Eski Türkçe v.s. dir.

Ülkemiz aydıu -özel çabasıyla öğrenebildiğinin dışında, ki o da çok az- bu adı geçen dilleri bilmez. Araştırma yapmak istediği zaman, genel olarak dil bakımından şu sorunlarla karşılaşır: Birincisi, Osmanlıca, Eski Türkçe yapılmış araştırma ve belgeleri incelemesi için bu dilleri ve alfabesini bilmesi gerekir. İkincisi, Cumhuriyetin kuruluşu ve Latin alfabesinin kabulünden sonra Türkçe olarak yazılan eserler ve belgelerin dili ne yazık ki bugün anlaşılmamaktadır. Örneğin, Atatürk'ün kendi el yazısıyla yazdığı ne Eski Türkçeyi ne de Yeni Türkçeyi bugün kolay anlayamamaktayız. Üçüncü sorun da, Öztürkçe sorunudur. Öztürkçenin tam kullanıldığı bir metni de ne yazık ki, bugün tam anlayamamaktayız.

Yani dilimizin bu derece değişmesi ve yabancılaşması, onun

iletişim aracı görevini aksatmaktadır. Geçmişin bilgi birikimi ile bağ kurmayı zorlaştırmaktadır.

Bu engellerin kısa vadede aşılamaması ve belli bir formasyon gerektirmesi, ister istemez kendi toplumsal yapımızın tarihsel gelişmesini incelemek isteğini köreltmektedir.

Bahsettiğim zorluklara bir de gerçekci bilimsel çalışmaları hoş görmeme, hatta cezalandırma anlayışını da eklersek, bu iş daha da riskli bir şey oluyor.

Elinizdeki çalışma, ülkemizin sosyal ve siyasal yapısını öğrenmeyi amaçlayan bir çabanın başlangıcı sayılmalıdır. Konu, yakın tarihimizdeki siyasal bir olaydır. Kurtuluş Savaşı Tarihi'nde Çerkes Ethem Olayı.

Konuyu, gücümün yettiği, bilgi dağarcığımın elverdiği ölçüde gerçekci bir yaklaşımla incelemeye çalıştım. Elde edebildiğim tüm belgeleri araştırdım.

Aslında, Çerkes Ethem meselesi çok nazik bir konudur. Bu konudaki yorumlar çok farklılık taşıyor. Çerkes Ethem için, kimileri "vatan haini" derken, kimileri de, "halk kahramanı" diyor.

Bu tanımlamaları, siyasal literatürde sağ ve sol siyasi çevreler yaptığı gibi, sol kesimdeki araştırıcılar da karşılıklı yapmaktadır. Bu durum çalışmada da gösterilmeye çalışıldı.

Araştırma, Çerkes Ethem'i yaşadığı şartlardan soyutlamadan; konu, tarihsel dönemin ilişkileri ve çelişkileri içinde ele alınmaya çalışılmıştır.

Bir çok konuda olduğu gibi, bu konuda da daha önce yapılan çalışmalar azdır. Bu konudaki bazı önemli belgeler de henüz araştırıcılara açılmamıştır. Örneğin, Çerkes Ethem Olayının TBMM'nin gizli oturumlarındaki toplantı zabıtları v.s.

Araştırma, bu konuda yeni bir tez getirmemiştir. Çerkes Ethem olayı denilince bunun ne olduğunu nesnel bir biçimde vermeye çalışmıştır. Bu anlamda araştırma, konuyla ilgili verilen yanlış bilgilere bir cevap da sayılabilir.

Doğal olarak çalışmanın bir dizi eksiği vardır. Dileğim konunun yeni araştırmalarla daha yeterli hale gelmesidir.

Cemal Şener

İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ

Kitabın birinci basımı bir ay gibi çok kısa bir sürede bitti. Doğrusu böyle bir kitap için bu ilgi bizce sürpriz oldu. Hem de doğru düzgün basın yoluyla v.s. kitabın duyurusunu bile yapamadık. Kendimizi toparlayıp gazete ilanı verelim derken kitap elimizde kalmadı.

İkinci baskısını aynen yapmayı gönlüm bir türlü kabul etmiyordu. Yeni baskıya yeni bilgiler ilave etmeliydim. Bu durum tabiî zaman aldı.

Geçen zamana rağmen düşündüğüm şeylerin hepsini gerçekleştiremedim. Çünkü, bizde ne yazık ki, tarihe mal olmuş olaylara bile yaklaşımda henüz sansürcü düşünce tarzı varlığını sürdürüyor.

Çerkes Ethem Olayının üstünde aslında altmış yılı aşkın bir süre geçmiş bulunuyor. Olay artık tarihe mal olmuştur. Ama ne yazık ki, bu olayı yaşayıp da hayatta olan çok az insan bile hâlâ bu konuda gerçeği olduğu gibi vermekten çekinmektedirler. Hattâ konuşmamayı tercih etmektedirler.

Tabiî bu anlayış bu konudaki öğrenme uğraşlarını güçleştirmektedir.

Böyle olunca da bundan zararlı çıkan gene toplumumuz olmaktadır. Çünkü, geçmişteki bazı olaylar karanlıkta kalırsa, gelecek için doğru dersler çıkarmak mümkün değildir.

Gene de, bu baskı da bazı yeni bilgi ve belgeler vermeğe çalıştım. Bu basımda kitaba iki yeni bölüm, ve iki belge girdi. Bunlardan bölümler; Çerkes Ethem Olayı Türkiye Büyük Millet Meclisinde ile Yeşilordu Davası İstiklal Mahkemesinde olan bölümlerdir. Belgeler ise; Yeşilordu Talimatnamesi ve Yeşilordu Nizamnamesi'dir.

Araştırmada, zorunlu olarak Arapça ve Osmanlıca kelimeler sık geçmektedir. Bu durum metnin anlaşılır olmasını zorlamaktadır. Bunu düşünerek metnin sonuna bir mini sözlük ekledik.

Bu baskı için de beni destek ve teşvik eden değerli Hocam Prof. Dr. Toktamış Ateş'e teşekkürlerimi iletirim.

Ayrıca, çalışmalarımı teşvik eden destekleyen ve kitabın yayınını büyük bir sevecenlikle üstlenen Enver Abime, (Ardakoç) bu baskı içinde desteklerini sürdüren Çerkes arkadaşlara ve çalışmamın her aşamasını benimle yaşayan oğlum Deniz Atilla ve eşim Yıldız'a teşekkürlerimi belirtmeden edemeyeceğim.

Emirgan, Ağustos 1984

DÖRDÜNCÜ BASKIYA ÖNSÖZ

Kitabımın üçüncü baskısı da bitti. Bu tabii ki sevindirici bir olay. Üstelik döneme has özellikler birlikte düşünüldüğünde bu daha da anlam kazanmakta.

Araştırma çeşitli kişi, kuruluş ve basında olumlu değerlendirmeler aldı. Basında; Prof. Dr. Selçuk Erez'den İlhami Soysal'a, Oktay Akbal'dan Sefer E. Berzeg'e Nokta dergisinden Stüdyo İmge dergisine dek yer aldı. Bu ilgiye teşekkürlerimi bildirmek istiyorum.

Araştırma kendi çapında da olsa yakın tarihimizin bir dönemine ait tartışmayı araladı. Bu sonuç çalışmanın amaçlarından bi-

ri idi. Çünkü ben tarihimizin nesnel bir yaklaşımla kaleme alındığına inanmıyorum. Bizim tarih kitapları bana hep Catherine Merland'ın tarih üstüne söylediği şu sözü anımsatıyor: "Böylesine cansıkıcı olması hep tuhafıma gidiyor, çünkü çoğu uydurulmuş olmalı."

Son yıllarda tarihimizin gerçekçi olarak yazılması çabaları ürünlerini vermeğe başlamıştır. Ülkemiz siyasal ve sosyal tarihinin birçok yanı ile yeniden yazılması gerektiğine inananlardanım.

Genel Kurmay Başkanlığına bağlı olarak yapılan Askeri Tarih Seminerlerinde Atatürk'ün şu söyledikleri sıkça alıntı yapılır: **"Tarih yazmak tarih yapmak kadar mühimdir yazan yapana sadık kalmazsa değişmeyen hakikât insanlığı şaşırtacak bir mahiyet alır."**

Bu söz benimde çok hoşuma gidiyor. Katılmamak mümkün değil. Fakat bu ilkeye bugüne kadar ne derece uyuldu. Hayli tartışılabilir.

Cemal Şener
Emirgan Şubat 1986

EVET/HAYIR

OKTAY AKBAL

GEÇMİŞİ ÖĞRENMEK İÇİN...

Bugünlerde okuduğum başka bir tarih incelemesi de Cemal Şener'in "Çerkes Ethem Olayı" adlı kitabı. Şener, önce Çerkesler konusunda geniş bilgi veriyor, kimdir, nerden gelmişlerdir, tarihte oynadıkları rol nedir, bunları anlattıktan sonra sözü Çerkes Ethem'e getiriyor. Bağımsızlık savaşımızın başlarında önemli yararlılıkları görülen bir çete başıdır Ethem. Halide Edip onu şöyle anlatır:

"Ethem'i Paşa'nın karşısında bir sandalyede buldum. Ayağa kalktı, elimi öptü. Normalden güçlü uzun boyu vardı. Hiç eti olmayan canlı bir iskelete benziyordu. Tam Çerkes yapısıydı. Geniş omuzlar, ince bel, uzun bacaklar ve kollar, kocaman sarışın bir kafa, kısa bir burun ve gayet solgun gözler. Teni hiçbir hava etkisiyle değişmemişti. O odada bu kocaman Çerkes herkesi gölgede bırakıyordu."

Çerkes Ethem de kendisini şöyle anlatır: "Ben kimim? Ben emlâk ve arazi sahibi, mesut ve müreffeh yaşayan ve aynı zamanda ekmeğin hası denebilecek kadar cömert bir ailenin evladıyım. Merhum babam Ali Bey, malikânesinin bulunduğu Bursa vilayetinde şeref ve haysiyeti ile tanınmış bir kimse idi. Ben babamın çok sevdiği en küçük oğlu, ağabeyimin de evlatlarına tercih ettiği bir kardeş idim."

Ethem kahramanlık, kabadayılık romanlarına, filmlerine konu olacak serüvenlerin kişisidir. Tek başına bir ordu denilecek insanlardan! Gözüpek, atılgan, acımasız, korkusuz... Ama kültürden, bilinçten yoksundur; ileriyi göremez, anlayamaz; yalnızca at sürmesini, silah atmasını, ezmesini bilir. Gözü gerçekleri öylesine görmez ki, düne dek savaştığı Yunanlılarla birleşmeyi bile göze alacak, 'hain' sayılacaktır bütün bu serüvenlerin sonunda...

Cemal Şener'in "Çerkes Ethem" kitabı, bu ünlü çetebaşını, ulusal savaşımızın ilk bölümünün ünlü 'kahraman'ı, ama son bölümünün 'hain'i olan kişiyi birçok yönleriyle tanıtıyor. İlgiyle okunan bir kitap.

Cumhuriyet (4 Ekim 1984)

De omnibus dubitantum !

Prof. Dr. Selçuk EREZ

Atatürk Araştırma Merkezi dergisinin son sayısında **Utkan Kocatürk, Atatürk**'ün, Prof. **Malche**'in üniversite reformu ile ilgili raporuna eklediği notları yayınladı: Atatürk bu notlarda şöyle demektedir: "Bizi layık olduğumuz seviyeye çıkarmakta herhangi bir yabancı alim, yabancı,dahî olsa bile muktedir olamayacaktır! Düştüğümüz uçurumdan bizi kurtaracak, alemin en yüksek tabakalı sahası çıkaracak, yine bu uçurumdan çıkıp yükselmesini bilenler olacaktır. Bu adamlar, bu uçurumdan medeniyet dünyasına yüksek gibi görünen her adamın huzurundan, tetkiklerinden fikir ve mütalaasından istifade etmekte daima isabet-i telakki olunacaktır; fakat bu noktadaki isabeti kendisinin mensup olduğu memleket ve milleti hakkında karar vermesi için asla isabet-i telakki olamayacaktır."

Özlediğimiz uygarlık düzeyine evrensel bilgiyi özümlemiş Türk vatandaşlarının çözümleri ve formülleri ile ulaşacağımızı belirtmiş Atatürk! Uygarlık yarışında başta koşan ülkelerin geçmişlerine baktığımız zaman, bağımsız, ön yargısız, bilimsel düşüncenin her türlü teknik ve maddi gelişmeden önce oluştuğu ve yaygınlaştığı dikkati çekmektedir. Önce bir takım öncüler, alışılagelmiş ve resmi kalıpları sarsmış, darmadağın etmiş, sonra giderek daha çok sayıda insan, her konuyu çeşitli açılardan, çok sesli bir şekilde tartışmaya başlamış ve ancak bu tartışmalardan sonra bu ülkelerde sorunların etkin çözümleri bulunabilmiştir.

Batıdaki entellektüel an'anenin oluşumunda şu basamaklar yer almaktadır: 16. yy. başında **Erasmus**, Latin ve Yunan klasiklerini keşfetmiş, **Cicero, Sokrat** gibi Hıristiyanlık öncesi devrin büyüğü eski düşünürlerinin önemini çevresine yaymıştır: Hıristiyanlığın ağır baskısı Avrupa'ya egemenken, **Sokrat**'dan, sanki bir Hıristiyan azizi gibi söz açan "Hazreti Sokrat, benim için dua et!" diyen odur. Descartes, 17. yy. da o güne dek kabul edilmiş, tartışılmasından çekinilmiş doktrinler konusunda kuşkulu olmayı öğretmiş, her adımda kuşku duymadan konuları oldukları gibi baştacı etmenin sakıncalı olduğunu vurgulamıştır. Başlığımızdaki

"herşeyden kuşkulanmalıyız" özdeyimi, bir gizli polis sloganı olmayıp, Descartes'in meseleleri tartışmadan kabul etmenin bahis konusu olamayacağını yansıtan sözüdür. 17. yy. ın sonunda **Piere Bayle**, bu kuşkuyu o güne kadar tartışmasız yenilip yutulan İncil'e uyguladı. **Voltaire**, 19. yy. da aynı yönde eleştirilerini "satirmizah-alay" ile pekiştirmiştir.

Sözünü etmeye bayıldığımız "çağdaş uygarlık düzeyi"ne ulaşmak için bizim de kendi Erasmus'larımızı, Descartes'lerimizi, Bayle'lerimizi yetiştirmemiz, gerekir.

Bunca iktisadi iç ve dış siyasi sorun kargaşası arasında bunalırken, biz onları bekleyeduralım- özellikle son zamanlarda bizde de konuların değişik cephelerinin varolduğunu kavrayan, vurgulayan, alışagelmiş basmakalıp formüllerin, açıklamaların ötesinde başka gerçeklerin de bulunabileceğini söyleyenler giderek artaktadır.

Bu mutlu gelişimi birkaç örnek ile yansıtalım: **Yalçın Küçük, "Aydın Üzerine Tezler"** başlıklı iki ciltlik nefis eserinde, 3. Selim'den bu yana ezberlediklerimizi hallaç pamuğu gibi darmadağan etmektedir. Mesela, **Gülhane Hatt-ı Hümayunu**'nun hazırlanışında o zamanki Britanya Büyükelçisi **Lord Stratford**'un olağanüstü katkıları bulunduğu görüşünü ileri süren araştırıcıların bu sonuca, adı geçen elçinin hatıralarının ancak bir bölümünü okuyarak ulaştıklarını saptamıştır! Küçük'e göre, Lord'un anılarının tümünü okuduğumuzda ulaştığımız sonuç farklı olmaktadır.

● 14 Ocak tarihli Milliyet'te şehrimizde bir konferans vermiş olan **Aydın Menderes**'in "Türk tarihi üzerindeki ipotekler kalksa da herkes rahatça durumu anlayabilse" dediği yazılıydı.

● Geçenlerde Hürriyet gazetesinin tertip ettiği **Yahya Kemal** seminerinde şairi öven konuşmalar yanında, **Cevdet Kudret** gibi **Yahya Kemal**'i eleştiren zıt görüşlü konuşucuların da yer almasının hoş bir çok seslilik gösterisi olduğunu **Haldun Taner** ne iyi anlamıştı.

● Bir süre önce **Çerkes Ethem** konusunda bir tezin yayınlanması olumsuz herhangi bir tepkiye yol açmamıştır. 1982'de İstanbul Üniversitesi Siyaset Bölümünde **Cemal Şener** tarafından master tezi olarak kaleme alınan bu önemli eserin ikinci baskısı da yapılmıştır.

Bu kadar belirti henüz toz-duman içinde bir yerli Erasmus, Descartes ya da Voltaire saptamamız için yeterli değil ama, bu gibilerin ufukta belirecekleri günlerin öyle uzak olmadığını düşündürecek "çok alametler" mevcuttur.

Güneş (20 Ocak 1985)

I. BÖLÜM

ÇERKESLER HAKKINDA KISA TARİHÇE

Türkiye'deki Çerkeslerin ana vatanı Kafkasya'dır. Kafkasya doğal yapısı bakımından sık dağlarla kaplı bir yerdir. Üretim biçimi o yıllarda esas olarak tarım ve hayvancılığa dayanır.

Rusya Kafkasya'da tam egemenlik sağlamak ister. Osmanlı İmaratorluğu'nun da Kafkasya'da gözü vardır. Bu yüzden iki devlet arasında sık sık savaşlar olur ve Kafkasya bir türlü paylaşılamaz. Bu özellikten olsa gerek Kafkas toplumu savaşçı bir karakter taşır.

Çerkes sözcüğünün nereden türediği ve ne anlama geldiği konusunda çeşitli yorumlar vardır. En yaygın yorum Grek kaynaklarına göre, bu sözcüğün Sindo-Meot kavimlerinden biri olan KERKET adından geldiğidir.

Çerkesler kendilerine ADIGE adını verirler. Bu adın da orijini konusunda değişik yorumlar vardır. En yaygın yoruma göre; ADİGE Adaxer adından kaynaklanmaktadır. Adaxer ise, öbür taraf, Karadeniz tarafında oturanlardır. Adıgeliler yani Karadeniz'liler demektir. (1)

Çarlık Rusya 1868 Reformunun getirdiği değişikliklere ayak uydurmayan Çerkes beylerini zorla dize getirmeğe çalışır. Bu olay yeni bir savaş sebebi daha olur. Yıllardır süren Rusya - Kafkasya savaşlarına bir yenisi eklenir.

Bu savaşa küçük bir azınlık katılmaz. Savaş Kafkasların yenilgisiyle sonuçlanınca büyük bir göç başlar.

İşte bu göçle Anadolu'ya da hayli kalabalık bir Çerkes topluluk gelir. Göç edenlerin toplam sayısını bazı kaynaklar 500.000 bazı kaynaklar ise iki milyon civarında göstermektedir.

Bu göç aynı zamanda Kafkasya tarihinin son büyük göçü olarak nitelenir. Yoksa bundan önce de bir çok defalar Anadolu'ya Kafkasya'dan büyük göçler olmuştur. Biz bunların ayrıntısına girmeyeceğiz. Çünkü amacımız, esas konuya girmeden önce Çerkes Tarihi hakkında bazı bilgiler vermektir.

Kafkasya tarihi boyunca, çokça savaşmış ve talana uğramıştır. Bu nedenle ovalık kısımlara yerleşme gerçekleşememiştir. Saldırılara karşı savunma için dağlık yöreler daha uygun görülmüştür. Zorunlu olarak da Çerkesler için yaşam yüksek dağ yamaçlarında sürmüştür. Bu maddi yaşam şartları ister istemez Kafkas halklarının kültürünün temeli olur. Bu olgu özellikle folklorunda, edebiyatında ve diğer sanat kollarında çokça görülen bir motiv olmuştur. (2)

Adı geçen göç, Kafkasya'dan, Balkanlar'a, Mısır'a, Suriye, Ürdün ve Anadolu'ya olur. Günümüz Türkiye'sinde Çerkesler'in en yoğun oldukları yerler: Balıkesir ve dolayları, Adapazarı, Samsun, Amasya, İzmit, Eskişehir, Sivas, Kayseri (Uzunyayla) ve Kahramanmaraş'tır. Ama çeşitli yerlerde dağınık olarak vardır. Hatta iç göçler sonucu son yıllarda İstanbul gibi şehirlerde hayli yoğunlaşma oluşmuştur. Bu gün toplam Türkiye topraklarında çeşitli boylara mensup bir milyona yakın Çerkes'in yaşadığı tahmin edilmektedir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi ÇERKES tüm Kafkas boy ve milliyetlerine verilen addır. Bunlar irili ufaklı elliye yakındır. Bunların herbiri ayrı dil ya da lehçe ile konuşur. Çerkes veya Adıge denilince bunların hepsi anlatılır.

Bu boy ya da milliyetlerin başlıcalarını şöyle sayabiliriz:

Abhaz'lar, Kabardey'ler, Abzeh, Çeçen, Asetin, Vıbıh, Bjedug, Sapsığ v.s.

Fakat bu tasnif kesin değildir. Araştırmacılara göre farklılıklar taşımaktadır. Bunlar arasında dil birliği yoktur, her boy ayrı dil ya da lehçe konuşur.

Çerkes Ethem, Adıgeler'in Sapsığ boyunun Dipşov ailesinden kabul edilir. Fakat farklı tasnif yapanlar da vardır. (3)

ÇERKESLERİN MİLLİ KURTULUŞ TARİHİNDE OYNADIKLARI TARİHSEL ROL

Çerkeslerin Türkiye'deki toplumla ilişkilerinin kökeni Osmanlı toplum yapısındaki ilişkilere dayanmaktadır.

> "Osmanlı devleti bir uluslar ve dinler mozaiği idi. Ulusal devrimler çağında bu yapıyı teşkil eden birimler dağıldı ve ayrı ulusal devletler kuruldu. Başka bir deyişle, tarihi gelişim sürecinde kapitalizm ve burjuva devrimleri, Osmanlı devleti açısından görevlerini bu devleti ulusal devletlere bölerek yerine getirdiler. Oysa bu devletin egemen unsuru kabul edilen Türkler, bu çözülüş sürecini objektif olarak değerlendirme durumunda değillerdi." (4)

Osmanlı devleti içinde milletler mozaiğinden birini teşkil eden Çerkesler, çözülüş sürecinde bildiğimiz kadarıyla ulusların kendi milli devletlerini bağımsız oluşturma veya özerklik ve benzeri taleplerde bulunmadılar veya bulunamadılar.

Son Osmanlı yönetimi itilaf emperyalistlerinin ağır teslim şartlarını kabul edince, işgali onuruna yediremeyen yurtsever aydınlar (asker-sivil) mücadeleye atıldılar. Ulusal örgütlenmenin içinde doğal olarak Osmanlı milletler mozaiğini oluşturan her millet ve milliyetlerden yurtseverler vardı.

Bu şartlarda Çerkesleri esas olarak iki konumda bulmaktayız.

Birinci konumda, ulusal direnmenin yanında yer alanlar: Bunların arasında Osmanlı ordusu içinde önemli görevlerde bulunan kimseler de vardır: Ali Fuat Cebesoy, Rauf Orbay, Yusuf İzzet Paşa, Albay Bekir Sami, Çerkes Ethem ve kardeşleri v.s.

İkinci konumda ise Hilafet kurumuna bağlılık ve Saraya olan yakınlıktan olsa gerek, İstanbul hükümetinin, dolayısıyla işgalci emperyalist güçlerin yanında yer alanlar: Anzavur v.b. gibi.

Çerkesler bir dizi ilişki ile Osmanlı yönetiminin gözüne girmiş, önemli ayrıcalıklar elde ederek, devletin üst yönetim mekanizmalarında yer alabilmişlerdir. (5) Kurtuluş Savaşına önderlik eden paşaların bir kısmının Osmanlı ordusundan gelme ve Çerkes olması bunu kanıtlamaktadır.

Çerkesler, Saraya ve Hilafet kurumuna bağlılıkta hayli ileri gitmişlerdir. Bu, onların yapısından gelen geleneksel kabile düzenindeki örgütlenme özelliğinden ileri gelmektedir. Çerkesler, geleneksel otoriteyi temsil eden Padişah-Hilafet kurumuna ve onu temsilen çeşitli Saltanat ve Hilafet kurumlarına bu kültürel özellikten dolayı çok bağlı kalmışlardır. Nitekim Padişahın buyrukları ve Şeyh-ül İslam'ın fetvaları Çerkesler arasında hayli büyük yankılar uyandırabilmiştir. Bu durum, Kurtuluş Savaşında bir dizi iç isyanın mayası olmuştur (Anzavur isyanında olduğu gibi).

Padişah ve Halifeye geleneksel bağlılık, saraya yakınlıkla elde edilen para, rütbe ve çeşitli ayrıcalıklar, Çerkeslerin saraya başkaldıran ulusçulara düşman kesilmesini sağlamıştır.

İttihatçı ve Meşrutiyetçilere de geçmişte düşman olan Çerkeslerin, onların bir devamı olarak gördükleri ulusçulara da düşman olup, Saltanatla kurulu çıkar ilişkilerinin sarsılmasını asla istememiş olmaları mümkündür.

Bu yapıda olan kesimin ulusçulara düşmanlığına bir de işgalci emperyalistler ve onların işbirlikçisi İstanbul hükümetinin sinsi

çabaları eklenirse, ulusçu akıma karşı olan tutucu ayaklanmalar daha iyi anlaşılır.

Artık, İngilizlerin yüzyıllardır dünya egemenliği için ellerine geçirmek istedikleri İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının hakimiyeti söz konusu. Bu yol da ancak Marmara Bölgesinin güvenliğini sağlamaktan geçer. Marmara Bölgesinde Çerkesler çoğunluktadır. O halde Boğazların ele geçirilmesi Çerkeslerin elde edilmesine bağlıdır. Ancak o zaman Anadolu'daki ulusal kuvvetlerin İstanbul ve Çanakkale üzerine olacak etkisi yok edilebilir.

Öyleyse, bölgenin çoğunluğunu oluşturan ve İstanbul hükümetine bağlılıkları bilinen Çerkes halkından yararlanmak gerekir. Bu amaç doğrultusunda kendileri işe doğrudan karışmadan ulusu bölerek kardeş kanı dökerler. Hattâ halkı kandırarak satılık örgütler bile kurarlar.

Çerkesleri iki konuma ayırıp anlatmaya çalıştığımız bu durumdan başka, İzmir'de kurulu bir Çerkes derneğinin faaliyetleri çok ilginçtir. Bu derneğin adı, Şarkı Garip Çerkesleri Temini Hukuk Cemiyeti" (Yakın Doğu Çerkeslerinin Hukukunu Sağlama Derneği) dir. Yunan işgali altında bulunan Batı Anadolu'da, 19 yöreden bu derneğe mensup 17 ayrı kabilenin temsilcileri 24 Ekim 1921'de İzmir'de bir toplantı yaparak taleplerini bir bildiri ile dile getirirler. Bu bildirinin başlığı ise şöyledir: "Çerkes Milletinin Düveli Muazzama ve Âlemi İnsaniyet ve Medeniyete Umumi Beyannamesi" (Çerkes Milletinin Büyük Devletlere, İnsanlık ve Medeniyet Âlemine Genel Bildirgesi). Bu bildiride şu fikirleri ileri sürerler:

"Kurucuları Birinci Dünya Harbi sonunda büyük devletlerce kabul ve ilan edilen milliyet prensibi ile ortaya çıkan millî hukukuna dayanarak İzmir'de kongre halinde toplanarak hazırlık halindeki milletlerin hukukunu üzerine alan ve yenik devletlerce kabul ettirmeyi taahhüt eden büyük itilaf devletleri

ve ortaklariyle, özellikle Yunan Hükümetine Çerkeslerin sığındığını bildirerek milli isteklerinin yerine getirilmesini rica etti. Kaldı ki, 13 sene önce Meşrutiyet idaresinin ilanı üzerine, siyasi olgunluktan mahrum ve ancak Türkçülük ve Turancılık duygularıyla dolu olan ve tarihte misli görülmemiş bir suretle, diğer Osmanlı unsurlarını yıldırma politikası ile Türkleştirmek gibi yanlış bir politika izleyen Türk yöneticilerinin siyaseti, Türk olmayan bütün unsurların milliyetlerini ve yaşama güvenliklerini yok etmekle, Çerkesler'de 'yalnız korunma amacı' ile haklı bir şikâyet ve perişan olma hissi uyandırmış ve bunun sonucu olarak Çerkesler bu devam edegelen zulümlerden kurtulmak amacı ile millî bir gaye takibine ve millicilerin açıkça Çerkes milletini mahva kalkışması dolayısıyla, onlar da silahla savunmaya ve çarpışmaya mecbur kalmışlardır..." (6)

Bildirinin devamında, Çerkeslerin Halifelik makamına bağlı olmasına rağmen Bab-ı Ali'nin Kemalistlerle birleştiği söylenmektedir. Bu yüzyden işgal bölgesindeki Çerkeslerin de kendilerine güven veren Yunanlılara katılması haklı sayılmaktadır.

Bildiri daha sonra, Yunanlıları "insanlık ve uygarlık yanlısı olarak nitelerken, ulusalcılara da "aşırı Türkçülerin uğursuz siyaseti Anadolu sahasında Türkten başka hiçbir millete hayat hakkı tanımamakta" demektedir.

Görüldüğü gibi bildiri açıkça İngiliz emperyalizminin desteğinde Anadolu işgaline çıkan Yunanlılara açık övgüler dizmektedir. Yunan himayesi savunulmaktadır. Halbuki bu tam bağımsızlık değildir. İşgalci ile işbirliği yapmak, bağımsızlık anlayışına ters düşer.

Ulusal direnme sırasında Osmanlılara çeşitli nedenlerle dargın olunsa bile, Yunan himayesi savunulamaz. Zaten bu grup

tüm Çerkesleri elbette temsil edemez. Bu sadece İngiliz Yunan işbirlikçisi bir avuç Çerkes aşiret reisini temsil edebilir.

Çerkeslerin konumunu Millî Kurtuluş Savaşı öncesi bir ön bilgi olarak vermeye çalıştım. Bundan sonra Ege'de efelerin durumuna kısaca değineceğim. Ondan sonra da esas konumuz olan Milli Kurtuluş Tarihinde Çerkes Ethem olayını elimden geldiği kadar vermeye çalışacağım.

EFE KİME DENİR?

Yunan işgaline karşı direniş Ege Bölgesinde başlar. Hızlı bir örgütlenme oluşur ve direniş hattı kurulur. Çerkes Ethem de burada yer alır. Bazı olgular bu direnişin örgütlenmesini kolaylaştırır. Bunlardan birisi bu yörede yaygın olarak bulunan efelerdir. O halde efelerin ne olup, ne olmadığına kısaca bir bakalım.

Ege Bölgesinde, çeşitli nedenlerle devlet güçleri veya mahalli otorite ile çatışıp yasadışı duruma düşen kişilere efe denir.

Efelerin Batı Anadolu'da (Ege) ortaya çıkan bir olgu olması, bölgenin sosyal ve ekonomik yaşantısında aranmalıdır. Bir kere bu bölge o yıllarda Anadolu'da tarım ve ticaretin en fazla geliştiği bir bölgedir. Böyle olunca, toplumsal tabakalar arasında eşitsizliğin en fazla belirginleşmiş olduğu bölge burasıdır. İşte bu, çeteciliği, efeliği yaratan şartlardan birisidir.

Toplumbilimciler eşkiyalık olgusuna, "sosyal haydut" adını vermektedirler. Böyle nitelenmesinin altında yatan gerçek, yasadışı duruma düşmesinin sebebinin bireysel olmaktan çok toplumsal olmasıdır. Hattâ bu yasadışılık bile zamanla yaşadığı sosyal ortamca benimsenmekte ve bireysel amaçlı yasadışı eylemler yapan eşkiyadan ayrılmaktadır.

Batı Anadolu'da görülen efelik bir tepkinin ifadesidir. Toplumsal muhalefetin aldığı bir şekildir. Efe, haksızlığa uğrayan

köy insanının merkezi otorite ve onunla içiçe geçmiş olan yerel otoriteye (ağa, tefeci, derebeyi v.s.) karşı direnişin sembolüdür. Kırsal kesimde baskı ve sömürüyü (merkezi otoritenin güçsüzlüğünden dolayı) temsil eden yerel otoriteye karşı haksızlığa uğrayan köylüyü efe korumaktadır. Çünkü onun dağa çıkmasının altında yatan sebep de daha önce uğradığı bu haksızlıktır.

Efelerin dağa çıkmasının nedenlerinde benzer yanlar çoktur. Ya ağaya karşı gelmiştir, ya jandarmanın haksızlığına tepki göstermiştir, ya da başlık parası yüzünden evlenemediği kızı kaçırmış, vermek istemeyen ailesiyle çatışmaya girmiştir.

Eşkiyalık, maddi olanakların ve toprakların göreceli adil dağıldığı yerlerde daha az görülür. Esas olarak da, tarımda kapitalizmin, pazara açılmanın, ticarileşmenin başladığı yerlerde (Ege'de olduğu gibi) veya aşiret düzeninin ve ağalığın mutlak egemenliğinin olduğu yerlerde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da görülür. Bu iki ortam da egemen olana, ekonomik, sosyal ve siyasal hakimiyeti elinde tutana başkaldırıdır.

Mülk sahiplerinin, merkezi otoritenin yerel düzeyde uzantısı olduğu kırsal kesimde durum şöyledir:

> "Mülk sahibi, jandarma komutanı ve mülki amir üçgeninin oluşturduğu aşılmaz güç birliğine karşı köylünün yapacağı bir şey, hakkını aramak için başvuracağı bir ikinci otorite merkezi yoktur. Önünde tek yol açıktır. Hakkını koruyabilecek ama yansız, nesnel (objektif) bir siyasal - hukuksal kurumun işlevini kendisinin yüklenmesi. Başkaldırısı, ağasına jandarmaya... vergisini tahsil için öküzünü satmak zorunda bırakan devlet memuruna, dolayısıyla devletedir." (7)

Bu şartlardaki köylünün başkaldırısı, onunla aynı zor şartları paylaşan köylüler için tatmin kaynağı olmaktadır. Bu başkaldırı toplu kutlama kaynağı teşkil etmektedir.

Başkaldıran köylü, sosyal çevresinin dileklerini ve beklentilerini de dile getirmekte, hatta onların da öcünü alıyor olduğu için benimsenmekte, destek görmektedir. Köylüler bu gayriresmi önderlerinin yaşantısını sürdürmesinde ellerinden gelen her iyiliği yapmaktadırlar.

Ege yöresinde, diğer yerlerde de olduğu gibi çeşitli nedenlerle dağa çıkan efe, derhal, var olan bir yasadışı çeteye girer. Yoksa tek başına yaşamını sürdüremez. Böylece çetelere sürekli yeni elemanlar katılır. Çeteler dağılır, tekrar kurulur, isim değiştirilir, kadro değiştirilir. Ama çetecilik sürüp gider. Tabii bu şartlar var oldukça.

Birinci Dünya Savaşı döneminde, Osmanlı ordusunun dağılması, otorite boşluğu ve diğer sosyo - ekonomik şartlarla birleşince, dağlardaki çetelerin kadroları oldukça fazlalaşır.

İşte, Kuvay-ı Milliye'nin kurulduğu şartlarda Ege Bölgesinde bu güç, örgütlü ve silahlı bir şekilde varlığını sürdürüyordu.

İzmir'de İngiliz emperyalizminin desteğinde Yunan işgaline karşı ilk başkaldıran örgütlü güç çeteler olmuştur. Varolmaları kendilerini besleyen köylerin varlığıyla mümkün olan çeteler, işgal edilip elden giden köylere seyirci kalırlarsa kendi sonları da yaklaşmakta idi. Ayrıca, işgal eden "gâvur"du ve vatanı savunmak en az namusunu savunmak kadar kutsaldı.

ÇERKES ETHEM KİMDİR?

Çerkes Ethem, Balıkesir'de Bandırma ve Mihaliç ilçeleri arasında bulunan Emreköy'de 1886'da doğmuştur. Ailesi Kafkasya'dan Anadolu'ya göç edip gelen Çerkes boylarından Şapsığ oymağındandır. Ethem, Ali Bey'in beş oğlundan en küçüğüdür. Ali Bey'in ekonomik durumu iyi olup ziraat ve değirmencilik yapar.

"İttihat ve Terakki'nin İkinci Meşrutiyet'in ilanından önce Dr. Nazım Bey'in 'Yakup Ağa' takma adıyla kurduğu gizli teşkilatta Ali Bey örgüte girmiş ve muhitinde tutunmasını sağlamıştır." (8)

Ethem'in en büyük ağabeyi İlyas'la üçüncü ağabeyi Nuri, Rum şakilerle girişikleri çatışmalarda ölmüşlerdir. Büyüklük sırası itibariyle ikinci büyük ağabeyi Reşit Bey Harbiye'yi 1901'de, en küçük ağabeyi Tevfik Bey ise, 1902'de bitirerek piyade subayı olmuşlardır.

Ethem Bey'in her iki ağabeyi de İttihat ve Terakki'ye Resneli Niyazi Bey'in tavsiyesiyle girmişlerdir. Reşit Bey daha sonra Teşkilât-ı Mahsusa'ya bu teşkilatın reisi Eşref Sencer Kuşçubaşı'nın tavsiyesi ile alınmıştır. Teşkilât-ı Mahsusa Osmanlı İmparatorluğunun son zamanlarda kurulan, devletin iç ve dış emniyetini yüklenmiş bir gizli örgüttür.

Ethem Bey, ağabeyleri gibi subay olmayı çok ister. Ama babası, en küçük oğlu olduğu için ve onu çok sevdiğinden yanından ayırmak istemez. Bu yüzden askeri okula vermez.

Ethem Bey, iri yarı, uzun boylu (1.96) ve sarışın idi. Babası tarafından Çakır olarak adlandırılırdı.

Halide Edip Adıvar Çerkes Ethem'i şöyle tanıtıyor:

"Ben onu, ilk defa karargâhta gördüm. Bir gün, büyük odaya girerken bir sürü silahlı adamın arasında kendimi buldum. Tabii bunlar Ethem'in adamlarıydı. Mustafa Kemal Paşa'ya bazı raporlar götürüyordum. Ethem'i Paşa'nın karşısında bir sandalyede buldum. Ayağa kalktı, elimi öptü. Normalden güçlü uzun boyu vardı. Hiç eti olmayan kudretli vücudu canlı bir iskelete benziyordu. Tam Çerkes yapısıydı. Geniş omuzlar, ince bel, uzun bacak ve kollar, kocaman sarışın bir kafa, kısa bir burun ve gayet solgun gözler. Teni hiçbir hava etkisiyle

değişmemişti. Kısa burnu Anglikan bir mizah anlatıyordu. O odada bu kocaman Çerkes herkesi gölgede bırakıyordu. (9)

Ethem Bey, 19 yaşında subay okuluna gitmek için kaçıp İstanbul'a gider. Rüştiye mezunu da olduğu için Bakırköy Süvari Küçük Zabit Mektebi'ne ayrılır. Okuldan birincilikle başçavuş olarak terhis olur. Daha sonra teğmenliğe yükselir. Çürüksulu Mahmut Paşa'nın Kolordu Muhafız Bölüğü'nde süvari kıtası kumandanı olarak Bulgar cephesinde savaşır, yara alır.

Ethem Bey'in resmi askerlik hayatı burada biter. Birinci Dünya Savaşı sırasında, ağabeyi emekli Yüzbaşı Reşit Bey ile birlikte Teşkilât-ı Mahsusa'da çalışır. Bu örgütün düzenlediği İran-Afgan üzerinden Türk Ana Vatanı'na yol açma harekâtına Hamidiye Komutanı Rauf Bey'in komutasında katılır. Rauf Orbay ve Kâzım Özalp'ı bu gerillacılık günlerinde tanır.

1918 yılı başlarında Ethem Bey yine Teşkilât-ı Mahsusa'nın kadrosu ile Uceymi Paşa Sadun ile Irak seferine katılır. Yine yara alır ve hasta olarak Bandırma'daki baba evine döner. Mütareke ilan edildiği günler Ethem Bey Bandırma'dadır.

Ethem Bey anılarında kendisini şöyle tanıtır:

"Ben kimim? Ben emlak ve arazi sahibi, mesut ve müreffeh yaşayan ve aynı zamanda "ekmeğinin hasmı" denecek kadar cömert bir ailenin evladıyım. Merhum babam Ali Bey malikânesinin bulunduğu Bursa vilayetinde şeref ve haysiyeti ile tanınmış bir kimse idi. Ben, babamın çok sevdiği en küçük oğlu, ağabeyimin de evlatlarına tercih ettiği bir kardeş idim."(10)

Ethem Bey anılarında, "zabit ya da Erkân-ı Harp değilim" diyor. Ama askerlikle de iyiden iyiye tanışmış birisidir. Bunlara bir de Ege'deki efelik eklenirse askerlikte oldukça usta biri olduğu ortaya çıkmaktadır.

Rauf Bey Ethem'i nasıl tanıdığını şöyle anlatır:

"Savaşın ilk yılında Irak'ta, İran sınırında görev ile bulunduğum sırada bu zat da (Ethem) yanında sekiz - on arkadaşıyla gelip gönüllü olarak kuvvetlerime katılmış, ben de kendisini yerlilerden jandarma teşkili ve ulaştırma hatlarının korunması için görevlendirmiştim. Bu sırada İran ve Kürt aşiretleriyle olan çarpışmalarda hizmet ve yararlılığı görülmüştür." (11)

Birinci Dünya Savaşının son günlerinde, İttihatçılar henüz iktidarda, İzzet Paşa Sadrazam iken İçişleri Bakanı Fethi Okyar Ethem'in eşkiyalıklarına karşı Bandırma bölgesine kuvvet göndermek ister. Ama o sırada Deniz Bakanı olan Rauf Orbay bu işi barışçı yolla çözeceğini bildirir. (12)

Rauf Bey anılarında, Bandırma'da Reşit Bey'e bir tel çekerek, Ethem'in yaptıklarını haber aldığını, bunların vatan ve millet çıkarlarına son derece aykırı olduğunu anlatır. Böyle devam ederse şiddet kullanılacağını bildirir. Ve sonucu kendisine bildirmesini ister.

Daha Reşit Bey'in cevabı gelmeden, mütareke görüşmeleriyle ilgili olarak Bandırma'da Reşit Bey'le karşılaşır. Reşit Bey, telgraftakileri kardeşine anlattığını ve bunların kişisel çekememezlik nedeniyle olduğunu söyler ve bu gibi işlerden artık vazgeçtiğinin garantisini verir. (13)

Ethem Bey'i Yunan işgali öncesi garip bir konumda görürüz. Ethem Bey, 12 Şubat 1919 günü İttihatçı İzmir Valisi Rahmi Bey'in oğlunu fidye karşılığı kaçırır.

Çerkes Ethem bu fidye olayını anılarında, milli mücadeleye hazırlık olarak yorumlamak isterse de bu, sonradan bulunmuş bir gerekçedir. O günlerde Demirci Efe'nin fidye karşılığı Derviş Ağanın oğlunu kaçırması, Bozdoğan'da Ziraat Bankası soygunu

olayı birlikte düşünüldüğünde, Ethem'in de bu işi kişisel nedenlerle yaptığı görüşü ağırlık kazanmaktadır.

Çerkes Ethem aileden gelme ittihatçıdır. Vali Rahmi Bey de İttihatçıdır. Üstelik Vali Rahmi Bey 30 Ocak 1919'da İngilizlerin isteği üstüne tutuklanmıştır (yani çocuğun kaçırılmasından önce) Valinin oğlunun kaçırılması olsa olsa İngilizlerin hoşuna gider.

İngilizler Vali Rahmi Bey'in tutuklanış nedenini, İzmir'deki İngilizlere çok iyi davranmasına rağmen şiddetli Rum düşmanı olmasına bağlamaktadırlar. (14)

Ethem'in söylediği gerekçenin pek tutarlı olmadığı açıktır. Çünkü, Yunan'la savaşa hazırlanan Ethem'in Yunan düşmanı olan İzmir Valisi'nin oğlunun fidye karşılığı kaçırması oldukça garip düşmektedir. Bu durum olsa olsa Ethem'in kişisel nedenlerle o ara İttihatçı düşmanı kesilmesine bağlanabilir.

Bu fidye olayında bir diğer garip yan da, Ethem gibi İttihatçı ve Teşkîlât-ı Mahsusa'cı olan ve Yunanlılara ilk kurşunu sıkmakla tanınan gazeteci Hasan Tahsin'in Çerkes Ethem'i savunmasıdır.

Hasan Tahsin, bu olayda Çerkes Ethem'i şu gerekçe ile savunmaktadır:

> "... Çerkes Ethem Bey ve arkadaşları, Rahmi'nin bükülmez kolu milyonlarca altınlarla İttihat ve Terakki'nin her zaman için, vatana ve İtilâf Devletleri'ne tehlike olduğunu gözönünde tutarak bu müthiş kuvveti, Rahmi'nin İttihat ve Terakki örgütü uğruna kullanacağı bu altın bombayı elinden alarak, kazasız ve arızasız bir biçimde şu zavallı vatanın selamet ve ilerlemesine güçleri ölçüsünde hizmeti düşünmüşlerdir..." (15)

Doğan Avcıoğlu ise, Rahmi Bey'in oğlunun kaçırılıp fidye istenmesi olayını şöyle yorumlamaktadır:

> "... Böylece Çerkesleri Sultan Mecit günlerinden beri her

fırsatta koruyan ve basınında uzun yıllardır Çerkeslerin özgürlüğünü ve yaşamını savunan Yüksek İngiltere Devletine övünç verici bir hizmette bulunmayı ve Çerkesler ile Müslümanların en içten koruyucusu olan Büyük Britanya'ya manevî bağlılık ve saygı duygularını göstermeyi başaramayan Ethem Bey, İngilizlerin tutukladıkları Vali'nin oğlunu kaçırarak İngilizlere saygı gösterisinde bulunmaktadır." (16)

Hatta Hasan Tahsin'in dediğine göre, Ethem Bey Birinci Dünya Savaşı sırasında Büyükada'da esir tutulan İngiliz Generali Towshend'i kaçırmayı planlamış fakat general reddetmiş.

Çerkes Ethem'in böyle bir eylemi gerçekleştirmesi, o gün bulunduğu genel konumuyla çelişmektedir. Hem Yunan düşmanı ol, hem de İngiliz dostu. Bu tutarlı bir durum değildir. Çerkes Ethem'in böyle hataları değişik dönemlerde gene olmuştur. Bu, O'nun sistemli bir düşünce yapısına sahip olmamasından kaynaklanmaktadır.

ÇERKES ETHEM'İN ULUSÇU AKIMA KATILIŞI

Yunanlılar'ın İzmir'i işgal ettiği sıralarda Osmanlı ordusu terhis edilmiş ve silahsızlandırılmıştı. Devletin resmi güçleri işgalin yaygınlaşmasına, hele kalıcı bir Yunan işgaline karşı koyacak güçte değildi. Ulus kendi savunmasını ancak kendisi yapabilirdi. Ulusal savunmayı ve örgütlenmeyi yürütecek kadro vardı. Seferi şartlara göre düzenlenmiş Osmanlı ordusundaki birçok subay barış zamanı şartları gelip çatınca işsiz güçsüz kalmıştı. Bunlar, işgal altındaki İstanbul'da yaşamaktan rahatsızlık duyuyor ve bu şartlardan kurtuluş için yollar arıyorlardı.

Ulusal direnmeden yana olan subaylar, bürokrasi içinde de kendileri gibi düşünenlerle birleştiler. Geniş çaplı direnişi

örgütlemek için araştırmaya başlayınca karşılarında iki toplumsal kesim buldular. (17)

Bunlardan birincisi, ilk başta ulusçu akımın arkasından böyle bir maceraya atılmak istemeyen, ama İzmir'in beklenmedik ve kalıcı amaçlı bir Yunan işgaliyle karşılaşınca fikirlerini değiştiren eşraftır. Eşraf, gücünü özellikle toprak sahipliğinden aldığından geniş köylü kitleleri üzerinde de etki sahibi olabiliyordu.

İkinci güç ise, "Ege'nin en etkin silahlı gücü durumunda" bulunan "işgal öncesi dönemin kanun kaçakları olan efeler" idi. (18)

Ulusçu subay ve aydınlar bu hazır silahlı güçten yararlanmak istediler. Böyle olunca efelerin tüm geçmişleri unutuldu. Hattâ gücü arttırmak için, cezaevlerinde bulunan ve savaşmak isteyen mahkûmlar dahi çetelere katıldılar.

Ethem Bey'in Kurtuluş Savaşına katılması Rauf Bey (Orbay) vasıtasıyla olmuştur. Rauf Bey, ulusal direnişi örgütlemek ve M. Kemal ile buluşmak için Anadolu'ya geçer. Böylece Ege'yi dolaşarak güvendiği kişilere uğrar ve onları ikna ederek direnişe çağırır.

Rauf Bey bu amaçla Ethem'e de uğrar. O sırada Ethem'in büyük ağabeyi Reşit Bey piyade yüzbaşılığından emekli olup politikaya atılmıştır. Küçük ağabeyi Tevfik ise, halen ordu hizmetinde ve kıdemli yüzbaşıdır. Mütareke ilan edilince, iki ağabeyi de Ethem'le beraber Bandırma'daki baba evinde bulunmaktadır. Rauf Bey Ethem'i Teşkilat-ı Mahsusa'dan ve gerilla olarak katıldığı Asya seferinden tanır.

Yunanlılar'ın İzmir'i işgalinden on gün sonra 25 Mayıs 1919 da Ethem Bey Bandırma'daki evde çalınan kapıyı açınca çok önemli bir konukla karşılaşır:

" — Siz Beyefendi... siz, hoş geldiniz... Buyurunuz...
Hoş geldiniz... diyor ama bütün bu sözler, gelenin asla beklemeyecek kişi olduğunu anlatan şaşkınlık cümleleri...

Misafir böylesine gönülden karşılanacağına emin, kapıdan giriyor ve kendisi de uzun boylu olduğu halde ev sahibine yetişebilmek için ayaklarının ucuna basarak onu alnından öpüyor:

— İşte böyle diyor, ben seni buralarda da bulurum...

... Belli idi ki, Bu eve kimliğini saklayarak, gizli bir misafir gibi geliyordu. Karşısındaki genç adam onun böyle gizli hizmetlerde emrinde bulunmuş kişi olarak ne kıyafetini, ne gelişini yadırgamamıştı..

— Ağabeylerin nerede Ethem Bey" (19)

Ethem Bey'in karşıladığı olağanüstü misafir, "Hamidiye Kahramanı" Hüseyin Rauf Orbay'dan başkası değildir. Rauf Orbay, İzzet Paşa kabinesinde Deniz Bakanıdır. Mondros mütarekesini Agememnon zırhlısında galip devletler adına İngiliz Amiral Galthrope, Osmanlı devleti adına da Rauf Orbay imzalamıştır. Daha sonra ise, Kuvay-ı Milliye kıyafetiyle Anadolu'da direnişi örgütlemeye çabalamaktadır. Buraya da bu gerekçe ile uğramıştır.

Rauf Bey, Ethem ve ağabeyleri ile görüşür. Durumu anlatır. Ethem'i eski Teşkilât-ı Mahsusa Reisi Kuşçubaşı Eşref Bey'in çiftliğine çağırır. Buranın teşkilat için müsait olduğunu ve kullanılabileceğini söyler. Çiftlikteki para, silah ve zahireden faydalanılabileceğini bildirir. Böylece Ethem Salihli Cephesinde çalışmaya başlar. Ethem Bey, anılarında ağabeylerinin umutsuz olduklarını, direnişe katılmakta gönülsüz davrandıklarını anlatır. Babası Ali Bey'e Rauf Bey'in selamını iletip durumu anlatınca babasından şu cevabı alır:

"— Düşman boyunduruğunda yaşanmaz Çakır...

Hele Yunan'ın esiri olmak ölümden beter.

Anlayamadığım şu: Bu koca Osmanlı devleti nasıl bu hale geldi? Neler olmuş da bizler burada uyumuşuz." (20)

Yani babası mücadele edilmesini tasvip etmektedir.

Ethem Bey, Salihli Cephesini kuracak arkadaşlarını seçer ve kısa bir süre sonra kuvvetlerini büyütür. Bunda askerlikle içli dışlı olması kadar, Teşkilât-ı Mahsusa'cı ve çeteci olmasının da büyük rolü vardır.

O günler düzenli ordu dağılmıştır. Dağlar asker kaçakları ve şakilerle doludur. Yunan işgali ise İzmir ve civarını kendilerine yurt edinmeyi amaçlayan kalıcı bir işgaldir. Kalıcı amaçlı bir işgal halkın daha geniş kesiminin tepkisini oluşturmuştur. İşte bu durum direniş şartlarını olgunlaştırmıştır.

Doğan Avcıoğlu, Çerkes Ethem'in ilk direnişi örgütlemesini şöyle anlatıyor:

"Çerkes eşrafından olan Ethem, sekiz arkadaşıyla Salihli'ye gelir. Orada, çetecilikte yetişmiş Drama'lılardan bazılarıyla birleşir. Balıkesir, Gönen, Kirmasti, Bandırma ve Bursa'da sözünü geçirdiği Çerkesler'e haber gönderip çağırır ve kuvvetlerine katar. İttihatçı diye İstanbul hükümetince peşine düşüldüğünden Akhisar bölgesinde dolaşan Serez'li Parti Pehlivan da Ethem'in hizmetine girer. Böylece güçlenen Ethem, kuvvetini arttırmak çabasındadır." (21)

Merkezi otoritenin önemli ölçüde zayıfladığı, büyük bir otorite boşluğunun olduğu şartlar ister istemez mahalli otoritelerin gelişmesine meydan vermiştir.

Ethem Bey, "Hamidiye Kahramanı" Rauf Bey'in görevlendirdiği tarihten altı ay sonra durumlarını şöyle anlatır:

"En büyük tehlikenin belirdiği Ege havalisinde sağlam bir cephe tutmuştuk. Şimdi bu defterin her satırına sığan netice için oluk gibi kan döktük ve kahramanlıklar yarattık." (22)

Yunanlı'lar birkaç kez ilerleme teşebbüsünde bulunmak istemişlerse de Milen Hattı da denilen bu cephenin sağlam kurulması sayesindedir ki, durmak zorunda kalmışlardır.

Bu sağlam cephenin oluşması sayesinde Ali Fuat Paşa Heyet-i Temsiliye'yi Ankara'ya davet edebilmiştir. Arkasından da ilk Türkiye Büyük Millet Meclisi oluşmuş ve toplanıp çalışmalarına başlayabilmiştir.

II. BÖLÜM
ÇERKES ETHEM VE İÇ İSYANLAR

İşgalci güçler, sadece işgal ettikleri yerlerde kalmakla yetinmediler. Bir kesim halk, İstanbul Hükümetine, Hilafete bağlılıkları araç olarak kullanılarak, bu bölgelerdeki ulusçu güçlere karşı isyana teşvik edildi. Dini duygular istismar edilerek ve ulusçular "Bolşeviklik" le suçlanarak kışkırtmalar yoğunlaştırıldı.

Örneğin, İstanbul Hükümetinin Bolu'ya Mutasarrıf (vali) olarak atadığı Osman Kadri Bey, 17 Mayıs 1920 günü halka hitaben yayınladığı bir bildiride şöyle der:

"Ey Padişaha, dine, devlete beş yüz seneden beri sadakat ile dünyayı hayrette bırakmış olan hakiki Müslümanlar: Bolşevik namı altında dört yüz senelik din ve devlet düşmanımız olan Moskoflardan çıkmış, şeriata muhalif, kanunlara karşı olan bir takım eşkiya, vatanı kurtaracağız diye Anadolu'nun siz saf ve temiz ahalisini aldatarak Padişahına, Müslümanların Halifesine isyan bayrağı çekmişlerdir."

Osman Kadri Bey, Bolşeviklik için de şöyle demektedir.

"Mülkiyeti kutsal ellerden alıp ayak takımına dağıtan, hiç kimsenin nikâhlı karısı olmayıp her kopuğun her kadını istediği gibi kullanması." (23)

Bu ve buna benzer duygular telkin edilen, bilinçsiz ve dinine, Padişahına bağlı bir kısım halk bu fanatiklere alet olup yurtseverlere karşı mücadeleye girişirler.

İstanbul hükümetinin teşvikiyle oluşan isyanlardan birisi de "Adapazarı İsyanı"dır. Bu isyanın elebaşılarından Arap Hoca'nın camilerde verdiği vaazlar çok ilginçtir. Daha sonraları Çerkes Ethem'in adamlarından Serezli İbrahim, Arap Hoca'yı asar ve hiç elinden düşürmediği bastonunu da boynuna takar. Arap Hoca bir konuşmasında şöyle diyor:

"— Ey cemaati müslümin! Kuvay-ı Milliye'ci zındıkların Yunan ordusu dediği ordu, Yunan ordusu değildir. Padişah ordusudur. Hilafet ordusudur. Bolşevikler geliyor, dikkatli olun. Taşla, sopayla öldürün onları. Çünkü, onlar camilerimize çan asmaya geliyorlar. İslamiyet elden gidiyor. Padişahımız Efendimiz Hazretlerinin sizlere sevgilerini getirdim. Dinimizi koruyalım. Kuvay-ı Milliyeci adı verilen bu zındık Bolşevikleri nerede elinize geçirirseniz öldürün." (24)

Çerkes Ethem kuvvetleri o sıralarda kurulan bir dizi Kuvay-ı Milliye örgütlerinden birisidir. Kendilerine verilen isim de "Gezici Kuvvet" anlamına gelen, Kuvay-ı Seyyare'dir. Kuvay-ı Seyyare bir yandan cephede Yunan işgaline karşı savaşırken, diğer yandan da zaman zaman tehlikeli boyutlara ulaşıp Ankara Hükümetini zorlayan iç isyanları da bastırmak zorundadır. Çünkü o sırada başarılı tek silahlı güç, Kuvay-ı Seyyaredir. Bastırdığı önemli isyanlar, Bolu, Düzce, Adapazarı, Anzavur ve Çapanoğlu (Yozgat) isyanlarıdır.

Biz bu araştırmamızda isyanların ayrıntılı gelişimi ve bastırılışını anlatmayacağız. Bu yönü ile ilgilenenler için adı geçen kaynaklarda bilgi vardır. Biz bu tezimizde esas olarak Çerkes Ethem ve Kuvay-ı Seyyare'nin Milli Kurtuluş Tarihinde oynadığı siyasal rol üzerinde duracağız. Ulusal direnişin yönetimi ile ve o

sırada siyasal varlığı söz konusu çevrelerle ilişki ve çelişkilerini konu edeceğiz.

Fakat Anzavur isyanı üzerinde biraz durmak istiyoruz. Zira Anzavur isyanı bu isyanların en tehlikeli olanlarından birisidir. İsyana Anzavur Ahmet adında bir Çerkes önderlik etmektedir. Biga civarını ele geçiren Anzavur'un üstüne, Balıkesir'den aslen Çerkes olan Yusuf İzzet Paşa komutasında yedi bin kişilik bir kuvvet gönderilir. Bu kuvvet mağlup olur ve toplarını bile Anzavur'a bırakarak geri çekilir. Kuvvetin başında bulunan Erkân-ı Harp Binbaşısı Derviş Bey ile Süvari Kaymakamı Süleyman Sami Bey geri kalan kuvvetleriyle Balıkesir'e dönerler. (25)

Bunun üzerine 28. Fırka Kumandanı Miralay Kâzım Özalp, Ethem'e 10 Mart 1920'de (1336) "Salihli Kumandanı Ethem Beyefendi'ye" başlıklı bir telgraf çeker. Telgrafta Anzavur'un her yandan cepheyi güç durumda bıraktığını, birkaç gün önce Gönen'e yürüyerek Kaymakam Rahmi Bey'i de mağlup ettiğini, şimdi iki koldan Bandırma'ya yürüdüğünü bildirir. Ve Ethem'den yardım ister.

Ethem Bey anılarında, on saat süren savaş sonunda Anzavur kuvvetlerini bozduklarını ve Anzavur'un Karabiga limanında demirli bulunan ecnebi filosu arasındaki bir İstanbul vapuruna binip İstanbul'a kaçarak canını kurtardığını yazar. Ve Anzavur'dan alınan "silah ve mühimmatın miktarı bir kolorduyu silahlandırabilecek miktarda idi" der. (26)

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Miralay İsmet Bey, Anzavur başarısından dolayı Çerkes Ethem'i telgraf başında kutlar. Sonra da, bulunduğu yerlerdeki ikinci derece işleri Kâzım Özalp'a bırakarak en kestirme yolla, Geyve Boğazı'nda güç durumda olan Ali Fuat Cebesoy'un yardımına koşmasını rica eder.

Çerkes Ethem'in bu başarılarını kutlayan bir dizi telgraf gelir. Meclis, kendi adına Ethem Bey'e gönderilecek telgrafı ve teşekkür mektubunu sürekli alkışlarla kabul eder. (27)

M.Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa vasıtasıyla 2 Mayıs 1920'de (1336) Millet Meclisi adına çektiği telgrafta Ethem Bey için, **"Başarıları ve hizmetleri Kurtuluş Tarihimizde en parlak satırları işgal edecektir"** (28) diye yazmaktadır. Ali Fuat Paşa da çektiği telgrafta:

"Ethem Bey, memlekete büyük ve şerefli hizmetlerde bulundunuz, Anzavur olayı sizin bildiğinizden de önemliydi" der. (29)

Bunlardan başka bir dizi mebustan ethem'e sıcak ve içten kutlama telgrafları yağar. Bu mesajlarda, **"Ümid-i Halâs" (Kurtuluş Umudu)** ve **"Kahraman-ı Millet" (Millet Kahramanı)** gibi çok övücü sözler kullanılır. Böylece Ethem Bey'in ünü yavaş yavaş duyulur.

Marmara Bölgesindeki isyanlar artık bastırılmıştır. Ethem Bey, "Kuvay-ı Milliye'nin umumi vaziyetini cidden tehlikeye sokan bu Anadolu isyan gaileleri artık ortadan kalkmış denebilir" dediği sırada, Ankara'da Ali Fuat Paşa'dan bir telgraf gelir. Telgrafta Çapanoğulları'nın Yozgat'ta ayaklandıkları, şehri ele geçirdikleri, bu yüzden acilen yardıma gelmesi istenir.

Çerkes Ethem, Batı Cephesi'ni terk etmeyi pek düşünmemektedir. Telgrafı Reşit Bey'in Adapazarı'na gelmesi izler. Reşit Bey de Yozgat'a gitmesinde ısrar eder.

M.Kemal iç isyanlar için Söylev'de şöyle diyor:
"İsyanların müthiş olan ve aylarca devam eden boğucu dalgaları, Ankara'daki Karargâhımızın duvarlarına çarpıyordu. (30)

Ankara Erkân-ı Harbiye-i Umumiye ve Büyük Millet Meclisi'nin ısrarlı istekleri üzerine, Çerkes Ethem görüşmek için Ankara'ya gider.

Ethem Bey, Ankara kapılarındaki bu ilk karşılanmasını şöyle anlatır:

"... Ankara'ya vardım. Orada başta M.Kemal Paşa olmak üzere mazhar olduğum karşılamalar ve orada kaldığım birkaç günlük müddet zarfında gördüğüm iltifatlar, denebilir ki, haddinden kat kat üstündü..."

Ankara istasyonunda ve ayakta beni karşılayan bazı zevatla el sıkıştıktan sonra M.Kemal Paşa beni otomobiline aldı..." (31)

Çerkes Ethem'in Ankara'ya gelişini Halide Edip ise şöyle anlatıyor:

"Ethem Ankara'ya silahlı kuvvetleriyle girdiği zaman, halk sokakları doldurmuştu. Adamları arasında kadınlarda vardı. Dikkati çeken Ethem büyük şevkle karşılandı. Mustafa Kemal Paşa otomobilini ona verdi. Bu, Ankara'da bulunan tek otomobildi. Ethem, Büyük Millet Meclisine geldiği zaman coşkunlukla alkışlandı." (32)

Çerkes Ethem Ankara'da M.Kemal Paşa'nın özel konuğu olur. Ethem Bey'i ziyarete hemen Fevzi Paşa ve İsmet Paşa gelirler. Aralarında o günkü durum ve özellikle Yozgat isyanı tartışılır. Ethem Bey, İsmet Paşa ile ilk defa karşılaşmaktadır.

İsmet Paşa, Ankara hükümeti ve Yozgat İsyanı ile ilgili şu görüşleri öne sürer:

"Bizim Yozgat dolaylarındaki ayaklanışı ne yazık ki kökünden söndürecek bir gücümüz kalmamıştır. Bu gerçeği, acı da olsa aramızda açığa vurmalıyız." (33)

M.Kemal, İsmet ve Fevzi Paşalar Çerkes Ethem ve Kuvvetlerinin Çapanoğlu isyanını bastırmaya gelmesinde ısrar

ederler. Ethem Bey ise bu görevi Batı Cephesinin kritik durumu gerekçesi ile önce kabul etmek istemez. Sonuçta kabul eder. Bu toplantıda Çerkes Ethem'in yaptığı konuşmanın tonu oldukça serttir. Kurtuluş Savaşı önderlerini adeta azarlamaktadır.

Çerkes Ethem önce, Millet Meclisi'nin bir yıldan fazla bir zamandır kurulduğunu, buna rağmen merkezin güçlenmediğini, koca Anadolu'da ulusal davranışlarımız adına bir kımıltının görülmediğini söyler. Ve der ki, şimdiye kadar cephede en küçük bir yardımınıza tanık olmadığımız halde cephe gerisinde size düşen işlerle de biz uğraşıyoruz.

Bu giriş konuşmasından sonra, Çapanoğlu İsyanını bastırma görevini kabul eder ama, şunları da söylemeden duramaz:

"Şimdi görüyor ve siz de itiraf buyuruyorsunuz ki, Orta Anadolu'da ve bir köşede hiçbir ecnebi ile ve İstanbul Hükümeti ile irtibatı kalmayan **Yozgat İsyanını söndürmekten acizsiniz.** Anladığım şudur ki, bidayetten beri hâlâ vaziyeti kavrayamadınız veyahutta şahsi ve daha ehemmiyetsiz şeylerle meşgul oluyorsunuz. Ve belki de Heyet-i Temsiliye ve **Ankara Hükümeti namına yaptığınız tamimlerle, tebliğlerle, konferanslarla her şey olup bitiverecek sandınız ve aldandınız, af buyurunuz.** Bu serzenişten muradım, bu gafletler tekerrür etmesin, temenniyatına mebnidir. Ben bu kalan isyan meselesini emriniz üzerine uhdeme alıyorum. Ve sizleri bu gaileden kurtaracağımı ümit ediyorum." (34)

Çerkes Ethem'in bu sert tavrına rağmen Paşalar alttan alırlar. Mustafa Kemal, Ethem'e şöyle der:

"— Ethem Bey, bu ayaklanışı da bastırabilirseniz, vatana tahmin ettiğinizden daha büyük bir yararlılıkta bulunmuş olacaksınız." (35)

Çerkes Ethem'i Ankara'da mebusların ve bir dizi değişik çevrelerin ziyaret etmek istemeleri üzerine M. Kemal Ethem'i Meclise davet eder ve, "Görüyorsunuz ya Ethem Bey, siz de siyasetin içine giriyorsunuz" diyerek şaka eder. Bu davete Ethem, "Aman Paşam, benim sivil elbisem ve kıyafetim yok, müsait değil" deyince M.Kemal, "Millet Meclisi sizi kıyafetiniz içinde ve heybetinizle görsün, daha iyi" der. (36)

M.Kemal, Çerkes Ethem'i Ankara istasyonunda karşılarken Ethem, eksiksiz bir çeteci kılığında idi. Başında boz bir başlık, sırtında sımsıkı kara halk giyneği, sağ elinde filintasını tutuyordu. (37)

M.Kemal, Ethem'i Meclise davetten sonra Ondan bir ricada bulunur. "Meclis önünde düzgün bir yürüyüş yapın. Atlılar tırısla geçsinler. Piyadeler yığın düzeninde olsun" der. Ethem, M.Kemal'in bu ricasını hakkıyla yerine getirir. Bu yürüyüşü gören Ankaralıların morali hayli yükselir.

"Piyade kıtalarının başında da yüksek bir ata binmiş olarak Ethem Bey görülünce on binlerce Ankaralı alkıştan caddeleri inletti...
— Yaşa! Allah seni ulusa bağışlasın diye haykıran mebuslar..." (38)

Kemal Paşa Onu başkanlık odasına götürür. Ankara'da bulunduğu sürece burasının emrinde olduğunu söyler. O günler Ankara'da sadece bir tane olan otomobilini Ethem Bey'in emrine verir. Ethem Bey kuvvetlerinin başında Yozgat'a Çapanoğullarını tepelemeye giderken de M. Kemal'le birlikte kumandanlar ve mebuslar Onu dış kapıya kadar uğurlarlar. (40)

Şevket Süreyya, Yozgat isyanı ile ilgili olarak şöyle diyor:

"Yozgat isyanı karşısındaki başarısızlıkları iki yönden

değerlendirmek doğru olur. Bu yönlerin biri şudur: O günlerde Ankara'nın elinde, askeri birlik denebilecek bir güç yok gibiydi. Yani hükümet, halktan asker derleyecek, bazı sınıfları silah altına alabilecek durumda bulunmuyordu. Diğer yönde şuydu ki, bu sefer ve bu bölgede isyana katılanlar, hakiki Türk'lerdi. Asker isyancılara karşı silah kullanmakta kararsız, hevessizdi." (41)

Yozgat İsyanı çok tehlikeli boyutlara varmıştır. İsyanın elebaşıları iki kardeş, Çapanoğlu Celâl ve Edip'tir. Yozgat, Alaca, Akdağmadeni isyancıların elindedir. Yozgat'ın düşmesinden sonra isyancılar Mecidiye yönüne yönelirler.

Çerkes Ethem, Yozgat'a vardığında isyancıların elinde sayılan yerlere yeni yerlerinde de dahil olduğunu görür. İsyancılar üzerine Boğazlıyan'dan gönderilen Kılıç Ali Bey kumandasında bulunan piyade taburu ile atlı kuvvetleri, zayıf isyancı topluluğu karşısında tamamen dağılmıştır.

Çerkes Ethem anılarında Ankara'dan ayrılışlarının üçüncü gününü, Yozgat şehri yakınında ilk isyancı topluluğu ile çarpıştıklarını ve çok kanlı geçtiğini yazar. Bu kanlı savaştan sonra isyancılar dağılır, çarpışmalar sokak savaşları şeklinde gece devam eder ve şehir ele geçirilir. Derhal Divan-ı Harp kurularak 12 isyancı elebaşı hemen asılır. (42)

Yozgat'a girdiğinin gecesi Ethem ile Kılıç Ali Bey arasında şu telgraf konuşması geçer: Kılıç Ali Bey, Boğazlıyan'da müfrezesinin ihaneti neticesi bozguna uğradığını, piyade taburunun kısmen asilere katıldığını, Boğazlıyan'ın asilerin eline geçtiğini, kendisinin sağlam birkaç adamıyla Kayseri'ye geldiğini söyler.

Buna karşılık Çerkes Ethem bu durumu, "Şayan-ı teessüf bir hezimet" diye yorumlayarak, **"Ben bu gibi rezaletlerden bıktım, elinizdeki cephaneyle sopalı asileri silahlandırıp şımartıyorsu-**

nuz" diyerek sözü daha fazla uzatmayacağını söyleyerek ve kendisinin Ankara'ya gitmesini salık verir.

Yozgat İsyanının bastırılmasında en korkunç çatışma Arap Seyfi Boğazı denilen yerde yapılır. Bu yer Yozgat ile Alaca arasındadır. Bu çatışmada yüzlerce ölü ve yaralı olur. Bu çatışmada Çapanoğlu kuvvetleri ancak dört - beş saat dayanabilir. Arkasından bozgun başlar. Ondan sonra perişan bir vaziyette top ve makineli tüfekler bile terk edilerek dağılırlar.

Çapanoğlu kardeşler arkalarında yüzlerce ölü ve yaralıyı bırakarak (Çapanoğlu Edip de yaralı olarak) Uzunyayla'ya doğru kaçarlar. Bundan sonrasını Çerkes Ethem anılarında şöyle anlatır:

"Birkaç gün sonra Çapanoğlu Celâl Bey'in Uzunyayla Çerkes beylerine iltica ettiği ve Celâl Bey hakkında bazı Çerkes beylerinin bana telgraf çekerek af isteğinde bulundukları anlaşıldı, ben bu af isteğini kabul ettim ve bu hususu aynı zamanda Ankara'ya da bildirdim." (43)

Orta Anadolu'daki ayaklanma dalgaları Arap Seyfi yengisi ile son bulmuştur. Bu yengiyi Ethem Bey Ankara'ya bildirir. Büyük Millet Meclisinin Ethem Bey'e vermiş olduğu görev yerine getirilmişti. Ethem Bey, yönetimi, mahalli mülki ve askeri makamlara bırakarak temel görev yeri olan Batı Cephesine gitmek için Ankara üzerinden yola çıkar.

Çerkes Ethem 28 Haziran 1920'de TBMM Reisi adına M.Kemal'den ve 29 Haziran 1920 tarihinde Müdafaa-i Milliye Vekili Tümgeneral Fevzi Paşa'dan başarı ve kutlama telgrafları alır. M.Kemal telgrafta, **"bütün kalbimle zâtıâlilerinizi ve kahraman savaş arkadaşlarınızı kutlarım"** demektedir.

Ethem, Yozgat dönüşü Anadolu'da isyanların bittiğine dair bir bildiri yazarak, Anadolu Cemiyet-i Milliye'lerine ve belediye

heyetlerine gönderir. Bu bildiriyi Anadolu'daki tüm gazetelerde yayınlar.

Çerkes Ethem, Fevzi Paşa'dan başarı telgrafı ile birlikte Batı Cephesinin vaziyetini bildirir bilgi de almıştır. Bu habere göre, cephede bir Yunan saldırısı söz konusu değildir. Ama İsmet Paşa'dan aldığı 3 Temmuz 1921 tarihli telgrafta ise, Yunanlılar'ın ani saldırıya geçtiklerini ve cephelerin bozulduğunu öğrenir.

Biz Çerkes Ethem'i Batı Cephesinde izlemeden önce, bu isyanın bastırılışı sonucu ortaya çıkan bazı önemli olaylar üzerinde duralım.

Çerkes Ethem'in Yozgat isyanını çok başarılı ve aynı derecede hızla bastırması Ankara'da bayram havası estirir. Artık Ethem'e bazı kesimlerde lider gözü ile bakılır. Çerkes Ethem ve Kuvay-ı Seyyare'nin prestiji zirvedeyken düzgün ordu ve subayların etkisi sıfırdır.

İsyanın bastırılışını isyandan sorumluluğu görülenlerin yargılanması için Divan-ı Harp Mahkemelerinin kuruluşu izler. Divan-ı Harp, Ankara Valisi Yahya Galip Bey'in Yozgat isyanının sorumlularından biri olduğu gerekçesiyle olay yeri olan Yozgat'ta sorguya çekilmesi kararını alır. Yahya Galip Bey Ankara'dan istenir. M.Kemal, Ethem Bey'e verdiği cevapta, Yahya Galip Bey'in vazifesine Ethem'in ilk telgrafı üzerine son verildiğini ancak kendisinin yol zorluklarına dayanamayacak derecede hasta olduğunun doktor raporu ile de anlaşıldığından gönderilemeyeceğini söyler. İkinci telgrafta, Yahya Galip'in derhal sevki gerektiğinden İçişleri Bakanlığına emir verildiği bildirir.

Divan-ı Harp Mahkemelerinin başkanı, Ethem Bey'in kardeşi Tevfik Bey'dir. Tevfik ve Ethem Beylere göre; Yahya Galip hasta filan değildir. M.Kemal, Yahya Galip'i Yozgat'a göndermek istemez. Çünkü, Divan-ı Harp'e verilen bilgilerden M. Kemal'in de Yahya Galip'le beraber sorumlu olduğu izlenimi vardır. Ama

şimdi esas olarak sorgu için Yahya Galip istenmektedir. M.Kemal ise Söylev'de bu olayla ilgili şöyle der:

"Ethem Bey, Ankara ve Ankara'daki hükümet üzerinde dahi nüfuz denemelerinde bulunmuştur. Güya Yozgat İsyanı, Yozgat'ın tabi olduğu Ankara Valisinin kötü idaresinden doğmuş. Bundan dolayı diğer isyan sorumluları hakkında bizzat olay yerinde uygulamaya karar vermişti. Bu ceza asmaktı. Yozgat'a gönderilmesi istediği Ankara Valisi, milli teşebbüslerde bulunmuş, fevkalade hizmet ve fedakârlıklar göstermiş ve göstermekte olan Yahya Bey'di. Kendisi bizce takdir olunmuş idi... **İşte böyle birini kendilerine, idam sehpasına vermeğe mecbur ederek en büyük nüfuzunu kazanmış olabileceğini düşünmüştü.** Tabii Yahya Bey'i veremezdik ve vermedik." (44)

Böylece M. Kemal ile Çerkes Ethem arasında ilk çelişki ortaya çıkmış oluyor. Hatta Çerkes Ethem'in Ankara'ya tehditler savurarak, Yozgat'a gelen bir mebus heyeti önünde, **"Ankara'ya gelirsem Büyük Millet Meclisi Reisi'ni Meclisin önünde asacağım"** dediği söylenir.

Çerkes Ethem anılarında M.Kemal'in Söylev'de dediğine karşılık şöyle der:

"Hakikaten, M.Kemal Paşa bir iyi niyetle de olsa, Yozgat ve havalisi İsyanının büyümesine sebep olmuş, bunun yaratıcısı kendisi bulunmuş! Yahya Galip için doktor raporu tanzim ettirmesi de telaş ve heyecanından idi, bunda da pek haksız değildi." (45)

Bu olayın çözümü için M.Kemal araya Reşit Bey'i sokar ve diğer kardeşleri Tevfik Bey'in de içinde yer aldığı Yozgat Divan-ı Harp'ini bu ısrarından vazgeçirir.

Ethem Bey, isyanın elebaşıları olan Celâl ve Edip

Çapanoğullarını affedip, Yahya Galip meselesinde hayli ısrar etmiştir.

Yozgat İsyanı sonrası diğer bir konu da, Dede Galip meselesidir. Dede Galip Bey, Alaca eşrafındandır ve yöredeki Alevilerin dini lideridir. Yozgat İsyanında bunun da ilişkisi olduğu izlenimi oluşur. Fakat Çerkes Ethem, Dede Galip'i Divan-ı Harp'e vermez. Şöyle der:

> "Siyasetten ve İdareten Divan-ı Harp'e vermemiştim. Buna mukabil O da dört yüz kişilik bir süvari müfrezesi teşkil etti, silah, hayvan, teçhizatını kendisi tamamladı, başına da oğlu Gazi Bey'i verdi. Alaca adı verilen bu müfrezeye kumandan olarak arkadaşlarımdan Yüzbaşı Ethem Bey'i tayin ettim." (46)

Bu sırada Çorum dolaylarında Refet Paşa (Belen) bulunur. Gazi Bey'in adamlarının asker toplamasını engellemeye çalışır. Bu durumdan Çerkes Ethem haberdar olur ve Refet Paşa'nın adamlarına sert bir çıkış yapar. Böylece Refet Paşa ile de sürtüşme başlar.

Yozgat İsyanının bastırılması, hem de rekor denecek bir süratle bastırılması Çerkes Ethem'i, Mustafa Kemal'in gözünde hiçbir zaman istemeyeceği kadar büyütmüştü. Mustafa Kemal'i de Çerkes Ethem'in gözünde sonucu tehlikeli olabilecek kadar küçültmüştü.

Mustafa Kemal, sadece siyasal bir güçtü. Askeri güç tamamen Çerkes Ethem'in arkasındaydı. Yahya Galip meselesi salt bir Divan-ı Harp meselesi değil, aslında iktidar kavgasının bir başlangıç noktasıydı.

M. Kemal, bu işin Yahya Galip'le bitmeyeceğini, kendisini de hedef alacaklarını kestirebiliyordu. Gitmek istemeyince de Ankara üzerine bu askeri güç yürüyebilir ve iktidara el koyabilirdi. **"Bu sırada Meclisin çoğunluğu da Ethem Bey'in**

arkasında idi." (47) Çerkes Ethem'in, **"Ankara'ya gelirsem Meclis Reisi'ni Meclis'in önünde asacağım"** demesi ve anılarında da o günler için, **"İsteseydim her şeyi ele geçirirdim. Bana kim engel olabilirdi"** diye söylemesi bu yargıyı doğrulamaktadır.

M.Kemal, Yozgat Fatihi'nden gelecek tehlikeyi çok iyi atlattı. Yahya Galip Olay'ında Reşit Bey'in aracılığı büyük rol oynadı. Ethem'e karşı ise, oldukça esnek davrandı. Ama artık çanların kimin için çaldığını da görüyordu. Çerkes Ethem ise, iktidarı elde etmek için önemli bir fırsat kaçırmıştı.

Rahmi Apak anılarında, Yozgat dönüşü Çerkes Ethem'in gücünü şöyle anlatmaktadır:

> "Ethem ve kardeşleri, Yozgat İsyanını bastırdıktan sonra kuvvetleriyle birlikte Ankara üzerinden geriye döndükleri zaman, **Ankara'da kendilerine yapılan gösterilerle, Anadolu'nun başkentinde dahi biricik güç, şeref ve iktidar sahibi adamlar olduklarını gördüler...** Ethem ve kardeşleri kendilerini milli ihtilalin efendisi saymakla haklı görüyorlardı... **düşüncelerine göre, bütün milli Anadolu varlığı Meclis ve Hükümet onların tüfeklerinin kuvvetiyle yaşıyordu."** (48)

O günler de, Çerkes Ethem ve Kuvay-ı Seyyare o kadar popüler bir güç idi ki, Mecliste ileride askeri gücün temelini düzenli ordu mu, yoksa Kuvay-ı Seyyare mi oluştursa diye bir oylama yapılsa, Kuvay-ı Seyyare olsun diyenler oylamayı mutlaka kazanırdı.

Çerkes Ethem bundan sonra Anara'ya sık sık gelir. Gelmesinde hastalığı yanısıra başka sebepler de vardır. Ankara günlerinde çeşitli çevrelerle tanışır. O günlerde prestiji en yüksek askeri güç Çerkes Ethem iken, prestiji en yüksek siyasal güç de Bolşevizm'dir. Eskiden İttihatçı olan bir dizi siyasetçi artık Bolşevik olmuştur.

Bunlardan sosyalist düşünceli eski Akka valisi Hakkı Behiç Bey'le Ethem'in görüşmesini Hasan İzzetin Dinamo şöyle anlatıyor: Hakkı Behiç, Türkiye'nin askerce kurtuluşundan sonra sosyal bir devrimle galeceğinin ancak garanti olacağını düşünen aydınların başında geliyordu. Çerkes Ethem'i halk ordusunun başı olarak selamlıyor.

"Nizami ordu emperyalist güçleri yense, yurttan kovsa bile kapitalist temeller üzerinde bırakılabilecek bir ülkeye bunlar yine damdan - bacadan girebilirlerdi. Nizami bir ordu kadrosu, tutucu olduğundan sosyal devrimi yapamazdı, yapmak da istemezdi. **Türkiye'yi sosyal devrime yöneltecek biricik güç, Ethem Bey'in örgütlediği halk ordusuydu."** (49)

Ankara'nın o günler yaygın Bolşevizm taraftarları Ethem'i sosyal devrimi yapacak halk önderi, askeri gücünü de halk ordusu olarak görüyorlardı.

ÇERKES ETHEM ve YEŞİLORDU

Kurtuluş Savaşı Tarihinde, Yeşilordu adı geçince derhal bu olgu Çerkes Ethem'i anımsatmaktadır. Veya tersi, Çerkes Ethem deyince akla Yeşilordu geliyor.

O halde bu Yeşilordu meselesi nedir. Bu olgu çok çeşitli şekillerde yorumlanmaktadır. Mustafa Kemal Söylev'de önemle üzerinde dururken, Çerkes Ethem anılarında her nedense böyle bir adı hiç duymadığını yazar. Ama 1920 yılları Türkiye tarihiyle ilgilenenler Yeşilordu meselesine değinmeden geçememektedirler.

Öyleyse bu Yeşilordu'nun ne olduğu ve Çerkes Ethem'le ne ilişkisi olduğunu incelememiz gerekir.

Yeşilordu, 1920 Mayıs ayında Anadolu'da kurulmuş gizli bir dernektir. 1920 sonbaharında ise, kesin olarak feshedilmiş ve Ankara'da o tarihlerde kurulan hem resmi ve hem de gizli komünist partilerine bağlanmak istenmiştir.

Yeşilordu Derneği, hükümete resmi bildirim yapmadan kurulmuş olduğu için gizli dernektir. Yoksa bu gizli örgütün varlığından M.Kemal de haberdardır. Zaten bizzat yakınları tarafından M. Kemal'in onayıyla kurulmuştur. İşte gizliliği böyle bir gizliliktir.

Yeşilordu'nun bir de efsanevi bir yönü vardır. Cemiyetin boyutlarını çok aşan efsane kulaktan kulağa dolanmış ve çok önemli propaganda aracı olmuştur.

İttihat ve Terakki, Birinci Dünya Savaşından beri Pan İslâmizm kisvesi altında Pan-Turanist politika izlemektedir. Nitekim Enver Paşa'nın o sıralarda 75000 Türk askerini Sarıkamış'ta bu emellerle kırdığı bilinir. Tabii bu kayıp İttihatçıların uzun yıllar bu yönde faaliyetini engellemiştir. Ta ki, 1917 Rus Devriminin patlak vermesine kadar. Çarlık ordusu dağılıp askerler cepheleri terk edince eski emelleri canlandırmak için Enver Paşa'nın üvey kardeşi Nuri Paşa komutasında, 6000 mevcutlu 5. ve 36. Kafkas fırkalarıyla, sayıları 10-12000'e varan Azeri gönüllü ve milislerden kurulu yeşil bayraklı İslam ordusu 14 Eylül 1918 tarihinde Turan'a gönderilir. Bakû zapt edilir ve Hazer kıyılarından yukarıya doğru ilerlenir.

Rusya'da Yeşilordu adı ise, iç savaş sırasında Kızılordu'nun yanında çoğu Müslümanlardan oluşan, karşı devrimcilerle savaşmak için kurulan orduya verilen addır.

Kâzım Karabekir, anılarında, **"Kafkasya'nın Karadeniz sahilindeki Yeşilordu, Kızılordu'nun taht-ı idaresine girmiştir"** diyerek, Yeşilordu'nun Kızılordu safında yer aldığını doğrulamaktadır.

Şu kesin bir gerçek ki, İslamiyetin kutsal rengi olan yeşil, Müslüman ulusların bolşeviklerince simge olarak kullanılmıştır.

Bolşevikler de, İslam ülkelerinde taraftarlarının çoğalması için önceleri kendi programlarının dinsel bir içerikle de olsa yorumlanmasına göz yummuşlardır. İşte Yeşilordu efsanesi bu olaylara dayandırılmıştır. (50)

Şimdi de Çerkes Ethem'li Yeşilordu'ya dönelim.

Ankara Hükümetinin oluştuğu, Kurtuluş Savaşı yıllarında Enver Paşa yurt dışındadır. 1917 Rus Devrimi Türk aydınları ve İttihatçılar üzerinde büyük etki yaratmıştır. Bu etki İngiliz Haberalma Örgütünün İstanbul Şubesince hazırlanan 29 Temmuz 1920 tarihli raporunda şöyle belirtilir:

"Bolşevik etkisi, milliyetçi Türk çevrelerinde gitgide daha belirginleşmektedir. Şimdi de Türkçe İslam Bolşevik Ceridesi diye basılı bir yayın gizlice dağıtılıyor." (51)

İşte bu sırada Enver Paşa **"toplumsal devrim"** fikrinin şampiyonluğunu yapar. Bu bir çeşit **"İslam Bolşevikliği"** girişimidir. Enver Paşa paralelindeki bir kısım İttihatçının da Yeşilordu'yu kurduğu söylenir.

Düzenli ordu birliklerinin dağılıp çözüldüğü, iç isyanların Anadolu'yu boydan boya sardığı, milliciler için "Bolşevik" ve "katli vaciptir" dendiği bir sırada Kuvay-ı Milliye'ye yardımcı olur düşüncesiyle oldukça güvendiği arkadaşlarınca başlatılan Yeşilordu girişimini Mustafa Kemal de olumlu karşılar. (52)

Dernek kurucularının başlıcaları şunlardır: Dr. Adnan Adıvar, Hakkı Behiç, Eyüp Sabri, Yunus Nadi, Hüsrev Sami, İbrahim Süreyya, Muhittin Baba, Nazım, Hacı Şükrü, Reşit (Çerkes Ethem'in ağabeyi), Şeyh Servet ve Celâl Bayar.

Yeşilordu, toplam 14 kurucudan oluşmuştur. Bunlardan üçü bakandır. Adnan Adıvar Sağlık, Hakkı Behiç Maliye, Celâl Bayar Ekonomi bakan vekilidir.

Yeşilordu'nun genel sekreteri, bazı kaynaklara ve M.Kemal'in Söylev'de belirttiğine göre Hakkı Behiç'tir. Mete Tuncay ise, eski

Harput Valisi Nazım Bey olduğunu söyler. Nazım Bey ilk Meclis'te Tokat milletvekili seçilir. Daha sonra M. Kemal'in adayı Refet Paşa'ya karşı Meclis çoğunluğunun oyu ile İçişleri Bakanı seçilir. Yeşilordu'nun gelişmesi için Vakkas Ferit adında bir Bolşevik kaymakam da çok çalışmıştır. (53)

Yeşilordu'nun Talimatname ve Nizamname ve bunlardan başka, **"Eski Dünya Neydi? Yeni Dünya'da Neler Oluyor"** başlığı altında bey, paşa ve ağalara karşı tavrını belirten broşürleri vardır.

Yeşilordu'nun Genel Sekreteri Hakkı Behiç kuruluş ve amaçlarını şöyle açıklar:

> **"... Müslüman aleminde Rus Devrimini değişikliğe uğratarak meydana getirecek bir sosyalist birliği fikrine bağlıydım. Bu fikrimi Mustafa Kemal Paşa'ya açmıştım. Paşa, taraftar görünmüştü. Memleket içinde Rus Bolşevizmine paralel bir akım hazırlamaya başlamıştık.** Heyet-i Temsiliye'de hükümet işleriyle uğraşmak görevini üzerime aldığım zaman, bir yandan bu inancıma değer kazandırmaya çalışırken, öte yandan da dıştan fikirleri hazırlamak üzere **gizli bir örgüt kurmuştuk.**
> Gizli olarak kurduğumuz örgütün adı, Yeşilordu idi. Aynı zamanda Türkistan'da, İran'da, Azerbeycan'da başka birçok kuruluşların varlığını haber almıştık." (54)

Samet Ağaoğlu, Hakkı Behiç için, "bir çeşit İslami Komünizm taraftarı olduğunu, aynı zamanda "Çerkes milliyetçiliği" de yaptığını yazar." (55)

Markist olduğu söylenen Hakkı Behiç, Yeşilordu'nun kuruluşu sırasında Ali Fuat Cebesoy ile şöyle konuşur:

> **"... Garb'ın memleketimizi yok etmek isteyen siyasetine**

karşı Şark'a ve Rus İnkılâbına yaklaşmakta memleket için büyük bir ümid-i necât görmüştüm. Müslüman aleminde Rus İnkılâbını tadilen vücuda getirecek bir sosyalist İttihadı fikrine bağlıydım."(56)

Görüldüğü gibi, Hakkı Behiç, Yeşilordu'nun amacının İslamiyetle Bolşevizmi birleştirmek temelinde bir toplumsal yapı oluşturmak olduğunu söylemektedir. Bu amaç, Yeşilordu Talimanamesi ve Nizamnamesi adlı belgelerde daha açık olarak anlatılmaktadır. Bunlardan bazı maddeleri alalım:

"— Yeşilordu, **anti-kapitalist, anti-emperyalist** ve **anti-millitaristtir.**
— Yeşilordu'nun Cihâd bayrağında şu sözler nakşedilmelidir: **Asya Asyalılarındır.**
— Yeşilordu, dünyada başlayan **sosyalist ve özellikle Bolşevik hareketin,** yanlış olarak haydutluk ve yağmacılık olarak gösterilmesine karşıdır.
— Yeşilordu, toplum yaşantısında tam bir **kollektif çalışmayı** ve hak hükümetini kabul eder.
— Yeşilordu **aileye** saygılıdır... yolunu hak yolu.... **Allah Yolu bilir.**
— En ağır suç **Emperyalizmdir. İdam cezası yalnız emperyalizm'den yana olanlara verilir.**
— **Yeşilordu, Kızıl Devrim Ordularının en içten kardeşlikle sonsuza dek bağlısı ve dostudur."** (57)

Bunlardan şu sonucu çıkarabiliriz. Yeşilordu, M.Kemal'in belirttiği gibi, iç isyanları bastırıp Kuvay-ı Seyyare'ye yardımcı olunması için kurulmamıştır. Örgüt, daha temel bir amaç gütmektedir. Bolşevizmi İslamiyetle birleştirerek bir tür **"Yeşil Komünizm"** fikrini gerçekleştirmek istemektedir.

Yeşilordu'yu, kurucularından Yunus Nadi şöyle anlatıyor:

"Kızılordu'ya tekabül eden Yeşilordu başlıbaşına mana ifade eden bir addı. Gerçekten bu cemiyetle biz, milli hislerle ileri safhalar görüyorduk. Fakat adından da anlaşılacağı üzere, bütün bu ilerleme safhalarında milletlerarası olmaktan ziyade milli olmaya dikkat etmeyi programımızın başına koymuştur." (58)

Yani, Yeşilordu M.Kemal, A. Fuat Cebesoy ve Yunus Nadi'nin belirttiği amaçların dışına çıkmıştır. Bu durum bazı kurucuları ve özellikle M. Kemal'i rahatsız eder. Buna bir de, Yozgat İsyanı gidiş ve dönüşünde Ankara'ya gelen ve o günlerin tek etkin askeri gücü olan Çerkes Ethem ve kardeşlerinin Yeşilordu'ya girişi eklenince işler çığırından çıkar.

Yeşilordu artık Çerkes Ethem'in kişiliğinde yeni bir lider kazanmıştır. böylece 1920 yazında Yeşilordu "Ethemci" olur. Arkasında Eskişehir örgütü kurulur ve gelişir.

M.Kemal, kontrolden çıkan Çerkes Ethem'li bir Yeşilordu'nun varlığına tahammül edemez. Kapatılmasını ister. Bazı kurucuları ikna eder ama, başta Hakkı Behiç ve bir kısım taraftarı bu emre uymaz. Bu çevreler M.Kemal'in bir diktatörlük kuracağını söylerler. Çerkes Ethem'i ise, **"Halk Devrimi"** yapabilecek lider olarak görürler. Aslında bu Çevreler, Çerkes Ethem'in Bolşevikliğinden çok, o günlerde zirvede olan askeri gücüne güvenmektedirler.

Çerkes Ethem anılarında, Yozgat isyanı dönüşü Ankara'da "ülkü arkadaşları" bulduğunu yazar. Bu "ülkü arkadaşları" olsa olsa o günler Ankara'da yaygın olan Yeşilordu'cularla, Bolşeviklerdir.

1920 yılı ortalarında, düzenli ordu ve kumandanların yıldızı sönüktür. Çerkes Ethem ve kuvvetlerinin prestiji ise en yüksek noktadadır. Artık Mustafa Kemal, Meclisi kontrolde zorluk

çekmektedir. Çerkes Ethem'in yıldızı parlamıştır. Yeşilordu'ya girmesi, gücünü İslam Bolşevikliği amacı güden Yeşilordu'nun siyasal gücü ile birleştirmiştir.

Yeşilordu'nun Ankara ve Eskişehir örgütünde egemenlik sağlayan komünistler ve Şerif Manatof gibi Sovyet temsilcileri Çerkes Ethem'i bir sosyal ihtilal lideri gibi görmeye ve göstermeye çalışırlar.

M.Kemal Söylev'de, Yeşilordu'nun Kuvay-ı Milliye'ye yardımcı olmak amacıyla TBMM'nin kurulmasından sonra, Ankara'da pek yakın arkadaşları tarafından kurulduğunu belirtir. Kendisinin çok işi olduğunu ve yeteri kadar ilgilenemediğini söyler. Bundan sonraki gelişmeler için ise şöyle diyor:

"Kurulmakta olan örgüt, yalnız ulusal birlikler meydana getirmek gibi sınırlı bir alandan çıkmış, çok genel bir amaca yönelmiş.
Örgütün kurucuları arasına, milletvekili bulunan Çerkes Reşit Bey ve Ankara üzerinden Yozgat'a gidip gelirken olacak Çerkes Ethem ve kardeşi, Tevfik Bey'ler girmişler. Bundan başka Ethem ve Tevfik Bey birliklerinin bütün adamları, Yeşilordu'nun sanki temeli olmuşlar." (59)

M.Kemal, Yeşilordu'nun her yerde kendi adına kurulduğunu, hatta yaverinin bile kendi bilgisi dışında Yeşilordu'ya kaydolduğunu öğrenince şöyle der:

"**Bu derneğin zararlı bir biçim ve nitelik aldığı inancına vardım. Hemen kapatılmasını düşündüm.** Tanıdığım arkadaşları aydınlattım. Görüşümü söyledim. Gereğini yaptılar. Ama genel yazman Hakkı Behiç Bey, derneğin kapatılması ile ilgili önerimin kabul edilemeyeceğini ve uygulanamayacağını söyledi. Ben 'kapattırırım' dedim. Bunun da olamayacağını,

çünkü derneğin düşünülenden daha büyük ve daha güçlü olduğunu ve bu derneği kuranların sonuna dek amaçlarından ayrılmayacakları üzerine birbirlerine söz vermiş olduklarını özel bir durum takınarak söyledi." (60)

M.Kemal, Yeşilordu'nun kapatılmasında Çerkes Ethem'li bir Yeşilordu'yu esas gerekçe olarak gösterirken, Çerkes Ethem anılarında Yeşilordu'ya üye olmadığını ve hattâ bu isimde bir örgütün varlığından bile haberinin olmadığını yazıyor.

Çerkes Ethem anılarında, M.Kemal'in Söylev'de söylediklerini özetledikten sonra, Yeşilordu için şöyle diyor:

"Bu namda Kuvay-ı Milliye'nin başından sonuna kadar, herhangi bir safhası arasında bu nam ve isimde, resmi, hususi, gizli, aşikâr bir teşkilat ve teşekkülün kaydına ve izine tesadüf edilemez." (61)

Yani Çerkes Ethem anılarında Yeşilordu ile ilgili olarak, ismini bile vermeksizin böyle bir şeyin varlığından hiç haberi olmadığını söylüyor. Çerkes Ethem'in bunu tamamen savunma psikolojisiyle yapmış olması gerekir. Zaten ağabeyi Reşit Bey de resmen kurucuları arasındadır. Çerkes Ethem'in böyle bir şeyi duymaması mümkün değildir.

M.Kemal, Yeşilordu'yu 1920 sonbaharında kesin olarak kapattıktan sonra burada oluşan muhalefeti kendi kontrolünde tutmak için derhal resmi olarak Türkiye Komünist Partisi diye bir parti kurdurur. Çerkes Ethem'e de bu partiye kendisi ile birlikte üye kabul edildiklerini bir mektupla bildirir.

Yeşilordu'cu Hakkı Behiç resmi partiye katılır ve genel sekreter olur. Tokat Mebusu Nazım ve çevresi ise, Halk İştirakiyun Fırkasına katılır. Hakkı Behiç partinin kurulduğunu, Çerkes Ethem ve komutanlara gönderdiği **"Sevgili Yoldaş"** başlıklı mektupla bildirir. Mektupta şöyle der:

"Parti resmen kurulmuş olup faaliyetini düzenlediğinden ve eskiden kurulmuş bulunan **gizli Yeşilordu örgütü dahi partiye dönüştüğünden** artık Bolşevizm, Komünizm fikir ve ilkeleri üzerinde hiçbir dernek ya da kurulun, fotoğraflı kimliği ve yetki belgesi olmadan kim olursa olsun bir kişinin faaliyette bulunmasına da izin verilmeyecektir." (62)

Çerkes Ethem'in adı, kurulan resmi Komünist Partisi'ne olduğu gibi, gizli olan Türkiye Halk İştirakiyun Fırkasına da karıştırılmıştır. Çerkes Ethem, Mustafa Kemal'le düzenli ordu meselesi ile ilgili olarak çatışmaya girdiği sıralarda ortada bir Yeşilordu Meselesi kalmamıştı.

Yeşilordu Talimatnamesi ve Yeşilordu Nizamnamesi Yeşilordu'yu tanımak anlamında bize daha aydınlatıcı bilgi vermektedir. Şimdi bu belgelere bakalım:

BELGELER

Belge : I

YEŞİLORDU TALİMATNAMESİ

1 — Asya'nın saf ve nezih ahlâk ve maişetini, emperyalist, kapitalist namları altındaki Avrupa sefahetle ihlâl etmek için her vakitten ziyade şarka taarruz ederek zavallı Asya halkını ezip yutmağa çalışan bugünkü asker, tüccar ve politikacı Avrupanın bu yoldaki çalışmalarına karşı durarak Asyada ahlâki ve insanî bir yaşama ve şarkta da, şarkın kendisine mahsus olan temiz ve saf ahlâkını tesbit edip koruyacak bir ittihat vücuda getirmek gayesiyle çalışan fikir sahiplerinin vücuda getirecekleri mesaî silsilesine ve içtihat saflarına "Yeşilordu" namı verilmiştir.

2 — Yeşilordu; ihtikâr, hırsızlık demek olan sermayeyi, Allahın kulları arasında ağır, elim fakrü servet ihdas eden temellükleri, mazlûm insanları birbirine kırdıran ve tüccar Avrupanın muhtekir ve sarraf diplomatları elinde cihanın bir oyuncak ve insanların birer esir olmasını istilzamdan başka neticeler vermeyen her muharebeyi ve her askerliği nefretle karşılar ve bunlarla mücadele eder. Yeşilordunun yeşil cihat bayrağında şu cümleyi aynen nakşedilmiş bilmelidir: "Asya, Asyalılarındır. Asya artık kapılarını muharebe, sermaye, ihtikâr, sınıflar, ihtiraslar facialarına ebediyen kapamıştır.

3 — Yeşilordu, bir umumî merkez ile vilayetler, liva merkezleri olan şehirlerde, kaza merkezi olan kasabalarda, nâhiye ve köylerde kurulmuş merkez heyetleriyle idare olunur. Umumi merkezler, halkın saadeti, beşeriyyetin kemal, refah ve eşitliğini kendisi için umde edinmiş insanlardan teşekkül eder. Bunların arasına sermaye sahiplerinden, faizcilerden, büyük emlak sahiplerinden, bilhassa şehirlerde kasabalarda oturup, köylerde köylüleri çalıştırarak arazi ve değirmen işletenler ve bu suretle köylüyü ortakçılık ve mürabahacılık adları altında ezmeğe alışmış olan kimseler bulunamaz. Büyük tüccarlardan, komisyonculuk, dellâllık, sarraflık gibi müstahsillerle müstehlikler arasında ihtikâra alışmış, gayri insanî kazançlar peşinde koşmuş adamların merkezlerde yeri yoktur.

Merkezlerde çalışacak arkadaşlar, beşer arasında sınıf, fakirlik, zenginlik farkları gözeten kanunlarla meşbu olmasın, hakikî insanlık saadetini görecek derecelerde ruhen yükselmiş memurlar, doktorlar, muallimler, san'atkârlar, rençberler, yazıcılar, hizmetçiler velhâsıl aylık ve gündelik ücretlerle çalışan ve yaşıyan fikir ve beden kuvvetleriyle meşgul insanlardan seçilirler ve bunlar merkezlerde inkılâp nüvesini teşkil ederler.

Merkezler teşekkül eder etmez, bütün arkadaşlar gayelerine sadık kalacaklarına ve inkılâbın fiilen tahakkukuna kadar bütün teşkilât ve icraata son derece gizliliğe ve son derece samimiyete bağlı ve riayetkâr olacaklarına yemin edeceklerdir.

4 — Yeşilordu, âlemde başlayan sosyalist ve bilhassa bolşevik harekâtının yanlış olarak bir şekavet ve yağmacılık suretinde telâkki olunmasından çıkacak karışıklığın önüne geçecek ve bu babdaki afkâr ve temayülleri kendi gayesine doğru çekecek ve kendi maksadı dairesinde temerkûz ettirecektir. Bilhassa Rusyadan bizim tarafa geçecek her hangi biradam, ehemmiyetle tetkik nazarı altına alınacak ve bu hâle göre el altında bulundurulacaktır.

5 — Merkez dışında arkadaş bulup fikir ve teşebbüs ordusunu çoğaltmak en mühim bir işdir. Namusuna, fikrine emniyet olunacak her kimse diğer maddede tasrih olunan (tüccar, komisyoncu, sarraf ve ihtikâra alışmış kimse) içinde bulunsalar da gayelerimize sadık kalacağına merkez heyetlerince tam kanaat bulunmak şartiyle, efrad meyanına alınırlar.

6 — Alınacak her kimsenin, efrattan bir rehberi ve iki şahidi bulunur ve bunlardan başkasını tanımaz. Efrad, merkezlerden verilecek talimatı harfi harfine yerine getirirler. Bununla beraber, verilecek emirlere ait düşüncelerini rehberlere bildirmek hakkı da efrad için kabul edilmiştir.

7 — Yeminini tutmayıp gayelerimize varmamıza ait teşebbüslerimizi baltalamak sureti ile ihanetleri, merkezlerin şahitlere ve delillere dayanan tahkikatı ile sabit olanlar idam olunurlar. İdam kararını her hey'et kendi

mes'uliyeti altında icra eder. Her merkezin ehemmiyetine göre, ikiden on'a kadar fedaisi ve icra adamları vardır. Bunlar doğrudan doğruya merkeze bağlıdır. İhânetleri tesbit edenler, Yeşilordunun pişi azmine dikilecek engelleri cebren kırarak, istihsali zaruri görülen maksatlar hakkında, merkezlerden verilen kararı, gizlice ve geciktirmeden icra ederler. Fedailer, merkezlerinin verecekleri kararlar ile gerektiğinde birleşirler. Meselâ köylerin ikişerden ibaret olan fedâileri, köyün tâbi olduğu nahiyenin fedaileri ile ve sırasiyle kasaba fedaileriyle birleşerek, takım, bölük, tabur hâlinde toplanırlar. Takım, bölük, tabur sancakları yeşildir. Fedailer, umumiyetle askerlik etmiş pişkin babayiğitlerden seçilir. Fedai, yazıldığı günden itibaren yanında bir mavzerle üç yüz fişek bulundurur.

8 — Yeşilordu bir "Beşer Saadeti" teşkilâtıdır. Onun nazarında kan dökmek, kadınları, dul ve sefil, evlâtları kimsesiz ve yetim bırakmak dünyanın en büyük fenalığıdır. Ancak halkı muharebe gibi siyasî musibetlerden, fakirlik ve sermayedarlık gibi sosyal sefahat ve sefaletlerden kurtarmak, büyük tesisleri yıkmak ve kabil olacağından, gayemizin husulüne kadar maatteessüf bu yolda bazı icraatta bulunmağa muztar kalacağız.

9 — Gayelerimize fikren muhâlif olanlar, kendilerinden fiilî zararlar gelmedikçe, ıslah ve idâresi kabil unsurlar sayılır ve bunların fikri muhalefetlerine, fikri müdafaa ve teşebbüslerle mukabele edilir. Fiilen muhalefette bulunanlar faaliyetlerini, o yerin merkez heyetine maksat uğrunda, zorluğa düşürecek dereceye vardırdıkları takdirde, ilk defa uyuşturucu usullerle ıslaha çalışılır, ıslahtan ümit kesildiği zaman, nâçar imha olunurlar.

10 — Servet ve sermaye sahiplerinden ve büyük emlâk ve akar erbabından olup da fikrindeki yükseklik, ruhundaki necabet sâikası ile gayelerimizi kendisi için de bir ideâl edinenlerin, Yeşilorduya girmek teşebbüsündeki ciddiyeti servet ve sermayesinden orduya edeceği fedakârlıkla ölçülür ve ilk tecrübe bu fedakârlıkla başlar.

11 — İnkılâba başlamak zamanı gelinceye kadar, hükûmetlerin bugünkü teşkilâtlarını muhafaza lâzım geleceğinden ve âdi şekavetten ibâret olan her nevi hırsızlık, yağmacılık kat'iyen memnu ve menfur olduğundan merkezler, hükûmetlerin her türlü meşru ve kanunî çalışmalarına müzahir olacak, şekavetin önüne geçebilmek için elden gelen gayreti yapmakta kusur etmiyecektir. Her merkez, bulunduğu yerin en nüfuzlu ve en aydın hükûmet memurlarını elde ederek, gayemize yararlı kılmağa çalışacaktır. Şu kadar var ki: Bunun için biraz fazla dikkat ve fazla ihtiyat lâzımdır.

12 — Umumi merkez, nezaret ve mürakabesini, mürahhasları vasıtasıyla yapar. Yeşilordunun fikirlerini yaymağa mahsus bir gazetesi olacaktır.

NETİCE

Alem bir büyük inkılâp karşısındadır. Avrupa'da bir kısım ilim adamları, "Sosyalizm" mesleği dairesinde, garbın medeniyet perdesi altındaki redâet ve cinayetlerini yıkmak, ortadan kaldırmak için "Burjuvazi" denilen muhtekir ve muhterislere mücadele ediyor. Bunların en büyük gayesi, çok zenginlerin taşkın sefâhetleriyle, fukara takımının yoksulluktan doğan sefâletine bir had tâyin etmektir. "İslâmiyet ve şer'i Muhammedi" bu esasları bin üç yüz yıl evvel, Zekât, Fıtra ve Kurban gibi vecibelerle koymuş ve terviç etmiş olduğundan, müslümanlar bu âlemin terviç etmiş olduğu bu sosyal inkılâptan zarar görmek değil, aksine faydalanacaklardır. Bunun içindir ki teşkilâtımızın bir umdesi de sosyalizm harekâtından istifade etmek ve onlara yardım etmektir. Her merkez hey'eti bu umdeyi göz önünde ehemmiyetle tutacak ve inkılâbın tamamiyle hususlüne kadar Zekât, Fıtra ve Kurban gibi şeriatın fukara hakkı olmak üzere zenginlere yüklediği vecibeleri münasip surette toplatarak, çalışma güçünü kaybetmiş olanlara dağıtacaktır.

Belge : II

YEŞİLORDU NİZAMNAMESİ

1 — Türkiye Yeşilordu Teşkilâtı Avrupa emperyalizminin hülûl ve istilâ siyasetini Asya'dan tard etmek üzere teşekkül etmiş bir mücadele teşkilâtıdır.

2 — Yeşilordu umum Türkiye'de dahi her nevi emperyalizm cereyanlarını ve sermayelerin haksız tegallüp ve tehakkümlerini ref ve izale etmekte tereddüt etmez.

3 — Yeşilordu arazi ve umumî servetten bütün efrâd-ı ahâlinin, ancak zati saîleri ve maddî ve manevî kabiliyetleri nisbetinde faydalanmasını temine çalışır.

4 — Su, hava, ışık ve hararet gibi hayati menfaatlerden sayılan ve umumî olan toprağın hükûmetçe idaresini ve halkın meccanen müşterek mesaisine tahsisini esaslı ıslahat cümlesinden sayar.

5 — Menkul ve servet sağlayan sermayelerden hâsıl olacak faydanın şahıslara ve ailelere değil bütün efrâdı ahâliye temini için iktisadî idarede hükûmetin şiddetli müdahalesine tarafdır.

6 — Yeşilordu servet tevlit etmeyen süs ve kullanma eşyasının bugüne kadar devam edipgelen tasarruf haklarına riayet etmekle beraber bundan sonra birikmesine mâni olacak tedbirleri vazifelerinin en ehemmiyetlisi olarak telâkki eder.

7 — Yeşilordu, cemiyet hayatında halk hükûmetini ve tam bir "iştirâk-i mesâi" usulünü kabul eder.

8 — Yeşilordu harb ve askerlikten, kuvvetin kaynak olduğu temellük

hakkı dâvalarından nefret eder. Muharebe ve mücadeleyi, ancak bu dâvalarından nefret eder. Muharebe ve mücadeleyi, ancak bu dâvalara mâni olmak için emperyalizmi imha edinceye kadar meşru görebilir.

9 — Yeşilordu yığılmış veya miras kalmış altınların gölgesinde daima âmir ve mütehakkim yaşayan azınlıklara mukabil, zaruri ihtiyaçlarını bile temin edemiyerek mütemadiyen azınlıklar hesabına çalışan esir insanların teşkil edeceği çoğunluk ordusudur. ve hedef bu çoğunluğun refah ve saâdeti, hürriyet ve selâmetidir.

10 — Yeşilordu yalnız adali ve fikrî emeğinin karşılığı olarak yaşayan rençber, amele, hademe, me'mur gibi beşeriyetin hakiki hâdimlerini teşkilâtının en sağlam unsurları olarak bilir.

11 — Yeşilordu zati sa'y ile cemiyet hayatında yer bulamayacak acezeyi ve ihtiyar, mâlûl ve mariz olanları umumî hayatın müşterek ve mütesavî menfaatlerinden ayıramaz.

12 — Yeşilordu aile hayatına hürmetkârdır.

13 — Yeşilordu, İslâmiyetin bütün içtimaî esaslarına istinat ederek asr-ı saâdetin müşterek samimiyetini iadeye ve Batı'dan gelen kendini beğenmiş ihtirasları Asya'dan atmağa çalışmakla yolunu, hak yolu, Allah yolu bilir.

14 — Yeşilordu terbiyede geleceği hazırlama işlerinde, kardeşliği herşeye hakim kılmak umdesini kabul eder.

15 — Mektep tahsilini, cemiyetin müşterek hayatındaki esaslara göre, parasız mecburi ve yatılı olarak sağlamaya taraftardır.

16 — Yeşilordu adâlet esaslarında, neticeler ve hâdiseler ile değil, sebepler ve te'sirlerle mücadelenin verimli ve te'sirli olduğuna inanır. Bu sebeple her nevi ihtiraslarla rüçh an ve tefevvuk iddialarını, ruhi marazları,

irsî illetleri ıslah edecek müesseselere mahkemelerden, hapishanelerden ve bunlara müntehî olan bütün cürüm ve ceza hakkındaki nazariyelerden ziyade ehemmiyet verir.

17 — Yeşilordu en ağır cürmü emperyalizm olarak telâkki ve idam cezasını yalnız bunun taraftarları hakkında meşru mukabele olarak kabul eder.

18 — Yeşilordu ahlâk işlerinde içtimaî fayda esası tâkip eder. Hayır ve şer ancak cemiyetin ve beşeriyetin müşterek saâdeti ihtiyadiyle kaabil-i tefriktir.

19 — Yeşilordu, kızıl inkılâp ordularının samimî bir kardeşlik ile ebediyen bağlısı ve müttefikidir.

20 — Yeşilordunun fârik alâmeti yeşil bayraktır. İslâm kardeşliği bu bayrak altında teessüs ve insanlar arasında kızıl ve yeşil bayrakların ittihadı, mes'ut inkılâba ve gerçek saâdete yönelen çalışmaları tamamlıyacaktır.

21 — Yeşilordu Türkiyede hafi (gizli) bir umumî merkez ile idare olunur. Umumî merkez bütün Yeşilordu teşkilâtına mâlik memleketlerle bağlı olduğu gibi Moskova ve kızılorduları merkezleri ile de münasebettedir.

22 — Köylere kadar her memlekette Yeşilordunun umumî merkezine bağlı hafi (gizli) merkez hey'etleri vardır.

23 — Teşkilâtın şimdilik vazifesi işbu programdaki esasların halka neşir ve tâmimi ile gelecekteki faaliyet zemininin sür'atle hazırlanmasıdır.

24 — Umumî merkez fiilen harekete geçmek zamanını, haricî merkez-

lerle muhabere ile tesbit ederek, büyük faaliyet merkezlerini tâ'yin ve murahhaslarını izam eyliyecektir.

25 — Yeşilordunun inkılâp hareketi tahmin olunduğundan daha yakındır ve beşerin saâdet ve istihlâsı bu harekettedir.

26 — Yeşilordunun teşkilâtına mensup olup da emperyalizm lehinde gayemize hıyânet eden derhal idâm olunur.

27 — İdam hükmü umum merkezce verilir ve şimdilik gizli ve hususî vasıtalarla icra edilir.

28 — Yeşilordunun umumî masrafları gizli surette toplanacak ianelerle, mensuplarının vereceği aidattan tedârik olunur.

29 — İane toplamakta şikâyetlere ve Yeşilordunun teşkilâtının genişletilmesine mâ'ni olacak tazyikler ile, aleyhtarı cereyanları arttırmağa bâis olacak zor ve tehditler kat'iyyen memnudur.

30 — Umum merkez ve varidan, merkez hey'etinden gönderilecek yüzde yirmi hisse ile kendi hususi teşebbüslerinin te'min edeceği menfaatlerden terekküp eder.

31 — Yeşilordu umdelerinin neşr ve tâmimi için makale, risale ve kitaplar yazan fikir ve kalem erbabı umumî merkezce taltif edilir.

32 — Yeşilordu umdelerinin aleyhinde neşriyat ve teşvikâtta bulunanlara, şimdilik beşerin saâdetine râci olan büyük inkılâbın mahiyeti ihtiyatlı bir lisanla anlatılarak fikirlerini düzeltmeye gayret edilir.

ÇERKES ETHEM'İN BOLŞEVİKLİĞİ ve NAZIM BEY MESELESİ

O günlerde Avrupa'da tartışılan fikirler Jön Türk devriminden bu yana imparatorluğun çeşitli yerlerinde, kısmen de olsa serbest tartışılabiliyordu. Ülkenin izleyeceği yön konusunda başlıca iki fikir akımı oluşmuştu. Bunlardan biri, batı ülküsünü tutanlardı. Bunlara göre 19. yüzyıldan beri Türk liberallerinin tasarladığı Batı demokrasisi idi. Batı'nın sosyal ve ekonomik yapısına uygun bir hükümet şekli düşünüyorlardı. Diğeri ise, Batı ülküsü karşısında, Doğu ülküsünü tutanlardı. Bunlar da birinciler gibi İttihat ve Terakki içinden gelme idiler. Ama, 1917 Rus Devriminden sonra Bolşevizmden etkilenen kesimlerdi.

Tabii, ülkenin işgali ve ulusun topyekûn Avrupa'ya, yani işgalcilere düşman kesildiği şartlarda, Batı düşüncesini savunmak her babayiğitin harcı değildi. Böyle olunca, Batıcılar da bir ölçüde Doğucularla aynı doğrultuda bulunuyorlardı.

Mustafa Kemal bile, Bolşevik olmamasına rağmen Türk-Rus ilişkilerine oldukça önem veriyor, **"Sovyetler bize yardım edebilecek durumda ve düşmanlarımızın düşmanıdır"** diyerek Sovyetlerle ilişkiyi sürdürüyordu. Mustafa Kemal'in 1920 Temmuzunda Meclisteki şu konuşması kayda değerdir:

> "Efendiler, bir de Bolşeviklik âleminden bahsolundu. Yine diğer zamanlarda da bahsolunmuştur ki, **biz Bolşevikleri aramış ve bulmuşuzdur ve en son temasımız az çok maddî ve kati bir şekle girmiştir. Resmen Sovyet Cumhuriyeti ile muhabere edilmiştir. Sovyet Cumhuriyeti bizim muhtaç olabileceğimiz maddî muavenetin hepsini vadetmiştir. Silah, top, para vaadetmiştir.** (Bravo sesleri, alkışlar.) (63)

Sovyetler sadece vaatle kalmamış, bu işi gerçekleştirmişlerdir. Sovyetler Birliği iki ülke arasında yapılan anlaşma

sonucu 15 Mayıs 1919 - 2 Kasım 1923 tarihleri arasında, toplam : 45.000 adet tüfek, 52.000 adet cephane, 166.910 adet çeşitli top mermileri ve benzer savaş malzemeleri ile Türkiye'nin 1920 ve 1921 yıllarındaki Milli Savunma bütçesi kadar askeri yardım yapmıştır. (Toplam 82.000.000 TL. civarında). Ayrıca, 16 Mart 1921'de yapılan bir anlaşma ile, Sovyetler Birliği Türkiye'ye ekonomik katkıda bulunmak için gene karşılıksız yılda, (*) 10 milyon altın ruble yardım verme kararı alınır. (64)

Rus Devrimi, Türk aydınları üzerinde büyük etki yapmıştır. İttihatçı bazı aydınlar Batı uygarlığının artık ömrünü tamamladığı ve yeni bir yol ve yöntem bulmanın zamanının geldiğini söylemeye başlarlar.

Ankara'da Bolşevizmden etkilenenlerin başında, Maliye Bakanı Hakkı Behiç, eski Harput Valisi ve bir ara İçişleri Bakanı seçilen Tokat mebusu Nazım Bey yer alıyordu.

Lord Kinros, Hakkı Behiç'in Maliye Bakanı iken Meclisin ufak tefek değişikliklerle kabul ettiği programını, **Marksist bir programın önemli unsurlarını taşıdığını söylüyor. Artık Meclis te açıkça komünizm üzerine tartışmaların yapılabildiğini yazıyor.** (65)

Hattâ bazı din adamları ve ûlemadan kimseler bile bu düşünceleri hoş karşılayabiliyor. Halide Edip'in dediği gibi, "Bunlar da, Şark Mefkûresini eski İslâm demokrasisi temellerinde diriltmek istiyorlar." (66)

Daha önce de sözünü ettiğimiz bir İngiliz istihbarat raporunda, **"Bolşevik etkisi, milliyetçi Türk çevrelerinde gitgide daha belirginleşmektedir"** demekteydi.

21 Şubat 1920 (1336) tarihli Alemdar gazetesinin Şeyh-ül-islam Sabık Mustafa Sabri Efendi de, Türk aydınlarının Bolşevik olmalarını bir ittihatçı oyunu olarak değerlendiriyor. Şöyle diyor:

(*) Bu yardım birkaç yıl devam etmiştir.

"Zavallı Türk Milleti! Dünkü gün ezeli düşmanımızdır diyerek seni Almanlarla beraber harbe sokanlar, bugün de Bolşeviklik namı altında Moskoflarla birleşmeye davet ediyorlar."

İşte o günkü uluslararası ve ülkenin içinde bulunduğu şartlardan dolayı, milli kurtuluşun önderleri Sovyetler'e yaklaşıyor-lardı. Bu yaklaşma, benimsemeseler de Bolşevizmin ülkede yayılmasını sağlıyordu.

Ulusal Kurtuluş Savaşını ve Ankara Hükümetini ilk tanıyan devlet Sovyetler Birliği'dir. İlk Türk Dışişleri heyeti Moskova'ya gider. Sovyet Başkurt Cumhuriyeti adına 24 Mayıs 1920'de Ankara'ya ilk gelen resmi temsilci Şerif Manatof'tur. Manatof, temsilcilik görevini bir yana bırakarak, Anadolu'da devrimci çalışmalara başlar. Hatta Şerif Manatof'un, Ankara Hükümeti İçişleri Bakanlığı gizli ödeneğinden ayda 100 TL. maaş aldığı da ileri sürülür. (67)

Yozgat İsyanının bastırılmasından sonra Çerkes Ethem'in Ankara ziyaretlerinin sıklaştığını yazmıştık. Gene bir gün, Hacı Şükrü Bey'in Taşhan'daki bürosunda iken, İçişleri Bakanı seçildiği halde Mustafa Kemal'in kabul etmeyip, Çerkes Ethem vasıtasıyla istifa ettirdiği Nazım Bey'le tanışır.

Nazım Bey, Ankara'nın ileri gelen sosyalistlerindendir. H.İ. Dinamo, Nazım'la Ethem'in görüşmesinde, Nazım Bey'in Çerkes Ethem'e dediklerini şöyle yazar: (*)

"Yeni orduyu neden, örneğin, sizin kişiliğiniz çerçevesinde kurmak istemiyorlar da yetenekleri ve güçleri üstünde hiçbir kimsenin bir şey bilmediği eski Osmanlı ordusunun general ve albayları çerçevesinde yaratmak istiyorlar? İç ve dış düşman-

(*) Alıntı biraz uzun olacak, fakat o gün Türk Bolşeviklerinin ulusçu önderler ve Çerkes Ethem'den neler bekledikleri hakkında oldukça öğreticidir.

lara karşı ilk doyurucu yumruğu indiren sizsiniz, şimdiye kadar yenilgi nedir bilmediniz. Ellerinizin altındaki güç, artık bir çete değildir. Bunu bütün dünya anlamıştır...

Sovyet Rusya'da koskoca gerici Çar yanlısı, emperyalist devletler beslemesi orduları önüne katıp kovalayan komutanlar, hep halkın içinden fışkırmış sizin gibi komutanlardır. Hiçbir Çarlık generali halktan yana, devrimden yana çıkmamış, çıkamamıştır. Bizim Osmanlı ordusu paşalarımızın ve albaylarımızın tutulacak bir tek yanları, emperyalizme karşı çıkmış olmalarıdır... Yarın Türkiye düşmandan temizlendiğinde, Osmanlı ordusunun paşaları burda ancak bir burjuva devleti kuracaklar, bütün ağalık, derebeylik gibi kuruluşları olduğu gibi bırakmak zorunda kalacaklardır.

Sosyalizmi meydana getirmekte Sovyetler de bize her türlü yardımı yapmaya her gün yeniden söz veriyorlar. Sizi Mustafa Kemal'den daha üstün buluyorlar. M.Kemal Paşa salt bir siyasal güç, emperyalizme karşı savaşın bir sembolü olarak biliniyorsa da, emperyalizme karşı savaşın bir sembolü olarak biliniyorsa da, elinde asker gücü olmadığından, sahip olması gereken gücün yarısını yitirmektedir. Yalnız gördüğümüze göre, **Mustafa Kemal'in gittiği yol, tam anlamıyla bir diktatörlük yoludur.**" (68)

Çerkes Ethem bu Bolşevik propagandadan oldukça etkilenir. Sovyetler'in Ankara'da kendisini M.Kemal'e yeğ tuttuklarına tam inanır. Çerkes Ethem de artık Bolşevikliğini ilan eder. Bir Sovyet yazarına göre Çerkes Ethem artık şöyle konuşmaktadır.

"Bolşeviklik bütün dünyaya hakim olacak. Eğer biz ona münasip duygularla hüsn-ü kabul gösterirsek, millet her hâlükârda saadete ulaşır. Sükûn sağlandığı takdirde, Bolşevizm istikbalimiz için faydalı ve verimli olacaktır.

Şimdi Bolşevizm memleketi kurtarıyor, gelecekte halkımızın hayat ve saadetini de koruyacaktır." (69)

Çerkes Ethem anılarında, Bolşevik Lider V.İ. Lenin'in, "Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı" görüşü için, "yüksek insani prensipler" derken "ben Sovyet dostluğunun hararetli ve samimi taraftarlarından bulunuyordum" diyor. Fakat bu durumun bir süre sonra, "Kafkasya'daki milletler aleyhinde bozulduğunu" da iddia ediyor. Çerkes Ethem, Türk - Sovyet ilişkilerini ve Sovyetler'in kendisini Mustafa Kemal'e yeğ tuttuklarını şöyle anlatıyor:

"Hakikaten Rus Sovyet merkezinin maddeten ve siyaseten çok ciddi ve samimi görünen yardımlarına mazhar oluyorduk. Ankara'mızın Moskova ihtilal merkezi ile dostluk münasebetleri günden güne artıyordu. Bolşeviklerin lehimizde mühim, hatta nakdimuavenetleri, gizli ve aşikâr bizi iltizam eden dostlukları inkâr edilmeyecek kadar meydanda idi. Gerçi o zaman için bu dostluk her iki taraf için zaruri idi. Bu cihetle hepimiz takdir etmekle beraber, **Moskova yoldaşları Türk ihtilâl ileri gelenleri arasında daha ziyade beni emin buluyorlardı ve bunu açıkça ortaya koyuyorlardı."** (70)

Çerkes Ethem'in Ankara günlerinde adının karıştığı bir önemli olay da, **Nazım Bey meselesidir.**

Eski Harput Valisi ve ilk TBMM'nin Tokat Milletvekili Nazım Bey İçişleri Bakanlığı için adaylığını koyar. O zaman bakanlar Meclis içinden tek tek oylanarak seçilir.

Nazım Bey'in adaylığına karşı, Mustafa Kemal de Refet Paşa'yı (Belen) aday göstermiştir. 89 oya karşılık 98 oy alarak Nazım Bey Meclisin çoğunluğunca İçişleri Bakanı seçilir. Mustafa Kemal Nazım Bey'i kabul etmez. İstifaya zorlar. Bu ise ancak o günlerin Ankarası'nın en güçlü adamı Çerkes Ethem vasıtasıyla olur.

Çerkes Ethem, Ankara'da dostu Arif Arslan Bey'in misafiri olarak Keçiören'deki köşkte kaldığı bir gün, boşalan İçişleri Bakanlığına Nazım Bey'in seçildiği duyulur. Mustafa Kemal'in Nazım Bey'i istemediği gelen konuklar tarafından Ethem Bey'e söylenir. O akşam konuklara Mustafa Kemal de eklenir. Mustafa Kemal, gümüş tabakasından oradakilere sigara tutup sigarasını da yaktıktan sonra, Nazım Bey meselesini açar.

Mustafa Kemal Nazım Bey'in İçişleri Bakanlığında bulunduğu sürece hiçbir iç karışıklığın sorumlusu olamayacağını, gerekirse Meclis Başkanlığından bile istifa edeceğini söyler.

Mustafa Kemal'in konuşmasından sonra orada bulunanlar Ethem Bey'e, ısrarla bu işe müdahale etmesini isterler. "Eğer Nazım Bey'e bir selam göndererek rica ederseniz onun istifasını ancak siz gerçekleştirebilirsiniz" derler. Ethem Bey'i ikna ederek Nazım Bey'e, Hacı Şükrü Bey'in gönderilmesini sağlarlar.

Hacı Şükrü'nün o gece gitmesinden sonra konuklar dağılırlar. Fakat Hacı Şükrü Bey'in tekrar dönmesi fazla uzun sürmez. Cebinden çıkarıp verdiği kâğıdı Ethem Bey gaz lambasının ışığında okumaya çalışır. "Nazım Bey, Meclis Başkanı'na yazdığı mektupta Dahiliye Vekilliği'nden çekildiğini bildirir." (71)

Çerkes Ethem ise, anılarında, Nazım Bey'i tanımadığını, ama buna rağmen, Mustafa Kemal ve o geceki konukların verdiği bilgi ve ısrarlarından sonra şu karara vardığını yazıyor:

> "Bir takım mecburiyetler olacak. Kendisinin liyakat ve iktidarına bütün arkadaşlar gibi benim de itimadım olmakla beraber, bugün bu vazifeyi kabul etmemesini uygun bulanlardanım." (72)

Böylece, Anadolu komünistlerinin liderlerinden Tokat milletvekili Nazım Bey, meclisin çoğunluğuna rağmen M.Kemal istemediği için İçişleri Bakanlığından istifası aynı zamanda sosyal

devrimcilerin bundan sonra asla elde edemeyecekleri çok önemli bir mevki olmuştur.

M.Kemal Paşa, İçişleri Bakanlığına Refet Bey'i seçtirmenin rahatını yaşarken, Nazım Bey bu meseleden sonra Çerkes Ethem 'le tanışır ve Hacı Şükrü Bey'in evinde (daha önce belirttiğimiz gibi) konuşmalarına şu gözlemlerini de ekler:

> "Bu güçte ve karakterde bir generalin çevresinde başka insanları barındırmayacağı kanısı bizde egemendir. Bugün, bütün ipleri elinde toplamasına yardım etmek için, Ulusal Kurtuluş Savaşının alın yazısı için kellesini koyan sizler ve bizler de düşünce ve planlarımızdan ister istemez fedakârlık ediyoruz. Sizin isteğinize uygun olarak Dahiliye Vekaletinden vazgeçmiş bulunmam, yarın için bize çok büyük güçlükler çıkarabilir. **Refet Bey, M.Kemal'in dış düşmanlarından çok iç pürüzleri, daha çok politik anlamdakileri temizlemek için kullandığı tam anlamıyla militarist kafada bir adamdır. Mustafa Kemal, başını yiyeceği güne dek onu da ötekiler gibi kullanacaktır.**" (73)

Gerçekten de Nazım Bey'in bu gözlemleri oldukça ilginçtir. Kurtuluş Savaşı şüphesiz o uğraşa katılanların büyük özverileriyle gerçekleşebilmiştir. Ama savaşa katılan güçlerin homojen olmaması, sınıfsal ve düşünsel çelişkilerin zamanla filiz vermesine yol açmış ve güçlü olan, zayıfı yok etmeye çalışarak iktidarı elde etmiştir.

Bu gözlemi, Kurtuluş Savaşı günlerindeki sol hareketin sonu, (Mustafa Suphi Olayı, İstiklal Mahkemelerinde solculara verilen idam ve kürek cezaları. Nazım Bey'in kendisine verilen 15 yıllık kürek hapsi v.s.) Çerkes Ethem ve kuvvetlerinin sonu, Refet Paşa'nın sonu doğrular gibi görünmektedir.

Nazım Bey'in bu gözlemine Halide Edip Adıvar'ın anılarında

anlattığı, Mustafa Kemal Paşa ile ilgili şu konuşmasını da eklemek anlamlı sayılabilir.

Halide Edip'le bir sohbetlerinde Mustafa Kemal Paşa şöyle der:

"— Şunu demek istiyorum: **Herkes benim verdiğim emri yapmalıdır... Ben hiçbir fikir hiçbir eleştiri istemiyorum. Yalnız emirlerimin yerine getirilmesini.**"
Halide Edip de; "— Benden de mi Paşam?" diye sorunca; "sizden de," diye cevap verir.
Bunun üstüne Halide Edip, milli amaca hizmet ettiğiniz sürece size itaat edeceğim der. Mustafa Kemal ise; "— Benim emrime daima itaat edeceksiniz!" der. HalideEdip; "— Bu bir tehdit mi Paşam?" diye sorar.
Bu soru üstüne Mustafa Kemal Paşa'nın tavrı değişir. Arkasından;
"— Teessüf ederim... Ben sizi hiçbir zaman tehdit etmem," der.

Halide Edip, Mustafa Kemal ile bu tartışmadan sonraki düşüncesini şöyle yazıyor:

"— O akşam çok düşündüm. Hep aklımdan Mustafa Kemal Paşa'nın vaktiyle kudretin bölünemeyeceği hakkındaki sözleri geçiyordu. Fakat, kudret eline geçerse, istediğini yapacağından eminḍim." (74)

Mustafa Kemal, Nazım Bey Olayı'nı Söylevde, Bolşevizm ve casusluk tehlikesi varsayımıyla birleştirerek ve devreye Çerkes Ethem'i hiç sokmadan izah ediyor. Yüksek Meclisce seçilen ve güvenilen bir bakanı kabul etmemekle yaptığım işi biliyorum,

diyor. Ama yurdun çıkarlarının kendisini buna zorladığını belirterek şöyle devam ediyor:

"Baylar, Meclis üyeleri arasında, aykırı bir takım ilkelere eğilim gösterenler belirmeye başlamıştı. Bunlardan Nazım Bey ve arkadaşları en çok dikkatimi çekmişti...
Nazım Bey, doğrudan doğruya, ya da bir aracı bularak kimi yabancı çevrelerle ilişki kurabilmiş, bu çevrelerce özendirilmiş ve onlardan yardım sağlamıştır.
Bu kişinin **"Hak İştirakiyun Partisi"** diye, temelsiz, yalnız çıkar sağlamak amacıyla bir parti kurma girişimini ve o partinin başında ulus yararına aykırı çalışma içinde bulunduğunu duymuşsunuzdur. **Bu kişinin yabancı örgütlere çaşıtlık (casusluk) ettiğine de inanıyorum.**" (75)

Ayrıca, Nazım Bey'i seçenler de dolaylı olarak suçlanıyordu. Hükümetin iç yönetim örgütünün başına getirilen böyle bir kişi, yurda ve ulusa değil, "ancak paralı uşağı olduğu kimselerin yararına en büyük hizmeti yapabilecek duruma getirilebilmişti" deniyor.

Bu istifa olayında M.Kemal, Söylev'de Çerkes Ethem'den her nedense hiç söz etmiyor. Nazım Bey de bu yaptıklarının cezasını İstiklal Mahkemesinde yargılanarak, 15 sene kürek cezasına mahkûm olarak ödüyor.

Halbuki o günler Ankara'sındaki güçler dengesi düşünüldüğünde Mustafa Kemal'in tek başına Nazım Bey meselesini halletmesi pek mümkün gözükmüyor. Mecliste Nazım Bey lehine olan çoğunluk Çerkes Ethem'in gücü ile birleşince, Mustafa Kemal'in, Refet Belen'i İçişleri Bakanı seçtirmesi gerçekleşemezdi.

İşin garip yanı, Refet Bey bir süre sonra İçişleri Bakanı olmasında büyük rolü olan Çerkes Ethem'e de cephe alır. Çünkü Refet Bey aynı zamanda Batı Cephesinin bir kısmının da komutanı

olmuştur. Batı cephesi içindeki çatışmalarda Refet Bey de Çerkes Ethem'in karşısında yer alır.

Aslında, Nazım Bey'in İçişleri Bakanı olması M.Kemal ve kurmayları için büyük tehlike idi. İçişleri Bakanlığı, Türkiye'nin tüm yönetim kadrosunu, polisi, jandarmayı elinde tutan bir güçtü. Nazım Bey'in İçişleri Bakanlığı ile Çerkes Ethem'in Yeşilordu'su elele verirse, önemli bir tehlike oluşturabilirlerdi.

Mustafa Kemal, rakiplerinin bu sağlam kozları karşısında birçok kez olduğu gibi çok sağlam oynadı. İşi başından kendi lehine çözdü.

SEYYARE-İ YENİ DÜNYA GAZETESİ

Çerkes Ethem'in Ankara ile ilişkileri aynı zamanda Bolşevizm ile de tanışmasına yol açar. İdeolojik - politik içerikli sohbetlerde bulunur. Birçok kişi ile tanışır. Ve o günlerdeki temaslarından sonra Bolşevizmden etkilenir. Bolşeviklere yaklaşır. Hatta artık etrafında komünizmin tek kurtuluş yolu olduğuna ait propagandalar yapar.

Çerkes Ethem, 1920 Ağustos sonlarında Eskişehir'de Arif Oruç yönetiminde Seyyare-i Yeni Dünya adında günlük bir gazetenin çıkarılmasına yardımcı olur. Gazete, Bolşevizm yanlısı bir yayın organıdır.

Gazete ilk yayını 30 Ağustos 1920'de yapar. Önce "Arkadaş" adıyla yayınlanan gazete, Arif Oruç'un Demirci Cephesinden Eskişehir'e gelmesinden sonra, (6 Eylül), Seyyare-i Yeni Dünya adını alır.

Arif Oruç, 1894 Dimetoka doğumludur. Edirne İdadisinde okuduktan sonra Mülkiye'ye girmiş ama, bitirmeden gazeteciliğe başlamıştır. Macerayı seven, sosyalist eğilimli birisidir. Yeni Dünya olayından sonra, 1931 yılında "Laik Cumhuriyetçi İşçi ve

Çiftçi fırkası"nı ve 1948'de "Müstakil Türk Sosyalist Partisi"ni kurmaya çalışmış, fakat açılmasına İstanbul Valiliği izin vermemiştir. (76)

Seyyare-i Yeni Dünya gazatesi, adından da anlaşılacağı gibi, Kuvay-ı Seyyare'nin yayın organı gibiydi. Bu gazete "İslam Bolşevik Gazetesi" olarak nitelenir.

Gazete başlığının hemen altında, "Dünyanın Fukara-i Kâsibesi Birleşiniz", yani, "Dünyanın Proleterleri Birleşiniz" sözü yazılıdır. Gazetenin isminin özelliği ise şundan ileri geliyor: Seyyare, Çerkes Ethem'in kuvvetleri olan Kuvay-ı Seyyare'yi temsil ederken, Yeni Dünya tabiri de Sovyet Yeni Dünyası'nı simgeliyor. Ayrıca, Yeni Dünya, Mustafa Suphi'nin Moskova'da kurup, Kırım'da, Türkistan'da ve Kafkasya'da çıkardığı gazetenin de ismidir.

Seyyare-i Yeni Dünya gazetesinin adı ve başlığının altındaki kilişedeki sloganı tıpkı Yeşilordu kavramı gibi Sovyet Müslümanlarından esinlenmiştir. Ama bu durumun, M.Suphi 'nin örgütüyle organik ilişkisinin olması anlamına gelmez. Çünkü, Seyyare-i Yeni Dünya'da İslami görüntü devam etmektedir.

Çerkes Ethem, Arif Oruç'u cephede Kuvay-ı Seyyare saflarında tanıdığını yazar. Gazeteci olarak vatan hizmetinde çalışması için bir miktar maddi yardımda bulunduğunu belirtir. Eskişehir'de kurulu matbaayı da kendi arzusu üzerine bu amaç için kendisinin satın aldığını söyler. Devamla da anılarında şöyle der:

> "Arif Oruç bir gün bana, matbaasının Anadolu'daki matbaaların en iyisi olduğunu söylediği zaman şöyle cevap vermiştim: İnşallah zafer sonunda bu matbaa size hediyem olacaktır." (77)

Seyyare-i Yeni Dünya gazetesinde, İslami yönün mü, yoksa Bolşevik yönün mü daha ağır bastığını belirtmek oldukça güçtür. Çünkü, araştırmacılar da bu konuda susmaktadır. Zaten bu gazetenin hiçbir nüshasının arşivlerde bile mevcudu yoktur. Mete Tuncay sadece 32. sayıyı görmüştür. Bir tek sayıdan hareketle de bu konuda karar vermenin oldukça güç olduğunu kendisi de yazmaktadır.

Çerkes Ethem bu gazetenin niteliği için, "gazetenin mesleği sosyal demokrattı" diyor. Anılarını Söylev'den sonra (1930'larda v.s. yazmış olabilir) yazdığına göre, acaba, "sosyal demokrat" terimi Bolşevizme denk düşen bir terim olarak mı, yoksa bugün anladığımız anlamda demokratik sol anlamında mı kullandığını ayırt etmek biraz güç. Çerkes Ethem bu gazetenin amaçları arasında, sosyal demokrasi ilkeleri doğrultusunda halk arasında birlik ve beraberlik yaratmanın ve devrime rehberlik etmenin olduğunu da söylüyor.

Bir Sovyet yazarı da bu gazetede çıkan makaleler için şunları söylüyor:

"Komünizmin, ona bir çeşit Müslüman ahlâkı atfeden, ilkel ve bilinmez, fakat nispeten dürüst yorumlarını temsil ediyordu." (78)

Fahrettin Altay da anılarında, Seyyare-i Yeni Dünya hakkında, Afyon'a Ankara'dan karayağız yakışıklı bir delikanlının (*) geldiğini ve serbest, saygısız bir tavırla selam verip yanındaki koltuğa oturarak Ethem Bey'in ağabeyi Reşit Bey'den getirdiği mektubu verdiğini yazmaktadır. Mektup şöyle başlar:

"Fahrettin Beyefendi'ye,
Bilmem ki Bolşevik olacak mısınız? Olmasanız bile herhalde,

(*) Bu genç Arif Oruç'tur.

bir Bolşevik gazetezi olanYeni Dünya'nın yaşamını sağlamak için abone olarak yardımınızı dilerim efendim." (79)

F.Altay'ın anılarına göre, gelen Yeni Dünya'cı gençle o günkü durum ve cepheler üzerine aralarında küçük bir polemik de olur. Yeni Dünya'cı gencin sert ve heyecanlı eleştirileri karşısında, Fahrettin Altay alttan alır ve genci yolcular. Bu olay onu şöyle düşündürür.

"Olay beni çok düşündürdü. Reşit, itibarlı bir milletvekilidir. Bolşevik olmuş. Tabii kardeşi Ethem de ondan ayrılmaz. Demek Ankara'da esaslı bir Bolşevik örgütü meydana gelmiş, bir de gazete çıkarıyorlar." (80)

M.Kemal'in Yeşilordu örgütünü 1920 sonlarında kesin olarak kapatmasından sonra, iç ve dış komünistleri kontrol altında tutmak amacıyla resmi bir Komünist Partisi kurdurduğunu daha önce belirtmiştik. Resmi parti 18 Ekim 1920'de kurulur ve M.Kemal bunu bir mektupla Çerkes Ethem'e bildirir. Bu partinin kuruluşu Yeşilordu'nun kapatılması gibi, Seyyare-i Yeni Dünya gazetesinin de kapatılmasına yol açar.

"Muhterem Ethem Beyefendi" diye başlayıp, **"Muhterem Yoldaş"** diye biten mektupta M.Kemal, Çerkes Ethem'e şunları yazmaktadır:

"3. Enternasyonal'e bağlı Ankara'da bir genel merkez kuruldu. Bu genel merkeze sen, ben ve Refet Bey dahi alındık. Yeni Dünya gazetesi işte bu derneğin fikirlerini yayacaktır. Hazırlanmakta olan program tamamlandığı anda size de gönderilecektir. O zaman okur ve derhal gereken merkez ve mevkilerde şubeler açılmasına yardım ve yol göstericiliğinizi esirgemezsiniz. Muhterem Yoldaş." (81)

M.Kemal, 3. Enternasyonal'e bağlı partiye kendisinin ve Ethem'in de alındığı haberini verdikten sonra, Yeni Dünya gazetesinin bu partinin yayın organı olmasını sağlar. Böylece yayınından Batı Cephesi komutanı ve M.Kemal'in rahatsızlık duyduğu bu gazete kontrole alınmış olur. Bir süre sonra Yeni Dünya Ankara'ya taşınır.

Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Cebesoy, bu gazetenin yayınının TBMM'nin politikası ile çatıştığını yazarak, Ethem'ci Hacı Şükrü'yü de M.Kemal'e zaman zaman şikâyet eder.

Yeşilordu'nun tasfiyesi Mecliste, **"Halk Zümresi"** adlı bir gurubun oluşmasına yol açar. Mustafa Kemal, toplumsal devrimcilerin Mecliste bu ad altında varlığına bir süre müsaade etmiştir. Fakat arkasından Meclise Halk Zümresi programına benzer bir program sunarak **(Halkçılık Programı)** toplumsal devrimcilerin grup olarak varlığına da son verir.

Ali Fuat Cebesoy, anılarında Halk Zümresi için şöyle der:

"Mecliste oluşan 'Halk Zümresi' daha önce tanıdığımız arkadaşlardı. Bunlar, toplumsal devrime inanıyorlardı. Hükümetten ayrı bir grup yapmaktan vazgeçiremedik. Mümkün olmadı. Fakat şimdi, 'Halkçılık Programı' altında hükümetçe bir program kabul ettik. Halk Zümresi kendiliğinden dağılmış gibidir." (82)

Yeni Dünya gazetesinin Ankara'ya taşınması Arif Oruç'un bilgisi dışında gerçekleşir. Bu iş için, Celal Bayar ve Tevfik Rüştü Aras Eskişehir'e gelirler. Arif Oruç'u bularak O'na içkili bir yemek ziyafeti çekerler. Yemekten sonra Arif Oruç'a, **"gidip şu matbaayı bir görelim"** derler. Arkasından matbaaya giderler. Arif Oruç, matbaanın asker ve polis kordonu altında sökülüp sandıklara yüklendiğini görünce şaşkını döner ve içkili yemek ziyafetinin sırrını da çözer.

Bu sırada, Celal Bayar, Arif Oruç'u bir yana çekip, içinde yüklüce para bulunan zarfı kendisine uzatarak: "Yeni Dünya'yı Ankara'da çıkarmaya devam edeceksin" der. Gazete bundan sonra Ankara'da çıkmaya başlar. H.İ. Dinamo şöyle diyor.

"Yeni Dünya gazetesi sahibi ve iki Ankara'lı konuk, bambaşka düşünceler içinde vagonun karanlığına gömülerek Ankara'ya yollandılar." (83)

Eskişehir Yeni Dünya'sı, "İslam Bolşevik Gazetesi" iken, Ankara'da yayınına devam eden Yeni Dünya, resmi Komünist Parti'nin yayınıdır ve başyazarı Parti Genel Sekreteri Hakkı Behiç'tir. Fakat ilk sayıdan sonraki başyazar gene Arif Oruç olur.

Ankara'daki Yeni Dünya'da da ilk sayılarda, Çerkes Ethem "Milli Kahramanımız Ethem Yoldaş" v.s. diye övülürken, 83. sayıdan sonra yavaş yavaş hedef alınır. Bu sayıdan sonra gazetenin başlığındaki "Seyyare" sözü de kaldırılır. (84)

Mustafa Kemal'in aldığı bu önlemlere rağmen, Çerkes Ethem kontrol dışı bir askeri güç olarak kaldığı sürece ve ondan büyük umutlar bekleyen birçok kişi bulundukça M.Kemal'in Ethem'le çatışması bitmemiştir. Henüz son söz söylenmemiştir.

III. BÖLÜM
MUSTAFA KEMAL - ÇERKES ETHEM ÇATIŞMASI

Çerkes Ethem'in Yozgat dönüşü Ankara günleri Mustafa Kemal ile çelişkilerinin çıktığı ilk dönemlerdir. Çerkes Ethem'in Anadolu'daki tüm iç isyanları tek başına kendi askeri gücü ile bastırması, Onu tartışmasız bir askeri önder durumuna getirmişti.

Daha önce de değindiğimiz gibi, Çerkes Ethem kuvvetlerinin prestijinin en yüksek olduğu bir dönemde, o sırada politik olarak prestiji en yüksek akım olan Bolşevizm ile birleşmesi veya ona yaklaşması Mustafa Kemal ve arkadaşları için büyük bir korku kaynağı teşkil etmiştir.

Çerkes Ethem, hastalığından dolayı cepheyi kardeşi Tevfik'e bırakarak sık sık Ankara'ya zorunlu ziyaretlerde bulunuyor ve bu durum ona, yönetimi ve o sırada oluşan muhalefeti daha yakından tanıma fırsatı veriyordu. Bu tanımalar Çerkes Ethem'i muhalefete yaklaştırırken yönetimden uzaklaştırıyordu.

M.Kemal ve arkadaşları ise, haklı olarak "kuşkucu" bir kadrodur. Bu kuşkuculuk onları ister istemez aşırı tedbirciliğe götürmüştür.

Güçlenen merkezi yönetim doğal olarak kendisine rakip istemiyordu. Var olan ve zamanla oluşan mahalli güçleri ve çeşitli muhalifleri eritip bünyelerine katmak istiyorlardı. Çeşitli esnek

metodlarla muhalif akımları kazanma mücadelesi veriyorlardı. Buna rağmen kazanamazlarsa kendi merkezi yapılarını tam oluşturmak için zorunlu çatışmalara da girebiliyorlardı. Bu, bir yerde artık onlar için zorunlu oluyordu. Eşyanın tabiatı gereği böyle olacaktı.

Mustafa Kemal - Çerkes Ethem çatışmasına bu genel görünüm içinde bakmak gerekir. Yoksa mesele asla kişisel çelişkinin ürünü değildir. Kişisel çelişkiler olabilir. Ama bu böyle bir çatışmanın özü olamaz. Bu çatışmanın özü, olsa olsa o günkü somut durumun farklı düşüncelerle değerlendirilmesidir.

M.Kemal, Çerkes Ethem ve kuvvetleri gibi bir gücü ve onunla birlikte var olan güç odaklarını yola getirmek veya yok etmek için az çaba harcamamıştır. Böyle bir zorlu mücadeleye, hiç kimse mecbur olmadıkça, hem de çok mecbur olmadıkça girişmez.

Kopma noktasına gelen bu çelişki, kendini bu noktada ortaya koymaz. Bu noktaya gelmeden önce olayların bir gelişimi vardır.

Bu çatışmaya yol açmış olan olaylar dizisi daha önce kısmen verildi. Şimdi, fazla ayrıntıya girmeden M.Kemal - Çerkes Ethem çatışmasının gelişme aşamalarını, bu noktaya nasıl gelindiğini ve ne gibi olayların bu zorunlu sonu hazırlamaya sebep olduğunu ve başka bir yol izlenseydi bu sonun olup olmayacağını nesnel bir gözle izlemeye çalışalım.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Çerkes Ethem'in M.Kemal'le ilk çatışması Yozgat isyanı sonrası, isyanın sorumlusu olarak ileri sürülen Yahya Galip Bey meselesinde ortaya çıkmıştır. M.Kemal, Yahya Galip'in Yozgat isyanından dolayı yargılanmasını engellemiştir. Bu olayı Çerkes Ethem'in, "Ankara'ya gelirsem, Meclis Başkanını Meclisin önünde asacağım" demesi izlemiştir.

Bu asmak tehdidini Çerkes Ethem anılarında inkâr ediyor. M.Kemal ise, Söylev'de, görgü tanığı vererek anlatıyor. Bu olayın ispatı bir anlamda önemli değildir. Önemli olan, bir çatışmanın

başlaması ve Çerkes Ethem'in o ruh hali ile böyle bir tehdidi yapabileceğidir.

Yozgat İsyanı dönüşü Ankara günleri, Çerkes Ethem için çok yoğun ilişkilerin kurulup geliştiği günlerdir. Artık Meclis, Mustafa Kemal'in kontrolünde değil, Ethem'in arkasındadır. Kurulacak ordunun temelini düzenli ordunun mu, yoksa Çerkes Ethem'in milis kuvvetlerinin mi oluşturacağı tartışmasında, Ethem'i savunanlar çoğunluktadır. Sovyet Devriminden sonra artık düzenli ordu örgütlenmesinin Çar ordusu örneğinde iflas ettiği fikri hayli taraftar toplamıştır. Bunun en yoğun propagandasını Meclisteki Ethem yanlıları, sosyal devrimciler ve özellikle Çerkes Ethem'in ağabeyi Reşit Bey yapmaktadır.

Çerkes Ethem ve Reşit Bey'in bu faaliyetlerinden tedirginlik duyan Çerkeslerin **"Bilge İzzet"** dedikleri, aslen Çerkes olan Yusuf İzzet Paşa, bir gün Reşit Bey ve Ethem'i yanına çağırıp uyarır. Seyyar kuvvetlerin günü geldiğinde görevinin sona ereceğini söyler. O zaman bu kuvvetlerin dağılması ve düzenli ordu örgütlenmesine katılması, düzenli ordu örgütlenmesinin esas olması gerektiği görüşünü savunur. Bu duruma, Reşit Bey ve Çerkes Ethem çok bozulurlar. Adeta dünyaları yıkılır.

İşte bu günlerde Fuat Paşa'nın yerine Batı Cephesine atanan İsmet Paşa ve Refet Paşa ile Tevfik Bey'in arası açılır. Tevfik, bu komutanların geri çekilmesi için ağabeyi Ethem'e ne gerekirse yapılmasını ısrarla söyler.

Çerkes Ethem bu işi M.Kemal'le görüşmek ve kabul etmezse zor kullanarak, hatta gerekirse Onu ortadan kaldırarak çözmek için, M.Kemal'e hasta yatağında silahlı adamlarıyla birlikte istasyondaki eve bir baskın yapar. Dr. Adnan Adıvar'ın da bulunduğu odada Çerkes Ethem aniden içeri girer ve **"geçmiş olsun Paşam"** dedikten sonra isteklerini söyler. M.Kemal bu istekleri kabul etmez. Ama durumdaki olağanüstülüğü anında sezdiği için, elini yatağının altındaki tabancaya uzatır ve kabzayı kavrar. Ethem'in eli de tetiktedir. Kısa bir bekleyiş anından sonra,

Çerkes Ethem'in bir askeri içeri girerek Ethem'e, Çerkesce **"sarıldık"** der. Bu durumda çok kan dökületeceğini düşünen Ethem elini silahından çeker ve **"peki Paşam öyle olsun"** diyerek adamlarını toplayıp gider. (85)

Ethem, bu olaydan sonra da amacından vazgeçmez ve bunu gerçekleştirmek için tekrar M.Kemal'le samimi olur. Geçmişi unutturmaya çalışır. Gene bir gün, M.Kemal'i Ankara Taşhan'dan arabasıyla geçerken vurmayı dener, fakat gene başarısız olur.

Çerkes Ethem'in bu sıradaki düşüncelerini çok iyi ifade ettiği için, gene uzun da olsa Dinamo'dan aynen aktarmakten kendimi alıkoyamayacağım. Dinamo'ya göre, Çerkes Ethem şöyle düşünür:

"Ben Osmanlı ordusu paşalarının toplanıp salt çene çalarak yurdu kurtaracaklarını sandıkları bir dönemde koca bir Salihli Cephesi kurup Yunanlıları Binbir Tepelerin dibinde mıhladım. Ben, Osmanlı paşalarının hışmından tir tir titredikleri Anzavur'un başına cellat kesildim ve Onu ordusuyla kovalayıp Biga'da denize döktüm. Ben Adapazarı, Düzce ve Bolu ayaklanıcılarının canına ot tıkayarak Türkiye'nin kaderini bir kere daha kurtardım. Ben, Yozgat'taki korkunç ve azgın Çapanoğullarını atlarımla çiğneyip yere sererek Türkiye'yi en umutsuz bir durumda kurtardım. İç düşmanların burnunu böylece yere sürttükten sonra yine Yunanlılara döndüm ve Demirci'de en modern ve dolgun bir tümenlerini bir kanat çırpışta darmadağın ettim. Bu hangi düzgün ordu paşasının gücüydü? Daha sonra yine Yunanlıların Gediz'deki tümenine saldırıp hırpaladım ve gerilere doğru kaçırttım. **Bu saydığım işleri bugün benim karşımda yer alan düzgün ordu kumandanlarından birisi başarsaydı -haşa kendini Tanrı sanır ve kendine destanlar yazdırırdı... Ben kazandığım zaferlerden sonra bunlara denk söz söylemek hakkına elbette sahip olacağım."** (87)

Görüldüğü gibi, Çerkes Ethem'in o gün düşündüklerinin anlaşılması bakımından yukarıdaki alıntı oldukça öğreticidir. Gene Dinamo'nun yorumuna göre, Ali Fuat Paşa zamanında düzenli ordu ile Kuvay-ı Seyyare el ele vererek çalışıyordu. Fuat Paşa olsaydı çetecilik elbette düzenli orduya dönüşecekti.

Çerkes Ethem, M.Kemal ve arkadaşları için, **"işte yarınki bu büyük orduyu kurma şansını elimizden almak ve bizi haritadan silmek için bütün güçleriyle ayağa kalktılar"** (88) diyor.

GEDİZ MESELESİ ve FUAT PAŞA OLAYI

Kurtuluş Savaşı tarihinde Gediz Savaşı değişik şekillerde yorumlanmıştır. Kurtuluş Savaşının önderleri bile bu olaya farklı yaklaşımlarda bulunmuşlardır.

Gediz Savaşı sırasında, Batı Cephesi Kumandanı Ali Fuat Cebesoy'dur. Fuat Paşa'yı vaktiyle bu cephe komutanlığına Çerkes Ethem önermiş ve gerçekleşmişti. Zaten Fuat Paşa'nın komutanlığı sırasında Kuvay-ı Seyyare ile düzenli ordu arasında önemli bir anlaşmazlık olmamıştır. Düzenli ordu ile Seyyar Kuvvetler sırt sırta verip yurt savunmasında savaşmışlardır.

Bu arada Gediz'e Yunan birliklerine karşı saldırı gerçekleştirilir. Genelkurmay önce bu saldırıya karşı çıkar. Fakat Fuat Paşa ve Çerkes Ethem ısrar edince kabul edilir. Bunu Çerkes Ethem anılarında şöyle belirtir:

> "Hakikatte Gediz'de ayrı bir halde bulunan bir fırkalık Yunan kuvvetine yapacağımız kat'i bir baskın taarruzuyla iyi bir netice alınacağına ben de inanıyorum. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye bu arzumuza muhalefet etti ise de, bazı mütâlaalarımla ısrarın üzerine muvafakat edildi." (89)

Ertuğrul Grubu Komutanı Kâzım Bey (Özalp) da bu olayı

anılarında anlatırken, "neticede Cephe Kumandanı Ali Fuat Paşa Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'nin de muvafakatini sağlayarak taarruza karar verdi" (90)

Mustafa Kemal ise, Söylev'de, "Genelkurmay Başkanlığı Batı Cephesinin bu önerisini kabul etmedi" diyor. Gediz'e saldırı, 24 ekim 1920'de gerçekleşir. Bu saldırı için M.Kemal, **"Baylar, dalgalı, düzensiz ve komutansız bazı savaşlardan sonra, bildiğiniz üzre, Gediz'de yenildik"** demektedir. (91)

Gediz Savaşında M.Kemal, "yenildik" derken Çerkes Ethem yenilgi olmadığını, düşman darbe yiyip çekildiğini iddia ediyor. O sırada cephede olan Kâzım Özalp ise, cephe komutanının geri çekilme emri vermesinden sonra yenilgi olmadığını, iki tarafın da geri çekildiğini yazıyor. Yunanlıların geri çekilmesini ise şöyle ifade ediyor:

> "Tam bu esnada, bir köylü koşarak geldi. Ben, dedi, size geliyorum. **Yunanlılar bütün gece çekildiler. Şimdi Gediz'de hiçbir Yunan kalmamıştır."** (9)

Yani, Batı Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa çekilme emri verdiği zaman, Yunanlılar da çekiliyorlar. Çerkes Ethem'in dediğine göre, çok yoğun bir savaş oluyor. Sadece Kuvay-ı Seyyare'den 200 şehit ve 500 yaralı veriliyor. Düzenli ordudan da kayıplar var. Karşı tarafın bunun iki misli kaybı olduğu söyleniyor. Ama yenilgiden bahsedilmiyor.

Kâzım Özalp, köylüden aldığı bu haberi, Fuat Paşa ile irtibat kuramadığı için, telgraf başında bekleyen Mustafa Kemal, Fevzi ve İsmet Paşalara bildiriyor. Gediz olayı, Genelkurmayın yayınladığı "Harp Tarihi Dersleri" adlı kitapta da böyle anlatılıyor. Yani yenilgi yok. O halde, "yenildik" olgusu fazla net görünmüyor. (*)

(*) Araştırmacı Yalçın Küçük, Türkiye Üzerine Tezler 2 adlı kitabında bu konu üzerinde uzunca duruyor. İlgilenenler faydalanabilirler.

Bu olay daha sonra o yıllarda tartışmalara yol açmış olacak ki, Mustafa Kemal Söylev'de "yenildik" derken, Yunus Nadi Söylev'den üç yıl önce yazdığı yazıda, yenilgiden bahsetmiyor. Yunus Nadi ise;

"İddialar o kadar karışıktır ki, bu **Gediz Taarruzunun nasıl geliştiği bir türlü anlaşılamamış kalmıştı**" (93) diyor.

Olayın bu kadar taze olduğu bir dönemde "bir türlü anlaşılamamasının" sebebini anlamak oldukça güç sayılır.

Gediz olayı, neticede Fuat Paşa'ya Moskova yolculuğu nasip ediyor. Mustafa Kemal Paşa, 8 Kasım 1920'de Fuat Paşa'yı Moskova'ya elçi olarak göndermek için Ankara'ya çağırır. Mustafa Kemal, Fuat Paşa'yı Ankara garında karşılamaya kendisi de gidiyor. Fuat Paşa'yı **"omuzunda bir filinti olduğu halde ulusal kuvvetler kılığında gördüm"** diyor. Bunun üzerine, BatıCephesi Kumandanına bu kıyafeti benimseten düşüncenin, yani çeteciliğin etkisinin ne denli aşırı olduğunu görerek çok kızıyor.

Fuat Paşa'ya, kısa bir gerekçeden sonra yeni görevini anlatıyor. Fuat Paşa da beğenerek kabul ediyor. Sonra İzmet ve Refet paşaları çağırarak kendilerine, "çarçabuk düzenli ordu ve büyük süvari gücü meydana getirmek" gerektiğini anlatıyor.

Mustafa Kemal, böylece, 8 Kasım 1920 günü, "düzensiz ordu düşüncesini ve siyasetini yıkma kararının uygulama alanına konulduğunu" Söylev'de belirtir. Tabii bu karar, Kuvay-ı Seyyare'nin de tasfiyesi kararı anlamına gelmektedir.

Böylece Ali Fuat Cebesoy, Batı Cephesi Komutanlığından ve Çerkes Ethem ile kardeşi Reşit Bey'den ayrılıyor. Tabii Gediz Olayı bu iş için önemli bir gerekçe kabul ediliyor. Belki de Kuvay-ı Seyyare'ye hoşgörülü davranan Ali Fuat Paşa bilinçli olarak uzaklaştırılıyor. O zaman Kuvay-ı Seyyare'nin daha kolay yola getirilebileceği düşünülebilir.

Ethem ve ağabeyi Reşit Bey'in, Fuat Paşa ile Moskova'ya gönderilmesi de düşünülmüş, ama çıkan bazı dedikodular bu işin gerçekleşmesini engellemiştir. Yunus Nadi, düzenli ordu kurmanın önünde Fuat Paşa'yı engel görmektedir;

"Nihayet Ali Fuat Paşa'nın Garp Cephesinden geri alınmasına, en doğru tabiriyle Garp Cephesinin Ali Fuat Paşa'dan kurtarılmasına lüzum ve zaruret hasıl oldu. İşte İstiklâl Harbinin, ordu yapmak hesabına ilk şuurlu hareketi bu olmuştur." (94)

Bundan sonra Fuat Paşa'nın geri alındığı Garp Cephesine İsmet Paşa verilir. Cephe ikiye bölünerek, Güney kısmına Refet Paşa getirilir. Daha sonra Çerkes Ethem ve Kuvay-ı Seyyare ile düzenli ordu fikrini savunanlar arasındaki çatışma hızla tırmanır.

İsmet ve Refet Paşalara verilen düzenli orduyu hızla kurma görevi bir süre sonra Çerkes Ethem ve Kuvay-ı Seyyare aleyhinde oluşan çalışmalarla gelişir. Böyle olunca, Ethem Bey'in yerine cephede vekil olan Tevfik Bey'le paşaların arası çok çabuk bozulur ve çelişkiler uzlaşmaz noktaya kadar gelir.

Çerkes Ethem, vaktiyle Tokat Mebusu Nazım Bey'e karşı İçişleri Bakanı olmasını sağladığı Refet Paşa ile de bozuşmuş ve onu İstiklâl Mahkemesine vermiştir.

Kuvay-ı Seyyare'nin dağıtılacağı haberi alttan alta yayılır. Bu durum milisler arasında güvensizliği ve huzursuzluğu arttırır. Bu gidişe Çerkes Ethem dayanamaz ve bir gün, İsmet Paşa'nın karargâhına silahlı adamlarıyla bir baskın yapar.

Çerkes Ethem anılarında bu olayı şöyle anlatır:

"İsmet Bey... şaşırmış bir halde ayağa kalkarak kısa bir tereddüt anı geçirdi. Sonra... Yüzündeki şaşkınlık tebessüme çevrilmişti.

Ellerimi tutarak nabzımı yoklayarak, kollarımı okşayarak:
— Ne vakit teşrif buyuruldu? Sizi ateşli ve sıkıntılı buldum. Rahatsızlığınız nasıl oldu, dedi." (95)

Anlaşılan İsmet Paşa Ethem'i yatıştırmaya çalışmaktadır. Fakat Ethem gayet sert bir çıkış yapar. **"Sizinle müşterek olan hayatımıza son vermeye geldim"** der. Yapılan aleyhtarlıkları anlatarak, **"eğer bana, Kuvay-ı Seyyare'ye artık lüzum kalmadı ise, bunu açıkca söyleyiniz, derhal bu fedakâr kuvveti dağıtmaya amadeyim"** der. Bu tavrına karşılık, İsmet Paşa, gayet yumuşakça alttan alır ve devamlı:

"Allah şu fesadların cezasını versin. Samimiyetle söylüyorum ki, sizi Ali Fuat Paşa'dan çok seviyorum. Takdir ediyorum. İtimat ediniz, emin olunuz, memleket müdafaasında size ve kuvvetlerinize lüzum kalmadığı kanaatinde değilim... hizmetlerinize münasip bir askeri üniforma içinde sizi görmek isterim. Rütbenin derecesini tayin size ait. Karar ve emri almak benim vazifemdir." (96)

Böylece Ethem'i yatıştırmaya çalışır. Arkasından Refet Paşa'yı bağışlamasını ister. İstiklâl Mahkemesine verilen evrakın geri alınmasını rica eder ve Refet Paşa için, **"Hatta isterseniz elinizi öptürürüm"** der. Refet Bey'in gelecekte her ikisinin de işine yarayabileceğini belirterek gönlünü almaya çalışır.

Çerkes Ethem, şahsına gösterilen bu büyük ilgi karşısında, çok memnun kalır. Rütbe ve mevki meraklısı olmadığını, ama kuvvetleri arasında bunu hak kazanmış olanların olduğunu belirtir. Ama Refet Bey meselesinde geri adım atmaz. Şöyle der:

"Mahkemece beraat etmesine imkân görülmeyen bir mazlnunun Dahililye Vekaleti kâfi bir hata iken, Ona bir de Cenup Cephesi Kumandanlığı verilmesi..." (97)

Bu eleştirisinden sonra, Ankara'ya gideceğini belirtir ve dönüşte tekrar görüşmek dileği ile İsmet Bey'in yanından ayrılır.

BİLECİK YOLCULUĞU ve ÇERKES ETHEM'İN KÜTAHYA'YA ÇEKİLİŞİ

Kayıtsız şartsız bir ulusal otorite merkezi oluşturmaya çalışan Mustafa Kemal ve arkadaşları, bağımsız olarak varlığını sürdürmeye çalışan, bağımsız oldukça da ulusal otorite merkezince denetlenemeyen, kendi işleyişini kendi kurallarınca yürüten yerel güç merkezlerine artık izin vermek istemiyorlardı.

Bu, toplumbilimcilerce "merkez-çevre" çatışması diye nitelenen tipik bir çatışma türüdür. Doğu Ergil bu olguyu şöyle anlatıyor:

> "Tarihte merkezin zayıf olduğu her dönemde bu tür çatışmalar görülür. Merkez ne zaman güçlenirse, çevre otoriteler, güç merkezleri yok edilir. Onları yok ettiği sürece merkez gücünü korur ya da arttırır." (98)

Batı Cephesinin yeniden örgütlenmesinden sonra, Çerkes Ethem ve kardeşleri ile diğer çetelere (Demirci Efe v.s.) düzenli orduya bağlı yeni görevler verilmek ve bu arada Çerkes Ethem kuvvetlerinden, bir süvari tümeni oluşturulmak istenir. Ama buna önce Tevfik Bey, arkasından da Çerkes Ethem ve Reşit Bey şiddetle karşı çıkarlar. Çünkü, bu onların doğrudan komuta yetkisini artık ellerinden alıyordu.

23 Kasım 1920 tarihli bir yazı ile Batı Cephesi Komutanlığı, Kuvay-ı Seyyare Komutan Vekili Tevfik Bey'den, ellerindeki

kuvvetin sayımını ve ihtiyaçlarının dökümünü ister. Tevfik Bey bu talebe şu yanıtı verir:

"Kuvay-ı Seyyare, ne bir tümen ne de muntazam bir kuvvet haline getirilebilir ve buna imkân yoktur. Bu serserilerin başına ne bir subay, ne hesap memuru koymak mümkün olmadığı gibi, kabul ettirilmesine de imkân yoktur. Çünkü, subay gördüler mi azrail görmüşcesine ayaklanıyorlar. Bizim müfrezelerimiz Pehlivan Ağa, Ahmet Onbaşı, Sarı Mehmet, Topal İsmail gibi adamlar tarafından idare edilmektedir. Bölük eminleri de yazdığını okuyamaz ve okuduğunu yazamaz adamlardandır. Sen yapamıyorsun diye bunların değiştirilmesinin olanağı yoktur.
Kuvay-ı Seyyare'nin şimdiye kadar olduğu gibi gelişigüzel idare edilmesi zorunluluğu vardır... Ben bir defa bu işin dışında iş de kabul edemem." (99)

Burada Tevfik Bey, Kuvay-ı Seyyare'nin bileşimini iyi tanımlamaktadır. Fakat bu durumun meşrulaşmasını da istemektedir.

Kendi varlıklarının tehlikeye düştüğünü gören Çerkes Ethem, Demirci Efe'yi arar ve bu dönemde "kader birliği" yapmanın gereklerini anlatır. Onu birliğe çağırır. Demirci Efe de Refet Paşa'yı kastederek, "Onun varlığı ortadan kalkmadan bu işin halledilemeyeceği" kanaatinde olduğunu belirtir.

Çerkes Ethem Ankara'da bu çelişkileri Meclise dayanarak çözmeye çalışırken, Tevfik Bey'den çelişkilerin sürekli tırmanış gösterdiğine dair tel üstüne tel alır. Tevfik Bey, 28 Kasım 1920'de Ethem Bey'e verdiği cevapta şöyle der:

"Namusumuzla oynayan Batı Cephesi Komutanını bundan böyle üst olarak tanımayacağımı ve Simav'a gönderdiği komutanına bugün, yanındaki görevlilerle birlikte Eskişehir'e

dönmesi için buyruk verdiğimi... Bu sorunlar çözümlenineeye kadar Gezici Kuvvetler, Batı Cephesi Komutanlığını tanımayacaktır." (100)

Böylece Tevfik Bey, Batı Cephesi Komutanlığı ile arasındaki ipleri tamamen koparır.

Çerkes Ethem, Kuvay-ı Seyyare ile Batı Cephesi arasındaki çelişkilerin tırmandığı günlerde Ankara'da ve çok hastadır.

Bu sırada Ankara'ya İstanbul'dan Ahmet İzzet Paşa heyeti gelecektir. M.Kemal, Çerkes Ethem'in bu heyeti karşılayacaklar arasında olmasında çok ısrar eder. Çerkes Ethem de bu ısrar karşısında çok hasta olduğu halde kabul eder.

M.Kemal, Çerkes Ethem'in bu heyeti karşılamak için Bilecik yolculuğuna katılmasını şu iki sebepten dolayı istemiş olabilir: Birincisi, Çerkes Ethem'in İstanbul Hükümeti temsilcilerine karşı kendi yanlarında olduğunu göstermek. İkincisi, İsmet Bey'in de Bilecik'e gelmesinden dolayı varoları çelişkileri karşılıklı konuşup halletmektir.

Karşılamaya gidenler, Mustafa Kemal, Çerkes Ethem, Eskişehir Mebusu Eyüp Sabri, Diyarbakır Mebusu Hacı Şükrü, Hakkı Behiç, Saruhan (Manisa) Mebusları Reşit Bey ve Celal (Bayar) Bey, Antep Mebusu Kılıç Ali idiler.

Fakat bu yolculuk, Batı Cephesi ile Çerkes Ethem ve kardeşleri arasındaki çelişkiyi çözme amacına ulaşamaz. Zaten Ethem yolculuğun başında, M.Kemal'de garip bir durum gördüğünü söyleyerek şüphelenir. Ethem'in de, M.Kemal'in de yanında silahlı adamlar vardır ve her an tetiktedirler. Ethem'in iddiasına göre; M.Kemal, Ethem'i Bilecik'e öldürmek için götürür ama bu işi gerçekleştiremez (101)

Tren 4 Aralık 1920 sabahı Eskişehir istasyonuna gelir, mola verdirir. Ethem, hasta olduğu için yaverinin de ısrarıyla inip bir evde dinlenmeye çekilir. Tren burada iki, üç saat kalacaktır.

Bu sırada, Eskişehir'de tedavi için bulunan Ethem'in iki subayı kendisini görmek isterler. Görüşürler, Subaylar şehirde olağanüstü askeri durumun olduğunu, İsmet Paşa'nın iki günden beri Bilecik civarına askeri birlikler yerleştirdiğini, son günlerde Kuvay-ı Seyyare'ye karşı çok düşmanca davranıldığını Ethem'e söylerler.

Bunun üzerine Ethem, kendisine karşı bir tertip olduğunu hissederek tekrar trene binmez. Bunu anılarında şöyle anlatır:

"Eğer yolda imkân bulamazlarsa, bu takdirde Bilecik istasyonuna vardığımız sırada seçme bir müfreze ile muayyen bir yerde ben ve maiyetim çevrilecek, diri olarak teslim olmazsam, ölü olarak ele geçirilecekmişim." (102)

Eskişehir'de alınan askerî tedbirleri de, muhtemel bir halk ayaklanmasını bastırmak için gerekli olacağını düşünür. Böyle olunca kendisi de Kütahya'ya, Kuvay-ı Seyyare'nin başına döner.

Mustafa Kemal de, bazi mebusları bile almadan treni Bilecik yönüne hareket ettirir. Kendisi bu durumu Söylev'de, Ethem'in kaçırıldığı yargısına vardığını, böyle olunca da Ethem olmaksızın Bilecik'e gitmenin bir anlamının kalmadığı şeklinde açıklar. Gene bu arada İsmet Bey'i çağırarak, Onunla Eskişehir'den iki istasyon ilerde görüşür, sonra Eskişehir'e dönerler.

Çerkes Ethem'in Kütahya'ya gitmesinden sonra, İsmet Bey de Eskişehir'e gelir. Heyet toplu olarak yemek yer. M.Kemal, Çerkes Ethem'i Reşit Bey'e sorar. Reşit Bey, Ethem'in hasta olduğunu söyler. Bu kez Ethem'i görmek için topluca karargâha gidilir. Ama Ethem yoktur. Çerkes Ethem'in nerede olduğunu yine Reşit Bey'e sorulur. Reşit Bey ise, "Ethem Bey bu dakikada kuvvetlerini başındadır" der. (103)

Buna rağmen görüşme sürer. Reşit Bey çok sert çıkışlar yapar. Kardeşlerinin birer kahraman olduğunu, hiç kimsenin buyruğu

altına giremeyeceklerini ve bunu herkesin böyle kabul etmesi gerektiğini söyler.

Reşit Bey'in bu sert çıkışına, önce Mustafa Kemal, arkasından İsmet Bey karşı çıkışlarda bulunurlar. M.Kemal, o ana kadar arkadaş olduklarını, ama artık Reşit'ten kendisini TBMM'nin reisi olarak muhatap kabul etmesini ister. İsmet Bey de komutası altında bir disiplinsizlik söz konusu olduğunu ama bunu halledebilecek güçte de olduğunu söyler.

Bu kez, Reşit Bey geri adım atar. Bir heyetin kardeşlerine gönderilmesi durumunda bir çözüm yolu bulunacağını önerir. Ertesi gün, Kâzım Bey (Özalp) ile Reşit Bey özel bir trenle Kütahya'ya yolculanır.

Kâzım Özalp'ın arabuluculuğu da olumlu bir sonuç vermez. Kâzım Özalp, Çerkes Ethem ile görüşmesinde, Ankara'nın samimiyetine güvendiğini, eğer olayların gerçekten kendisinin anlattığı gibi ise buna kendisinin de tavır alacağını söyler. Hatta, **"Ankara size saldırırsa, beni de karşılarında bulurlar"** der. (104)

Kâzım Paşa, Ankara'ya döndükten iki gün sonra Grup Komutanlığı görevinden uzaklaştırılır. Bundan sonra sadece Mecliste milletvekili olarak kalır.

Kâzım Özalp'ın Ankara'ya dönüşünden sonra, beş kişilik Uzlaştırma Kurulu, (Öğüt Kurulu) Ethem'i ziyaret eder. Heyette, Balıkesir Mebusu Vehbi, Saruhan Mebusu Celal (Bayar), Eskişehir Mebusu Eyüp Sabri, Antep Mebusu Kılıç Ali ve Ethem'in ağabeyi Saruhan Mebusu Reşit Bey yer alırlar.

Heyettekiler Ankara'dan ayrılmadan önce Mustafa Kemal'le bir görüşme yaparlar. Reşit Bey ile M.Kemal Paşa arasında sert bir tartışma olur. Reşit Bey, düzenli ordu oluşturma çabalarını, boş hülya olarak gördüğünü belirtir. **"Bu kurmay beylerle mi gâvuru kovacaksınız"** der.

Mustafa Kemal, bu söylenenleri çok sert yanıtlar. Reşit Bey'e **"kardeşlerinizin hizmetini yadsıyan yok. Ordu üstüne söyledi-**

ğiniz fuzuli sözlere de artık bir son verin" der. "Askerlik sorununun bu derece uluorta tartışılması sadece bilime değil, karşınızda bulunan arkadaşlara da saygısızlıktır. İki buçuk hizmet ile tüm doğruları çiğneyip yurdun başını bela olmaya kimsenin hakkı yoktur" deyince, Reşit Bey, ulusal mücadeleye katıldığına pişman olduğunu söyleyerek şöyle der:

"Bu mücadeleye katıldığıma hata etmişim. Bizim yüz binler tutan arazi ve servetimiz vardı, buralarda ne işim vardı. Zaten vatan ne kelimedir ki; Vatan adına bana İran da birdir. Turan da. Ben nerede olsa pekâlâ oturabilir ve yaşayabilirdim. **Paşa, Paşa! Daha açık söyleyeyim: Ben Venezilos'la da pekâlâ diz dize oturabilir adamım.**" (105)

Reşit Bey'in konuşması üzerine, Kemal Paşa'nın kaşları çatılır. **"Biz karşımızda Venezilos'la diz dize oturabilecek yetenekte kişi varsaymak ve görmek istemiyoruz. Bu sözlerinizin özgürlüğünüzün aşırılığından ileri gelmesini saymak bile onların çirkinliğini hafifletmez"** der.

Mustafa Kemal daha sonra, gidecek heyete, Gezici Kuvvetlerden istenecekleri anlatır. Bunların başında, tüm birlikler gibi bunların da emir komutaya tam olarak uymalarını, her türlü ihtiyaçlarını komutanlıktan talep edileceğini, kendi başına hiçbir kaynak kullanılamayacağını v.s. anlatır.

Sonuçta heyete, Çerkes Ethem ve kardeşleri için, **"bu arkadaşlar, şimdiye dek hizmet ettiler; bu hizmetlerinin değerini biliyoruz. Ordu için de candan çalışarak görevlerini sürdürebilirler. Haydi göreyim sizi; kardeşlik temelini sağlayın"** diye temennide bulunur.

Heyetin adı literatürde Öğüt Kurulu olarak geçer. Öğüt Kurulu Kütahya'ya gelince, Çerkes Ethem ve kardeşleri ile görüşmelerinde ikna olurlar ve M.Kemal'in beklemediği görüşler bildirirler.

Mustafa Kemal'in Çerkes Ethem kuvvetlerinin cepheden geri gelip Batı Cephesine karşı yığınak yapmalarının anlamının sorulması isteğine Kurul şu yanıtı verir: "Üzülmeyiniz, yanlış yorumlanmayı gerektirecek bir davranış yoktur."

M.Kemal bu yanıtı alınca, "Kurul ya aldanıyor ya da tutukludur" yargısına varıyor. Halbuki bu, Kurulun içten inancıdır. Kurul bu tedbirlerin "savunma" tedbiri olduğunu söyler. Ayrıca Refet Paşa ve 12. Kolordu Komutanı Fahrettin Altay'ın cepheden alınmasını 26/27 Aralık 1920 tarihli telgrafta M.Kemal'den isterler.

Heyet, Reşit Bey dışında Ankara'ya döner. Çerkes Ethem'in tam antlaşma sağlanacağı düşüncesinin geliştiği sırada, Albay Refet ve Albay İsmet kuvvetleri, Kuvay-ı Seyyare'ye karşı taarruza geçer.

M.Kemal 27 Aralık 1920'de Batı ve Güney Cephesi Komutanlarına şu telgrafı çeker:

> "Kütahya'daki Kurulun cevabı, Kuvay-i Seyyare işinin artık barış yoluyla ve siyasetle çözümünün mümkün olamayacağını ispat etmiş ve sorunun kuvvet zoruyla çözümlenmesi gereği ortaya çıkmıştır. Bunun son safhasını şimdiden Meclise bildirmeye ihtiyaç yoktur. Başarı ile sonuçlandırırsak, Meclisin yaptıklarımızı onaylayacağı kuşkusuzdur. Haklı olduğumuzu ispat edecek yeteri kadar belge ve delillerimiz mevcuttur." (106)

Bu telgraf oldukça öğreticidir. Bir kere Çerkes Ethem'in tam çözüm beklediği bir sırada bu tel emri ile savaş açılması çok ilginçtir. Daha sonraları Ethem'in "isyan ettiği" söylenir ve bu isyanı da bir telgrafa dayandırılır. Halbuki Çerkes Ethem'in "ihanet" olarak nitelenen telgrafı 29 Aralık 1920'de Meclise çekilir. Mustafa Kemal ise, 27 Aralıkta zaten savaş emrini cephelere vermiştir. Yani, Çerkes Ethem'in "isyan etti" diye nitelenen tegrafı,

M.Kemal'in Batı Cephesine taarruz emri vermesinden sonra Meclise çekilmiştir.

Araştırmacı Yalçın Küçük bu durumu şöyle değerlendiriyor:

"Bir : Çerkes Ethem isyan etmiyor. Her ne pahasına olursa olsun isyana zorlanıyor. İki: Çerkes Ethem'e karşı savaş, Meclise haber verilmeden açılıyor. Üç: Başarı mutlak olarak gerekli görülüyor. Dört: Mustafa Kemal, haklı olduklarını, belge ve delillerle, fakat sonucu aldıktan sonra kanıtlayabileceğini, cephede doğrudan doğruya savaşacak arkadaşlarına inandırmaya çalışıyor." (107)

Öğüt Kurulu henüz Kütahya'da Çerkes Ethem'in misafiri iken, (29 Aralık 1920 günü) Ethem odasına çekilir, sinirlerinin çok bozuk olduğu sırada Meclise ağır ithamlarla dolu adı geçen telgrafı çeker:

"Bu israflar içinde milletin savaşa devam olanağı kalmıyor. Bir yıldan beri devamlı toplantı halinde bulunduğunuz halde, bu süre içinde yaptığınız en büyük iş, kendi maaşlarınızı 300 - 400 liraya çıkarmak olmuştur. Herhalde aylardan beri ordu arasına sokulan fitneden haberdar edildiğiniz halde, bir gizli oturum ile bunları giderme ve önleme yürekliliğini gösteremediniz...

Hükümet üyelerinin herbirine dalkavukluk ederek kutsal görevinizi kişisel çıkarlarınıza feda etmiş görünüyorsunuz." (108)

İşte bu telgraf Çerkes Ethem'in "isyan" telgrafı olur. Ethem, bu telgrafı çekmekle çok hata ettiğini, "aptalca" bir iş yaptığını kabul eder. Ama iş işten geçmiştir.

Böylece 29 Aralık 1920 günü M.Kemal'i Mecliste yenilgiye

uğramaktan bu telgraf kurtarır. Bu durumu anılarında Çerkes Ethem şöyle anlatıyor:

"O zaman Meclis iki gruba ayrılmış. Bir kısmı bizi tutmaktadır. İsmet Bey ordusu ile üzerimize atıldığı günlerde, **Millet Meclisine çekmiş olduğum telgrafı M.Kemal Mecliste okumuş, iki oy farkla taraflar kazanmış.**
Telgrafımı eline alan M.Kemal Paşa: Ethem Bey, işte şu telgrafıyla Genel Kurulumuzu açıkça aşağılıyor ve tehdit ediyor. Kutsal meşruiyetinize saldırıyor. **İsyan durumuna geçmiş.** Batı Ordusu Komutanı İsmet Bey birlikleriyle savaşa tutuşmuş bulunuyor demiştir. Gerçekten de telgrafımla son ve yeni bir silah vermiştim. **Böylece Meclisten beklediğim müdahale de boşa çıkmıştı.**" (109)

Mustafa Kemal Paşa, işte bu telgraftan sonra Batı Cephesi Komutanlığına şu emri verdiğini Nutuk'ta belirtir: **"TBMM'nin meşruitiyetine karşı ayaklanma ve bu nedenle vatan hainliğidir"** der. Böylece Çerkes Ethem'in vatan hainliği ilan edilir.

IV. BÖLÜM

ÇERKES ETHEM'İN YUNANLILARA SIĞINMASI

Uzlaşma için son çabaların da harcanmasından sonra bir sonuç alınmayınca, iki ateş arasında kalan Çerkes Ethem ve kuvvetleri için karar anı gelip çatmıştı. Bu durumda bile kardeş kanı dökülmesine kesin karşı olan Çerkes Ethem, birlik komutanlarını toplar ve onlara çok acı olan durumu anlatır. Kendilerini tercih yapmakta tamamen serbest bırakır. Ayrılmak isteyenin silahını bırakmak koşuluyla ayrılabileceğini, dileyenin düzenli orduya katılabileceğini söyler.

Çerkes Ethem, Mecliste, hakkında en son çıkan karar olan **"isyancılığı bağışlanmak kaydıyla, teslim olursa hayatının bağışlanacağını"** kararını da kuşkulu bularak ciddiye almaz. Hatta en son anda Binbaşı Derviş Bey arabulucu olarak Çerkes Ethem'le görüşür. Teslim olmak istemiyorsa Yunan mıntıkasına geçerek orada eskiden olduğu gibi gerilla yöntemleri ile mücadele etmesini önerir. Çerkes Ethem buna da güven duymaz.

Çerkes Ethem sonuç olarak, askerlerinin Kuvay-ı Seyyare'den kopmalarını teşvik ederek başlıca üç seçenek koyar: **a- Düzenli orduya teslim olmak, b - Dağa çıkarak özgürlüğü seçip mücadele etmek, c - Yunanlılara sığınmak.**

Ethem Bey, bu seçenekleri subayları önüne koyduğu zaman

ağlamaklı olur. Askerlerinin ısrarına rağmen, kendi seçeneğini önce belirtip, tercihte etkileyici olmak istemez.

Bu sırada Çerkes Ethem'in emrinde şu kuvvetler vardır:

"2326 milis (bunun 200 kişisi piyade) 159. Alayın tüm mevcudu ile toplam 4650 kişi, 6 makinalı tüfek, 4 top vardı. Üzerine yürüyen ordu birlikleri bunun iki katı idi." (110)

Çerkes Ethem, askerlerinin önüne bu seçenekleri koyduktan sonra, kardeşleri ve yaveri Sami Bey'i Yunanlılarla görüşmeye gönderir. Ateşkes imzalanır. Ethem Bey, Yunanlılardan sığınma talebinde bulunur. Şart olarak da, teslim olacaklara geçmişlerinden dolayı hesap sorulmamasını ve silâhlarının ellerinden alınmamasını ister. Yunanlılar bu şartları kabul ederler. Önce kardeşleri Reşit ve Tevfik Bey sığınırlar. Bunlardan sağlık haberi aldıktan sonra da Çerkes Ethem sığınmaya karar verir.

Fakat Çerkes Ethem teslim olma işini bir türlü gerçekleştiremez. Bu davranışı içine sığdıramaz. Yunan işgal mıntıkasına değişik rütbeden 25 kadar subay ile 700 kadar kişinin geçtiğini belirtir.

Çerkes Ethem Gördes'in batısında son ayrılış yerinde, 20 Ocak 1921'de Akhisar'daki kardeşleri Reşit ve Tevfik Beylere şu mektubu yazar:

"Yunanlılarla akdettiğiniz iltica protokolü nefsime ağır geldiğinden dolayı sizi takip edemeyeceğim. Beni mazur görünüz Kuvay-ı Seyyare efrad ve zabitlerini istedikleri herhangi bir tarafa gitmekte serbest bıraktım. Hepsini dağıttıktan sonra ben de karargâhımla semt-i meçhule müteveccihen gidiyorum." (111)

Böylece, 50 kişilik taraftarı ile eski gerillacılık günlerine özlemle dağlara çekilir. Manyas, Sındırgı, Susurluk dağ

köylerinde bir süre barınan Çerkes Ethem ve arkadaşları barınma şartlarının zorlaşması sonucu, bir köyde misafir bulundukları sırada çağırdıkları Yunan kuvvetlerine 1921 Şubatının son günlerinde teslim olurlar.

Teslim olmadan önce, kendi aralarında yaptıkları bir tartışmada, Ethem Bey'in en gözde adamlarından birisi, Ethem Bey'in iltica etmekteki bu tedirginliğine karşı şöyle der:

"Canım, Napolyon da fitne ve fesat içinde kaldı, başka çare bulamadı. Karşısındaki düşmanlarına teslim oldu. Esaret ve menfa içinde öldü. Ne yapalım, bize yüz çeviren talihe!" (112)

Çerkes Ethem'in Yunanlılara 50 kadar silahlı adamıyla teslim olmasının dışında, diğer kuvvetleri şu yolu izlerler: 5 Ocak 1921'de Ethem'in çete reislerinden Kaplan Naci, Mustafa Kemal ve Kütahya'daki Merkez Komutanlığına bir tel çekerek teslim olduğunu bildirir. Yunanlılara sığınmayı da, "çirkin ve iğrenç bir hareket" olarak niteler.

8 Ocak 1921'de Doktor Fazıl, Emet'te Batı Cephesine bir tel çeker. "Yunanlılara sığınınayı vatanseverlikle bağdaştıramadığını" ifade ederek, "300 kadar atlısıyla" sığınmak ister.

Bunu, 16 Ocak 1921'de, Emet dolaylarında, "Bolşevik Taburu" kumandanı Yüzbaşı İsmail Hakkı'nın Genelkurmaya, "5 subay ve 261 erden oluşan taburunu terhis ettiğini" bildiren teli izler.

Bolşevik Taburu, Kuvay-ı Seyyare içinde, 700 mevcutlu bir milis kıtasıdır. Çoğunluğu Karakeçili aşiretinden oluşmuş Eskişehir Mudafaa-i Milliye teşkilatının kurup Çerkes Ethem'in emrine verdiği ve tabur komutanı da Yüzbaşı İsmail Hakkı olan bir milis güçtür.

Yüzbaşı İsmail Hakkı, hem savaşçı hem de gerçekten Bolşeviktir. M.Kemal'in Söylev'de Batı cephesinin bilgisi dışında

Çerkes Ethem'in oluşturduğu birlik diye bahsettiği milis kuvvet budur.

Yüzbaşı İsmail Hakkı, Çerkes Ethem'in Yunanlılara sığınmasından sonra, bu yolu tasvip etmeyerek, taburunu terhis edip teslim olur. Buna rağmen kendisi, Ankara İstiklal Mahkemesinde "Bir Heyeti Fesadiye Davası ve Kuvay-ı Milliye" adlı davada yargılanarak 1926 yılının ocak ayında idam edilmiştir. (113)

Çerkes Ethem'in çete reislerinden olan Serezli Parti Pehlivan ise, Yunanlılara sığınmaz, ama düzenli orduya da teslim olmaz. Dağlara çıkar, Yunan işgal bölgesine geçerek gerilla faaliyetlerine devam ederken, bir Yunan baskınında şehit düşer.

Serezli Parti Pehlivan, Çerkes Ethem'den ayrıldığı zaman Ona şöyle diyerek duygulandırıp ağlatır:

> "— Efendi Ağa, biz senin maiyetine düşmanla savaşmak için girdik, şimdi ne oluyoruz? Ben gâvur tarafına geçemem. Ne hükümet tarafına, ne düşman tarafına! Ben, artık dağlar kralıyım. Bir kurşun bu yana, bir kurşun öbür yana ata ata bu uğurda öleceğim." (114)

Çerkes Ethem, Yunanlılara teslim olduktan sonra İzmir'e götürüldü. Hastalığının tedavisi için hastanaye yatmak ister. Daha sonra da Atina'ya ve oradan da Almanya'ya geçmek ister. Sürekli göz altındadır.

Yunanlılarla anlaşıp sığınmayı düşündüğü günlerde (20 Ocak 1921'de), "İstanbul'da Yüce Sadrazamlığa" başlıklı bir tel çekip, "yüksek onayınızın da alınmasını her bakımdan gerekli gördüm" derse de, İzmir'de bulunduğu günlerde, İstanbul hükümeti ilişki kurmak isteyince kurmaz. Hatta anılarında Yunanlıları kendisini İstanbul'a teslim ederlerse intihar edeceğini düşündüğünü yazar.

Bir süre sonra Atina'ya oradan da Berlin'e (Almanya'ya) geçer. Berlin günlerinde eski İttihatçı ve o günler Arganistan'da bulunan Enver Paşa ile ilişkiye geçer, Türkistan seferi yapmak için yollar arar. Ama gerçekleşemez. Mısır'a, arkasından Ürdün'e gider.

Almanya'da bulunduğu yıllarda, 150'liklerle ilgili af çıkar (Cumhuriyetin 10. Yılı dolayısıyla), Ethem geri dönmez. İki ağabeyi Reşit ve Tevfik dönerler. Ethem, ihanet suçlamasını içine sindiremez. Yeniden yargılanmayı çok ister. Ama gerçekleşemez. 1886 doğumlu olan Çerkes Ethem, 1948 yılı Eylülünde Ürdünde bir Çerkes topluluğu içinde hayata veda eder. Mezarı, Ürdün'de Şeria nehrinin kenarındaki bir Çerkes-Kaberteg mezarlığındadır.

Yunanlılar, Çerkes Ethem'i teslim olduktan sonra Türkiye aleyhine çok kullanmak isterler. Fakat Ethem buna pek meydan vermez. Bu konuda işlediği önemli bir hata, zor ve baskı ile de olsa, Yunanlıların uçaklarla Türk ordusuna dağıttığı bir bildiriye imzasını atmasıdır. Eskişehir Mebusu, Miralay Sabık Kolordu Komutanı Mehmet Arif kitabında bildiriyi şöyle veriyor (*)

"Ey asker...
Ey millet...
Ben sizi müdafayı memleket için davet ve ilbar ettim. Şerre ve ihtiraratı şahriyeye alet olmak için değil!
Ey zabitan arkadaşlar; Emir kulu olmaktan sarf-ı nazar ediniz. Allahın kulu olunuz. Aksi halde geliyorum ha! Son pişmanlık faide vermez." Umum Kuvay-ı Milliye Kumandanı Ethem. (115)

Afla birlikte yurda dönüp Bandırma'ya yerleşen Tevfik Bey 20 Haziran 1946, Reşit Bey ise 10 Eylül 1951'de ölürler.

(*) Çerkes Ethem bu bildiriye de anılarında yer vermemiştir.

ÇERKES ETHEM OLAYI TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNDE...

Kuvay-ı Seyyare ile düzenli ordu arasındaki çelişkiler Çerkes Ethem'in 29 Aralık 1920 tarihinde meclise çektiği — İsyan olarak nitelenen — telgraf ile kopma noktasına ulaşır.

İşte Türkiye Büyük Millet Meclisinde Çerkes Ethem olayı ile ilgili en uzun oturum da aynı tarihte 29 Aralık 1920'de ilk defa yapılır. Mustafa Kemal Paşa Çerkes Ethem olayı ile ilgili olarak Türkiye Büyük Meclisine ayrıntılı bilgi verir. Oturum, ertesi gün 30 Aralık 1920 günü de devam eder.

Mustafa Kemal Paşa oturuma, Ulusal Kurtuluş Savaşının başlangıcındaki zor günleri anlatmakla başlar. Çerkes Ethem ve kardeşlerinin de o zor günlerde imdatlarına yetişmiş kıymetli insanlar olduklarını söyleyerek devam eder.

Ethem Bey ve kardeşleri hakkında Mustafa Kemal Paşa şöyle diyor:

"İşte böyle acı günlerde bizimle teşriki mesai etmiş bulunan ve bizim imdadımıza yetişmiş olan bir çok kıymetli arkadaşlarımız vardır. Bunlar meyanında yine cümlenizce malum olduğu üzre Büyük Millet Meclisi arasından Reşit Bey'in biraderi Ethem Bey vardır, onun biraderi Tevfik Bey vardır." (116)

Mustafa Kemal Paşa, Çerkes Ethem ve Kuvvetleri Kuvay'ı Seyyare'nin sayısız yararlıklarını, Anzavur, Düzce, Yozgat isyanlarındaki başarılarını anlattıktan sonra, konuşması şöyle sürdürür.

"Bu arkadaşların bu saydığım harekatla hakikaten vaziyetimizi tersine ve maksadımızı yürütmeye fevkalade denecek hiz-

metleri sebketmiştir ve bu hizmetlerinden dolayı hepimiz zannederim kendilerine lüzumu kadar takdiratta ve tevkiratta bulunduk." (117)

Mustafa Kemal Paşa daha sonra Ethem Bey'le aralarının nasıl açıldığına ait bazı örnekler veriyor. Ethem Bey'in Yozgat isyanı dönüşü "kendi başına buyruk" tavırlarından söz eder. Ethem Bey ile Refet Bey'in aralarının açılmasına değinir. Mustafa Kemal Paşa, Hacı Şükrü'nün kendisine anlattığı, Refet Bey'e hakaretlerle dolu, Ethem'in bir telgrafından şöyle bahseder;

"Yani dünyada bir adamın, en adi bir adamın en adi bir tarzda ne kadar fena elfas istimal etmek kabilse o kadar dedi." (118)

Bundan Sonra Mustafa Kemal, Meclise uzun uzun batı Cephesi komutanları ile Ethem ve kardeşleri arasındaki çelişkilerin nasıl geliştiğini anlatır. Konuşmasının bir yerinde şöyle der;

"Ethem Bey'in uzun bazı telgrafları vardır. Gayet imalı. İşte sizin kumandanlarınız her vakit şöyle yapıyorlar, böyle yapıyorlar. Hep tarizat başladı kumandanlara. Tariz olunan kumandan Refet Bey olmadı. O zaman ne kadar kumandan varsa o muhitte isimleriyle gayet acizdir, batidir, aklı ermez, yalnız kendilerinin aklı erer, böyle bir zihniyet nasıl oldu." (119)

Mustafa Kemal, bir gün Reşit Bey'e kardeşi Tevfik Bey'in isyan ettiğini bunun da cezasının çok ağır olduğunu hatırlatarak iş resmiyet kazanmadan bunu kendi aramızda halledelim der. Hatta Bilecik - Eskişehir yolculuğunun bi iş için iyi bir fırsat olabileceğini söyler. Gene Mustafa Kemal, Ali Fuat Paşa'dan (Cebesoy) sonra Batı Ordusu Kumandanlığı'na gelen İsmet Paşa'nın bu sırada Ethem Bey'le olumlu bir görüşme yaptığını söyler. İsmet Paşa'nın

"düzenli ordudan yana mısınız?" sorusuna Ethem Bey'in "evet" dediğini ve elele verilip çalışma kararı aldıklarını anlatır. Hatta İsmet Paşa'nın Ethem'e şöyle bir teklif yaptığını da söyler:

"... Hatta arzu ederseniz hizmetleriniz vardır, millet size bir vaziyette verir. Meselâ mirmiran diye bir şey verir." (120)

Mustafa Kemal, Tevfik Bey'in isyanı olayını İsmet Paşa ile görüşürlerken, İsmet Paşa'nın şöyle bir önerisinden de bahseder:

"Ethem Bey'in doğrudan doğruya yanına giderim, hatırını sorarım ve derim ki senin bu budala kardeşin ne yaptı? Haydi git kumandayı al." (121)

Mustafa Kemal daha sonra Tevfik Bey'in Kuvay-ı Seyyare Kumandanlığından alınma meselesini Reşit Bey ve İsmet Bey ile birlikte görüşürler. Reşit Bey'e; Tevfik Bey isyan etmiş, sen git kumandayı al, usulen rapor vermeye de başla, der.

Reşit Bey ise; ben gidemem, gidersem mağlup olurum. Tevfik mağlup olmaz der. Hatta İsmet Paşa'nın Tevfik'i kabul edeceğini söyler. Mustafa Kemal de İsmet Paşa'ya sorar. İsmet Paşa düşünür ve "eğer galibiyet ve mağlubiyet Tevfik'in şahsına münhasır ise Tevfik'i kabul ediyorum kalsın" der.

Mustafa Kemal Paşa daha sonra meclise, Eskişehir - Bilecik yolculuğunda gelişen olayları, Kütahya'ya Öğüt Kurulunun gönderilmesini v.s. anlatır. Ve bütün çabaların olayın çözümü için yeterli olamadıklarını söyler. Neticede de bu durumun artık barış yolu ile çözümünün mümkün olamayacağı kanaatini bildirir. İlk meclis oturumu bu şekilde biter.

Çerkes Ethem olayı ile ilgili meclisin ikinci oturumu ertesi günü, yani 30.12.1920'de yapılır. Mustafa Kemal Paşa, son

durumda, ordunun muzir bir hale gelen Kuva-i Seyyare'nin üstüne yürüdüğünü bildirerek konuşmasını şöyle sürdürür:

"— Beyefendi hazretleri, silah patlamadan ve bir fenalığa meydan vermeden halledilmek için bir buçuk aydan beri geceli gündüzlü çalışmaktayız." (122)

Hatta Garp Ordusu İsmet Bey'in bir silahlı çatışma ihtimalini ortadan kaldırmak için, Ethem Bey'e haber vererek; ben Kütahya'yı işgal edeceğim Kuvay-ı Seyyare'yi oradan çekin diye haber gönderdiğini söylüyor ve arkasından da şöyle devam ediyor:

"Beyefendiler; gayet elim bir vaziyet karşısında bulunuyoruz. Eğer hükümet varsa ve hükümet bir kuvvete istinat ediyorsa yapılacak şey, bu kuvvetin aşarını izhar etmektir veyahut hükümetin istinat ettiği kuvvet yoksa, Birinci Kuvvay-ı Seyyare kumandanının diktatörlüğünü kabul etmek lâzımdır." (123)

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin önemli bir kesiminin son ana kadar Çerkes Ethem'den yana olduğu biliniyordu. Hatta Ethem'i "vatan haini" ilan eden kararın da bir iki oy farkı ile çıktığı bilinmekte idi. Buna rağmen Mustafa Kemal'in Meclisteki bu konuşmalarına karşı Ethem'i savunanların nasıl bir tavır aldıkları tam bilinemiyor. Acaba gerçekten hep susmuşlar mıdır, yoksa susmamışlarda bu belgeler - bilgiler henüz bizlerem ulaşamamıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın Çerkes Ethem olayı ile ilgili olarak yaptığı Türkiye Büyük Millet Meclisinde süren iki günlük konuşmasına karşılık sadece bir muhalif milletvikilinin konuşması vardır. O da Karesi (Balıkesir) Mebusu Basri Bey'dir. Basri Bey şöyle der:

"— Bendeniz şahsen Ethem Bey'le şimdiye kadar görüşmedik tanışmıyorum. Yalnız bugüne kadar milli mücahit olarak alkışlanan Ethem Bey'in, Meclisin teşekkülüne âmil olduğu beyan edilmek suretiyle, makamı riyasetten alkışlanan Ethem Bey, eğer fena ise, fenalıkları daha evvelden görülmek icabederdi. Ne bir fırka, ne bir şahıs namına değil, yalnız kendi kanaatı vicdaniyeme istinaden arzediyorum. Paşa hazretleri, benim kendi kanaatı vicdaniyeme göre Ethem Bey'de, bir ihanetten ziyade bir idaresizliğin neticesi vardır." (124)

Konuşmasına devamla Basri Bey; Ethem'in Balıkesir'e üç defa hareket için geldiğini hiçbir çabulculuğu v.s. görülmediğini ve hiç kimsenin bir tek tavuğuna bile dokunmadığının isbat edildiğini söylüyor. Bu durumda Kazım Bey'in de şahit olduğunu söylüyor ve "ümmedi Muhammed'in kanını düşünelim, birbirine kırdırmıyalım" diyor.

Basri Bey'in bu konuşmasına Mustafa Kemal Paşa şu cevabı veriyor:

"Diyorsunuz ki, Ethem Bey iyi adamdır. Halbuki öyle değildir. **Ethem Bey şakidir. İdare edilerek kullanılıyordu. Şaki daima şakidir.** Bunun itimada şayan bir ciheti yoktur. Efendiler buna emniyet buyurmanızı rica ediyorum." (125)

Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuşmasına karşılık Basri Bey bir kez daha söz alıyor ve şöyle diyor:

— Eğer bu adam fena adam olsaydı, fenalığı daha evvelden mekşuf olurdu. Pek çok adamlar vardır ki halleri şayanı teessüftür. Söylemek istediğim noktaları dahi biraz imalı olarak söyleyeceğim. Çünkü buna içimizde teşvik etmiş zevat var." (126)

Bazı mebuslarda (örneğin; Yunus Nadi Bey) Mustafa Kemal Paşa'ya böyle birine karşı neden bu kadar yumuşak davrandığını sorarlar. Bunlara karşı Mustafa Kemal şöyle der:

"— Hakikaten böyle hayat ve istikbalimize ve mevcudiyeti umumiyemize bir darbe vurmak isteyenlere karşı bu kadar samimi, bu kadar âlicenabâne hareket etmek bir hatadır ve ben mateessüf bu hatayı irtikap ettim. Fakat bundan sonra heyeti aliyenize vait ediyorum, tekrar etmem." (127)

Çerkes Ethem kuvvetlerinin geleceğinin ne olacağı konusunda ise, Mustafa Kemal şöyle der: Onlar masum kuvvetlerdir. Vatanperver insanlardan oluşmuş bir kitledir. Hatalarını Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin affedeceğini ümit ettiğini söyler. Meclis sıralarından ise; pek münasip, olur cevabı gelir.

Mustafa Kemal Paşa 8.1.1921 günü mecliste yaptığı konuşma da ise; Çerkes Ethem ve kardeşleri hakkındaki kanaatinin şu olduğunu anlatır:

"— Kanaat şu idi: Evvela; Kütahya ve havalisinde kendi tabirlerince bir **hükümet**, fakat bizim hakiki ifade etmek üzere kullanacağımız tabirle bir **derebeylik** teşkiline yeltendiler. Bu derebeyliği Afyonkarahisar'ına, Isparta'ya ve belki Konya'ya, Eskişehir'e kadar bir taraftan teşvik teşebbüs etmekle beraber... ve binnetice Türkiye Büyük Millet Meclisini iskat ederek yerine **Heyeti Umumiyeye hakim bir hükümet vücuda getirmek istemişlerdir.**" (128)

Mustafa Kemal Paşa konuşmasına devamla "her üçü aynı maksada" yönelik olarak; Ethem Bey'in rahatsızlığını bahane ederek bazen Ankara'da ve bazen de Eskişehir'de... Tevfik Bey'in ise; Ethem Bey'in vekili olarak Kütahya ve havalisinde kuvvetlerinin başında çalıştığını söylüyor.

Mustafa Kemal Paşa, Çerkes Ethem'in bu amacına yönelik her türlü girişimde bulunduğunu ve hatta Bolşevikleri de aldattığını söylüyor.

"— Evvela Bolşevikleri iğfal etmek, komünist renk ve şekil ve kisvesinde görünmek, Bolşevikleri aldatmak, Bolşevikleri bu memleket içinde bir feveran, derhal bir intilab bir ihtilal yapmak imkanı olduğu kanaatını verdirmek istediler... diğer taraftan Bolşevikler de bu adamların böyle mesleksiz ve mezhepsiz olduklarını anlamışlardır... Bolşeviklerle, **Yunanlılar'la, aynı zamanda İstanbul'la ve aynı zamanda İngilizler'le böyle muhtelif kisvelere ve renklere ve zihniyetlere bürünerek muhtelif siyasetler takib ve muhtelif siyasetler düzdüler."** (129)

Mustafa Kemal Paşa konuşmasının sonunda, Ethem, Tevfik ve Reşit Bey'lerin yanındaki kuvvetleriyle **"Kayıtsız şartsız Yunanlıların emrine"** tabi olduklarını söyler. Bundan sonra Mustafa Kemal, reise Reşit Bey'in milletvekillikten ihraç olunması önerisinde bulunur. Reis de bu öneriyi oya sunar. Ekseriyetle, alkışlarla kabul edilir. Aynı gün mecliste Diyarbakır milletvekili Hacı Şükrü Bey hakkında ise,

"— Hacı Şükrü Bey, Ethem ve Tevfik'i ihanete sevkedenlerden birisidir. Hacı Şükrü Bey hakkında bazı vesaik de vardır."

Diyerek hakkındaki kanuni takibatın İstiklâl Mahkemesine verildiğini fakat böyle bir suçu işlediğinden dolayı; Hacı Şükrü'nün böyle bir mecliste artık yerinin olmadığını onun için O'nun da bu meclisten hariç tutulmasını önerir.

Mustafa Kemal'in bu önerisine mecliste bulunan Hacı Şükrü:

"Bendeniz de söyleyeyim de... Ondan sonra Paşa hazretleri!"

der ise de, Mustafa Kemal Paşa: "Heyeti Aliyenize Hükümet Reisi sıfatıyla teklif ediyorum ve Reis Bey'den rica ederim reye sunulsun" diyor. Ayrıca; Hacı Şükrü Bey hakkında mevcut bir belgeyi gizli bir celsede "Heyeti Umumiyeye" arzetmiştim diyor.

Mustafa Kemal Paşa, mecliste birkaç kişinin daha benzer suç işlediklerini ama, onlar için henüz yeterli kanıt olmadığını belirtiyor. Hacı Şükrü için ise;

"— Binaenaleyh Hacı Şükrü Bey'in artık Meclis-i Ali'de yeri yoktur. Eğer Heyeti Aliyeniz müsamaha ederseniz tabii selahiyet size aittir." diyor (130)

Çerkes Ethem Olayı'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki safhası da böyle kapanıyor.

YEŞİLORDU DAVASI İSTİKLÂL MAHKEMESİNDE

Yeşilordu'nun resmi olarak kapatılması ile birlikte Yeşilordu Davası bitmez. Bu kez İstiklâl Mahkemesinde yargılanma faslı başlar. Bir kısım Yeşilordu mensubu Ankara İstiklâl Mahkemesinde yargılanır ve içlerinde ağır suçlarla ceza alanlar da olur. Bu yargılanmaların en önemli sanığı Yeşilordu'nun kurucularından Tokat milletvekili, eski Harput valisi, eski İçişleri Bakanı ve aynı zamanda Halk İştirakiyun Fırkası kurucusu Nazım Bey'dir. Bunu Arif Oruç, Afyonkarahisar milletvekili Mehmet Şükrü, Bursa milletvekili Şeyh Servet Efendi, Kaymakam Vakkas Bey, Baytar Binbaşı Salih Bey ve diğerleri izler.

Çerkes Ethem ile abileri Reşit ve Tevfik Bey de Yeşilordu

davasında sanıktırlar. Fakat kendileri firarda oldukları için, mahkeme bunları gıyaben yargılar ve karar verir.

Ankara İstiklâl Mahkemesinde Yeşilordu Davasının başlaması şöyle olur: 19 Ocak 1337 (1921) tarihinde Merkez ordusu Kumandanı Nurettin Paşa Ankara'ya Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Başkanlığına şu şifreli telgrafı çeker.

"Mezun veya memur olarak giden bazı mebuslarımız tarafından öteye beriye verilen iki risalenin suretlerini leffen takdim ediyorum.

Millet için elde edilmesi murad edilen mes'ut gayeyi arzu edenlerdenim ve bunun için milletin içtimaî (sosyal) seviyesiyle mütenasip bir içtimaî selâh ve idare yeniliğine doğru gitmemiz lâzım geldiğine de kaniim. Ancak bu gibi inkılâpların doğuracağı ihtilâl ve inhilâller, kütlenin terbiyevî seviyeleriyle mâkûsen mütenasiptir.

Binaenaleyh; bizde bu şüphesiz azamî olacaktır. Mülkümüzün mühim kısımlarını işgal eden bir harici düşman karşısında bulunduğumuz sırada, vaziyetimizin böyle bir sarsıntıya tahammül edemiyeceği tabiidir. Bu sebeple tedricî salâha tâbi olmak mecburiyetindeyiz.

Binaenaleyh bu gibi propagandalar bugün için zararlı ve bazı yabancı unsurların telkinleri eseri olarak kabul edilebilir. Bu hususlarda Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin nokta-i nazarı hakkında malûmat verilmesini istirham eylerim." (131)

Merkez Ordusu Kumandanı Nureddin Paşa'nın bu telgrafı üzerine; Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa, 24 Ocak 1337 (1921) tarihinde Millet Meclisi Başkanlığına şu yazıyı gönderir.

"Merkez Ordusu tarafından elde edilip takdim kılınan Yeşilordu teşkilatına ait Talimatnâmenin Bursa milletvekili

Şeyh Servet Efendi tarafından ve diğer beyannamenin de Tokat mebusu Nazım Bey'in kardeşi halen Amasya'da bulunan Lütfü Efendi tarafından dağıtıldığı, vukubulan iztihaza cevaben Merkez Ordusu Kumandanlığından bildirilmekle arz olunur." (132)

Türkiye Büyük Millet Meclisine ulaşan bu yazı üzerine Hükümet Reisi sıfatıyle Mustafa Kemal Paşa, işi adalete sevketmek amacıyle, Ankara İstiklâl Mahkemesine şu yazıyı yazıp gönderir.

"Mezunen veya memuren giden bazı mebuslar tarafından Harbiye-i Umumiye Riyasetinin 19 Kanunusani (Ocak) 1921 tarih ve 647 numaralı tezkeresiyle tevdi olunan Yeşilordu Teşkilat ve Talimatname ve olbaptaki Merkez Ordusu Kumandanlığının tahriratı, vekiller heyetinin 23.1.1921 tarihindeki toplantısında okunarak, musaddak suretleri rapten irsal kılınmıştır." (133)

Böylece Yeşilordu Cemiyeti Ankara İstiklâl Mahkemesinde sanık sandalyesine oturmuştur.

Ankara İstiklâl Mahkemesi de kendisine ulaşan Yeşilordu meselesini araştırmış ve Tokat milletvekili Nazım Bey ve bir kısım zevatın yargılanmasına karar vermiştir.

Tabi bu sırada milletvekili olan Nazım Bey ve diğer bazı sanıkların yargılanabilmeleri için milletvekili dokunulmazlıklarının kaldırılması gerekiyor. İstiklâl Mahkemesi de Tokat milletvekili Nazım Bey'in Afyonkarahisar milletvekili Mehmet Şükrü Bey'in ve Bursa milletvekili Şeyh Servet Efendinin yargılanabilmeleri için TBMM'den dokunulmazlıklarının kaldırılmalarını talep eder.

Türkiye Büyük Millet Meclisi de açık ve gizli celselerde yaptığı

toplantılar sonucunda adı geçen milletvekillerinin dokunulmazlıklarının kaldırılmasına karar verir.

Ankara İstiklâl Mahkemesi Yeşilordu Davası dosyasını tamamlayarak sanıkları yargılamaya başlar.

NAZIM BEY'İN YARGILANMASI

Nazım Bey'e isnat edilen suçlamaların başında, hükümete haber vermeksizin Yeşilordu Cemiyeti adında gizli bir örgüt kurmaktır. Hatta böyle bir cemiyetin kurulmasında Mustafa Kemal Paşa'nın bile haberinin olmadığı iddiası isnatlar arasında bulunur.

Nazım Bey, mahkeme reisinin kimlik tesbiti sırasında valilik, İçişleri Bakanlığı ve milletvekilliği yaptığını söyler. Kendisinin eskiden İttihatçı olduğunu, Yeşilordu Cemiyeti Avrupa Emperyalizmine karşı savaştığı için de kurucusu olduğunu belirtir.

Yeşilordu Cemiyetini tümü milletvekili olan on dört arkadaşla birlikte kurduklarını ve bunların üç tanesinin bakan olduklarını belirtir. Kendisinin Yeşilordu Cemiyeti Genel Sekreteri seçildiğini de söyler.

Böyle bir girişimden, Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın haberinin olmamasının mümkün olmayacağını belirtir. Ayrıca böyle bir soru sadece kendisine değil tüm arkadaşlarına sorulması gerektiğini de söyler.

Yeşilordu Cemiyetinin Mustafa Kemal Paşa tarafından kapatılmasının ise; esas olarak Çerkes Ethem olayından dolayı olduğunu iddia eder.

Nazım Bey, Yeşilordu Cemiyetinin varlığından Mustafa Kemal Paşa ve Hükümetinin haberinin olduğunu, mahkemede ısrarla belirtir. Hatta Mustafa Kemal Paşa'nın Yeşilordu

Cemiyetini kapatmak istemesi üzerine Yunus Nadi Bey'le birlikte Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret ettiklerini ve Paşa'nın bu fikirden vazgeçtiğini anlatır.

İçişleri Bakanlığı, Yeşilordu Cemiyetinin tasfiye edilip resmi Türkiye Komünist Partisi'nin kurulmasını tüm teşkilâtına bir resmi yazı ile bildirmiştir.

Nazım Bey bu duruma değinerek şöyle der:

"Komünist Fırkası burada teşekkül ettiği vakit Dahiliye Vekaletinden vilayetlere bir tamim yazılmış ve bunda: Komünist Fırkası resmen teşekkül etti ve Yeşilordu, Komünist Fırkasına inkılap etti" denmiştir. Bu resmi tamim de gösteriyor ki; Yeşilordu'dan hükümetin haberi vardır." (134)

Üstelik İçişleri Bakanlığı tarafından valiliklere gönderilen tamimin altındaki imza ise, Yeşilordu'nun kurucularından Dr. Adnan (Adıvar) Bey'indir.

Mahkeme olayla ilgili olarak Yeşilordu'nun kurucularından Yunus Nadi'nin şahitliğine başvurur. Yunus Nadi, Cemiyetin amacını anlattıktan sonra konuya ilişkin şunları söyler.

"Mustafa Kemal Paşa Hazretleri Cemiyetin her ne sebeple olursa olsun resmiyet ve aleniyet peyda etmiyerek hafi (gizli) bir şekilde olmasını muvafık bulmadılar ve derhal faaliyetin tatil edilmesini şiddet ve ehemmiyetle tavsiye ettiler. Keyfiyet derhal toplantıya davet edilen arkadaşlara tebliğ olundu. Ondan sonra Yeşilordu Cemiyeti kalmamıştır denilebilir." (135)

Nazım Bey, Yunus Nadi'nin bu yaklaşımına karşı çıkarak ifadesinin çelişkili olduğunu belirterek şöyle der:

"Birinci faaliyeti terk emri ki, onun kimlere tebliğ edildiğini bilmiyorum. İhtimal ki, Yunus Nadi Bey'le diğer bir arkadaşımıza böyle bir tebliğ vaki olmuştur. Fakat faaliyete devam emri ki, ikinci tebliğidir, benimle Yunus Nadi Bey'e

arzolunmuştur. Zaten Yunus Nadi Bey cevabında, Paşa Hazretlerinin yanına benimle beraber gittiğini de zikretmiyor." (136)

Bu durumda, Mustafa Kemal Paşa ve Hükümetin Yeşilordu Cemiyeti'nin kuruluşundan haberinin olmadığı iddiasını ileri sürmek güçleşiyor.

Zaten Nazım Bey de Yeşilordu'nun gizli kurulmasını şöyle yorumluyor:

"Rusya ile dostluk tesisi için Moskova'ya gönderilen Büyük Millet Meclisi Hükümeti murahhasları, Rusya sosyal inkılabına bizim de mürevviç olduğumuzu Moskova'da ifade etmek zorunda kalmışlardı. Bunun için de Ankara'da bir teşebbüs lazımdı. İşte Yeşilordu'nun kuruluşunun siyasi sebebi bu idi ve murahhas Moskova'da gazetelere bu sayede, resmen beyanatta bulunarak Bolşevik rüesasını bize imale ettiler. Açık kurulamaması da yine siyaset muktezasındandı. Çünkü garp Emperyalistlerinin Anadolu'da şark sosyal inkılabını okşar bir fikir cereyanından kuşkulanarak üzerimize daha kudurmuşcasına saldırmağa kalkmaları ihtimali vardı. **Bu iki siyaset ve iki mecburiyet...**" (137)

Nazım Bey'in son aktarmadaki söylediklerine bakılırsa ülkenin dış ilişkilerindeki nazik durumdan dolayı Yeşilordu Cemiyeti hem gizli hem açık olmak zorunda idi. Bu durum bilinerek izlenen bir siyasetti.

Durum gösteriyor ki, buna rağmen Nazım Bey ve arkadaşlarının yargılanıp ağır suçlarla mahkum olmaları da bir siyasetin devamı olsa gerek.

Nazım Bey'e itham edilen diğer bir suç ise İngiliz Muhipler Cemiyeti'nin beyanname ve programını 10 Ağustos 1335 (1919) günü Amasya'da Refet Paşa'nın yaverİ Hikmet Bey'e verdiğidir.

Nazım Bey bu suçlamayı da reddeder. Böyle bir şeyi bilmediğini ve ilk defa duyduğunu söyler. Savunmasını şöyle sürdürür.

"Ben Sıvas'a gittiğim vakit Refet Paşa ile yaveri orada idi. Madem ki Amasya'da kendilerine böyle bir beyanname vermişim, Sivas'ta beni görünce bunu neden Paşa hazretlerine arzetmemişlerdir." der. (138)

Nazım Bey bu suçlamanın da başka bir nedeni bulunduğunu belirterek olaya ilişkin şu yorumu yapar;

"Efendim, mesele başkadır: Ben Dahiliye Vekâletine intihap edildiğim zaman, bu vekalete o zaman henüz paşa olmayan Refet Bey namzetti. Benim seçilip, onun seçilememesi tabii yeislerini mucip olmuştur. Bundan dolayı şimdi bu işi ortaya atıyorlar. Ben mebus olarak buraya geldiğim vakit Refet Bey de burada mebus idi. Niçin o zaman bu işi meydana koyup da benim mebusluğumu iptal ettirmediler. Sonra kabinenin ilk teşekkülünde **ben heyeti vekile kararıyle Dahiliye Müsteşarı oldum ve bir ay Dahiliye Müsteşarlığı yaptım.** Eğer hakikaten böyle bir şeyim olsaydı, heyeti vekile buna muvafakata edermiydi? Halbuki bu müsteşarlık makamından ben kendim istifa ettim." (139)

Mahkeme Reisi'nin diğer bir iddiası ise; Nazım Bey ve çevresinin yaptıklarının arkasında yabancı parmağının özellikle Sovyetler Birliğinin olduğudur. Üstelik Sovyetler Birliğinin bunlara yüz bin altın da maddi yardımda bulunduğu isnat edilen suçlar arasındadır.

Nazım Bey bu suçlamaya karşı ise; yüz bin altının Sovyetler Birliği'nden hangi vasıta ile Ankara'ya geldiğini sorar. Hesap edilirse yüz bin altının yedi yüz eski okka ağırlığında olacağını bu

yük için ise en azından üç arabanın gerekli olduğunu belirtir. Yolların hali düşünüldüğünde buna en az yirmi otuz muhafızın eşlik etmesi lâzım geldiğini söyler.

Böyle bir kalabalık kafilenin Kars'tan Ankara'ya gelmesi için bir dizi hükümet merkezlerinden geçmesi gerektiğini belirtir. Böyle bir olası nasıl olur da mahalli hükümetler göremez. Görmüş ise neden el koymaz. Veya hükümet merkezine haber vermez. Her şeye rağmen Ankara'ya geldiğini varsayarak savunmasını şöyle sürdürür:

"Ankara'ya kadar gelmiş olsun, bunlar ne vasıta ile kimlere verilmiştir. Verildi ise piyasada görülmesi lâzım gelmez mi? Eylülden beri piyasada böyle bir altın bolluğu mu vardı? Varsa altı aydan beri bu memlekette kimlerin altınla oynadığı hükümetin neden dikkatini çekmemiştir? Ve neden derhal tahkikata geçilerek bu altınlar ve onlarla oynayanlar meydana çıkartılmamıştır." (140)

Ankara İstiklâl Mahkemesi Reisinin bu bağlam içinde, Nazım Bey'e yönelttiği son suçlama ise, hükümeti devirmeye teşebbüs ettiği suçlamasıdır.

Bu suçlamaya karşı ise Nazım Bey; Anadoludaki bugünkü hükümetin tam bir hükümet olduğunu ve yıkılacak bir tarafı bulunmadığını söyler. Devamla;

"Yalniz bir şey yıkılmak lâzım geliyor ki o da: Anadolu Halk Hükümetinin, hâlâ zincirlerinden kurtulamadığı sabık hükümet usulüdür. Anadolu İstanbul'la alâkayı kestiği halde, hâlâ Bab-ı Ali zihniyeti, hâlâ Tanzimat denilen garp usulü zincirine sımsıkı bağlıyız. Bunların artık yıkılması zamanı gelmiştir." der. (141)

Nazım Bey'in savunması bu şekilde biterken, Ankara İstiklâl Mahkemesi Nazım Bey'e 9 Mayıs 1337 (1921) günkü kararda 15 yıl kürek cezası verir. Daha karar verilmeden mahkemenin savunma aşamasında iken, Nazım Bey bu kararı adeta önceden görürcesine savunmasında şöyle der:

"İtilâf hükümetlerinin, son konferansa Ankara Milli Hükümetini davet etmeleri üzerine Anadolu'da Komünizm cereyanlarının artık durması, durdurulması siyasetten lâzımdı. Bu lüzumu derhal takdir eden her iki fırkada faaliyetlerini durdurdular ve bizim murahhaslarımız Avrupa gazetelerine **"Anadolu'da Komünizm ve Bolşevizm yoktur ve yaşayamaz"** diye beyanatlarda bulundular.
Bunlar kâfi görülmek lâzım gelirken, işi takibata masumlar üzerinde te'diplere kadar vardırmak bilmem ki, ne derece maslahata ve insafa musafık olur?"

Nazım Bey bu tesbit ve yorumları yaptıktan sonra; vatan yolunda hizmetin mutlaka savaşlarda kurşun ve süngü ile ölmekten ibaret olmadığını, fikir ve inanç sahibi kimselerin bilmesi gerektiğini söyler. Ama gene de şu sözleri söylemeden de edemez.

"Bilmiyorum, bizim takdir edemediğimiz daha başka bir hikmet var da, vatanın yüksek siyaseti uğrunda behemehal birkaç masumun ezilmesi, feda edilmesi hâlâ muktesi ise, o başka..." (142)

Ve savunmanın altındaki imza yerindeki isim ise; Büyük Millet Meclisi azasından Tokat Mebusu Nazım.

Nazım Bey'in yargılandığı mahkemede Ondan başka, Yeşilordu kurucularından, eski İttihatçı yeni Sosyalist kaymakam Vakkas Ferid de yargılanır. Vakkas Ferid iktisada meraklı

olduğunu, Karl Marx'ın Kapitali'ni okuduğunu, eskiden İttihatçı olup Sosyalistliği sevdiğini sorgusunda belirtir. O'nu Ankara Hayvan Hastanesi Müdürü Binbaşı Baytar Salih'in yargılaması izler. Baytar Salih de; Fikren Halk İştirakiyun Fırkasındanım der. Daha sonra Afyon mebusu M.Şükrü Bey, Bursa mebusu ve gene Yeşilordu kurucusu Şeyh Servet Efendi yargılanırlar. Onları da Arif Oruç ve Nizamettin Nazif'in yargılaması izler. Bir kısım Yeşilorducu, örneğin Yunus Nadi Bey de şahit olarak dinlenir.

ARİF ORUÇ'UN YARGILANMASI

Yeni Dünya gazetesinin kurucusu ve yayımcısı Arif Oruç'a mahkeme reisi özet olarak şu suçları isnat eder.

Sovyetler Birliği ile gizli ilişkiler ve onlardan para yardımı almak, gazetenin isminin neden "Yeni Dünya" olduğu ve gazetenin finansman kaynakları v.s....

Süleyman Sami adlı kişi vasıtasıyle Ruslar'dan para yardımı istediğini hatırlatan mahkeme Reisi'ne Arif Oruç şöyle der;

> "Arz edeyim efendim; Süleyman Sami denen bu zatla görüşmediğimi her veçhile isbat ederim. Kendisi Eskişehir'den geçip, Ankara'ya gittiği zaman ben, cephede harp ediyordum. Daha sonra "Yeni Dünya" gazetesinin neşri için Eskişehir'e geldiğim zaman, Şerif Manatof ismindeki zattan bu Süleyman Sami yoldaşa dair malumat aldım. Ve o zaman bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın bile, ümidi Bolşeviklerde olduğunu resmen Büyük Millet Meclisinde beyan etmesi dolayısıyla, Ethem'in kardeşi Tevfik Bey'e yazdığım bir mektupta, bu murahhasın gelip geçtiğini bildirdim." (143)

Reis Bey'in Ruslar'dan alınan iki milyon altınla ilgili sorusu üzerine Arif Oruç şöyle der:

"İnsaf buyurun, kerem edin beyefendi, dedim. İki milyon altın, iki yüz katırla zor taşınabilir. Oturduğum ev ise, iki küçük odalı bir kulübeden ibaret, saray değil... Sonra bu para, hem de bundan altı ay evvel ne diye bana gelsin de başında Mustafa Kemal Paşa'nın bulunduğu söylenen yeşilordu Merkez Heyetine gelmesin. Geldi ise herhalde oraya gelmiştir ve bu hususta, onlar sizi daha iyi tenvir edebilirler." (144)

Halbuki o günlerde Mustafa Kemal Paşa da, Ruslardan yardım koparmak için; Moskova'ya heyet üstüne heyet gönderiyordu. Bu durumu ifade eden bir mektuba Feridun Kandemir'in anılarından bir göz atalım.

Feridun Kandemir anılarında Rus yardımı ile ilgili olarak Cemal Paşa ve Halil Paşaların Rusya'dan Mustafa Kemal'e yazdıkları Rus yardımının olacağına dair müjde mektuplarını yayınlamış. Cemal Paşa'dan sonra Halil Paşa'nın 4 Haziran 1920 tarihli mektubunun bir kısmı şöyle yazıyor:

"Azizim Mustafa Kemal Paşa:
Bolşeviklerle mümkün olan yardımı temin için geldiğim Moskova'dayım. Erzurum'dan Bakû'ya memur edilmiş doktor Fuat Sabit ile birlikteyiz. Moskova'da Hariciye Komiseri (Nazır) Çiçerin ve yardımcısı Karahan ve başkumandan makamındaki Kamanef Yoldaş'a ve vaziyetiniz hakkında görüşüldü. Milli teşebbüs ve harekata yardım hususuna karar verildi. Fakat bu yardımın ilanına şimdilik taraflar değillerdir. Yardım şu şekilde olacaktır.

1. Yarısı altın olmak üzere iki milyon lira,
2. Üçüncü Kolordu için yirmi bin İngiliz, yirmi bin Rus, yirmi

bin Japon olmak üzere cem'an altmış bin tüfek ile her tüfeğe iki - üç bin kadar fişek verilmesi kararlaştırılmıştır.

3. Yine Üçüncü Kolorduya birer alay teşkil edilmek üzere, üçer bataryalı üçer taburluk 3 alay sahra topçusu için cem'an 108 İngiliz sahra topu ile bol cephane verilecektir.
4. Ayrıca on topluk bir ağır topçu taburu olmak üzere mevcut İngiliz otobüslerinden (tahminen 10,5 luk) sevk olunacaktır..." (145)

Ayrıca paranın ve cephanenin arttırılabileceğini ve Bolşevik yetkililer Halil Paşa vasıtasıyla Mustafa Kemal Paşa'ya bildiriyorlardı.

Arif Oruç, Reis'in gazetenin isminin anlamına ve neden böyle bir isim seçtiğine karşılık şu yanıtı verir:

"— Bu çok garip... Yeni Cihan, Yeni Hayat, Yeni Âlem, Yeni Gün, Yeni Devir kabilinden Yeni Dünya!"

Mahkeme Reisinin gazetenin finansmanına ait sorularına ise, şu yanıtları verir: Gazeteyi ilk çıkardığı zaman Ethem Bey'den yardım gördüğünü, borcunun sekizde beşini ödediğini isbatlayabileceğini söyler. Matbaanın ise, Ethem Bey'e ait olduğunu ve ayda üç yüz lira kira ödediğini herkesin bildiğini belirtir. Ayrıca: "Üç bin satan bir gazetenin bütçe açığı olamayacağını, kâr ettiğimizi anlattım" der.

Arif Oruç sonuç olarak şöyle diyor:

"Ve altı sürgülü ortasında Mahkeme kapısından çıkarılıp tekrar hapishaneye götürüldük, bir daha da mahkeme heyetinin yüzünü görmedik... Neden sonra da üstümüze kondurulan suçun cezası tebliğ edildi. Sürgün!" (147)

Ankara İstiklâl Mahkemesindeki yargılanmaları kısmen vermeğe çalıştığımız bu Yeşilorduculârın dışında birçok insan daha Yeşilordu Davasından yargılanmıştır. En sonunda ise, 9 Mayıs 1337 (1921) günü Ankara İstiklâl Mahkemesi şu kararı vermiştir.

KARAR

"Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetini devirerek milletin arzusu hilâfına bir hükümet tesisine sâ'i olmak cürmünden maznunun aleyhim künyeleri yukarıda yazılı olan Ethem, Tevfik, Reşit, Yüzbaşı İbrahim, jandarma yüzbaşısı Sami, erkânıharp yüzbaşısı Halil, polis Artin, Manyaslı Şevket, Çerkes Ahmet, Reşat, Kütahya Mıntıka Kumandanı Binbaşı Abdullah ve mülkiye kaymakamı Lûtfinin, silahlı olarak işbu hükûmet devirme cürmünü irtikâblarından ve sonra düşman tarafına firarları anlaşılmasına binaen cümlesinin idamlarına ve menkul ve gayrimenkul mallarının haczine... Hafî "gizli" Komünist Partisi teşkili suretiyle gene hükûmeti devirme cürmünü irtikap teşebbüsünde bulundukları anlaşılan Tokat Mebusu Nâzım'ın tevfik edildiği tarih olan 12 Nisan 1337 den ve Baytar Binbaşı Hacıoğlu Salih Efendinin 11 Kânunusâni (Ocak) 1337 den ve Matbuat Müdürlüğü memurlarından Zinetullah Nevşirvan'ın da 27 Kânunusâni 1337 den itibaren Ceza Kanunun 46 ncı maddesi delâletiyle, Hiyâneti Vataniye Kanununun 12 nci maddesi mucibince onbeşer sene müddet ile küreğe konmalarına ve diğer maznunlardan Bursa Mebusu Şeyh Servet Efendi ve Afyon Mebusu Mehmet Şükrü Bey ile diğerlerinin mes'uliyetsizliklerine karar verilmiştir."

Bu arada "Yeni Dünya" gazetesi başyazarı Arif Oruç da mevkuf kaldığı müddet kâfi görülerek tahliye ve millî

maksadın istihsâline kadar hükümetin münasip göreceği bir yerde ikamete memur edilmişti." (148)

ÇERKES ETHEM'İN ÇERKESCİLİĞİ

Çerkes Ethem denilince, akla hemen Ethem'in, bağlı olduğu milliyet adı ile çağrılmasından dolayı bir Çerkescilik meselesi gelmektedir.

Ama baştan belirtelim: Milli Kurtuluş Tarihinde - Çerkes Ethem olayında - bir Çerkescilik meselesi söz konusu değildir. Gerçi bu tarihlerde bir Çerkescilik motivi işlenmek istenmiştir; fakat bu olgu, ulusçu akıma katılan Çerkesler, başta da Çerkes Ethem için söz konusu değildir. (149)

Daha önce de bahsettiğimiz gibi, işgalci emperyalistler Batı Anadolu'da yoğun olarak bulunan Çerkesleri ulusçu akıma karşı kışkırtmak amacıyla milli haklardan v.s. dem vurmuşlar, ama bu maya tutmamıştır. Zira Çerkeslerin bağımsızlığı Yunanistan'ın himayesinde dile getirilmiştir. Bu da bağımsızlık değil, yeni bir bağımlılık ilişkisidir. Bu durum kısa sürede anlaşılmıştır.

Çerkeslerin yoğun olarak yerleşik bulunduğu yerlerde yaratılan iç isyanlarda Çerkeslerin önderlik etmesine rağmen, işlenen motiv Çerkescilik motivi değil. Hilâfet kurumuna bağlılık, İslâmiyet v.s. gibi olgulardır.

Bir dönem tehlikeli boyutlara ulaşan bu iç isyanları, gene ulusçu güçlerin yanında yer alan Çerkes Ethem kuvvetleri bastırmıştır. Batı Anadolu'daki, özellikle Marmara Bölgesindeki Hilafetçi, Padişahçı tutucu isyanlarda onları bastıran ulusçu güçler ve önderleri de Çerkes kökenlidirler. Bu olgu günümüzde bile Çerkes'in Çerkes'e kırdırıldığı bir oyun olarak değerlendirilmektedir. (150)

Bir başka özellik de, Milli Kurtuluş Tarihinde, ulusçu akımın

önderliğini yapmış önemli bazı kişilerin de Çerkes kökenli olmasıdır. Örneğin, Ali Fuat Cebesoy, Rauf Orbay, Yusuf İzzet Paşa ve Ege'deki ilk milli direnişi örgütleyen Albay Bekir Sami v.s.

Bunlardan başka, Anadolu sol hareketinin o günkü önderlerinden Hakkı Behiç de hem Çerkesdir, hem de, "Çerkes milliyetçisi" olduğu söylenir. (151) Bir de, Çerkes Ethem'in kendisi için "büyük komutan" dediği, Çerkeslerce sevilen ve kendisine "Bilge İzzet" denilen Yusuf İzzet Paşa'nın, "resmi ilişkiler dışında Çerkesce" konuşması ve bunu yaygınlaştırmaya çalışması ilgi çekmiştir.

Ethem, kendisine "Çerkes Ethem" denilmesinin Ali Fuat Paşa'nın Batı Cephesi Kumandanlığı sırasında başladığını yazar. Ayrıca bunun kendisine karşı bir haksızlık olduğunu söyler.

> "Maiyetinde hizmet ettiğim kumandanlardan Çerkes olanlar çoktu. Onlara Çerkes diye hitap edilmezdi. Bana Çerkes diye hitabedilmesi, hayatımda maruz kaldığım haksızlıklardan birisidir." (152)

Ethem böyle demesine rağmen, kuvvetlerinin çoğunluğu Çerkesdir. Olaya sosyolojik olarak bakıldığında, etnik ve kültürel yakınlık böyle bir birliği oluşturmada önemli bir etkendir.

Anzavur İsyanının Çerkes Ethem ve kuvvetleri tarafından bastırılması oldukça kanlı olur. Bu duruma Reşit Bey müdahale etmek ister. Çerkeslerin fazla hırpalandığını söyler.

Bu olay Çerkes'leri oldukça etkilemiştir. Etkileri bugünkü Çerkeslerin siyasal kültürüne kadar taşınmıştır. Yaşlılar, sağda yer alan gençlere Anzavur, solda yer alan gençlere de Çerkes Ethem demektedirler.

Çerkes Ethem, Yozgat İsyanı dönüşü kıtaları arasında gezerken Çerkesce konuşanların çok olduğunu görür ve bu durumdan üzgün olduğunu anılarında yazar. Tabii bu

Çerkescilik, yani dilini konuşma Çerkesciliği onların varlığı gereğidir. Olaya sosyolojik olarak bakıldığında gayet doğaldır.

Kuvay-ı Seyyare'nin çoğunluğu Çerkes kökenlidir. Bunun yadırganacak bir yanı yoktur. Hatta yaptığı olumlu hizmetlerden dolayı övülecek yanları vardır. Bu kuvvetlerin oluştuğu bölgede Çerkeslerin sayıca çokluğu, direnişi örgütleyenlerin Çerkes önde gelenlerinden olması bunun ön şartlarını yaratmıştır. Kültürel birlik, örgütsel birlik için önemli bir ön şarttır.

Çerkes Ethem, Çerkesci olmadığı halde gene de bir kültürel bağın verdiği yakınlıkla kendisini birlikleri içinde daha çok Çerkes olanlara yakın hissetmiştir. Yunanlılara sığınması sırasında tutacağı yolu kardeşlerinden bile saklarken, bunu, Manyas ve Bandırma'lı Çerkes arkadaşlarına çıtlatmıştır. (153)

Gene onu yurt dışında arayıp soranların çoğunluğunun ve ölmeden önce yaşadığı Ürdün'deki dostlarının Çerkes olması bu yakınlığın ifadesidir.

Çerkes Ethem'in Kurtuluş Savaşında Çerkesci olmadığını bu başlık altında bir daha vurgulayalım. O, ulusçu akıma katılmış bir Çerkes'ti. Tıpkı diğer milliyetlerden, Lâz, Kürt, Arnavut v.s. nin katılması gibi.

ÇERKES ETHEM DEĞERLENDİRMELERİ ve SONSÖZ

Çerkes Ethem olayında sonsözü söylemeden önce, kısaca bu konuya araştırmalarında yer vermiş olan araştırıcıların değerlendirmelerine yer verelim.

Mustafa Kemal'in Söylev'deki yargısını belirttik. Ondan sonraki yazılı değerlendirme (hatta tarih olarak daha eski) Yunus Nadi'den geliyor. Yunus Nadi'nin yargısı kitabının adından

anlaşılmaktadır. Kitabına koyduğu isim: **"Çerkes Ethem Kuvvetlerinin İhaneti"**dir.

Nazım Hikmet, "Kurtuluş Savaşı Destanı" adlı eserinde, ayrıntılı bir tahlil olmasa da şu yargıyı belirtiyor:

"ve 1800 atlı bir ihanet yani
Çerkes Ethem" (154)

Nazım Hikmet ile aynı dönemlerde yaşayan, Kurtuluş Savaşının hikâyesini sekiz cilde sığdıran Hasan İzzet'in Dinamo, Kutsal İsyan adlı eserinde, Çerkes Ethem'i **"sosyalist"** düşünceye yakın halkçı bir önder olarak değerlendirmektedir.

Yalçın Küçük, önemli bir araştırma olan "Türkiye Üzerine Tezler"in ikinci cildinde Ethem'i şöyle değerlendiriyor:

"naiv popülist eğilimler var... Çerkes, bir köylü hareketini, bir devrimci demokrat hareketi, kişisel yeteneksizliği nedeniyle heba etmiştir. Bu yüzden ihanet etmiştir. Bu söylenebilir." (155)
"Çerkes Ethem'i bir "hain" saymanın imkânsızlığı yavaş yavaş belli oluyor." (156)

Doğan Avcıoğlu ise özet olarak şu yargıyı verir.

"Eşkiyalıktan Bolşevikliğe, Bolşeviklikten Yunan işbirlikçiliğine bir çırpıda geçiveren Ethem." (157)

Araştırmacı Doğu Ergil, Çerkes Ethem olayını merkez-çevre çelişkisi olarak koyup, zorunlu bir çatışma diye yorumlamaktadır. Mete Tuncay ise, Milli Mücadelenin Anadolu'da sınıflararası ulusal birlik oluşturduğunu, eşrafın parasal desteğine dayandığını, ama Ethem'in eşrafa tavrının tepkiler yarattığını belirterek şöyle diyor:

"Bunun içinde Kuvay-ı Seyyare'yi ortadan kaldırmak zorunlu olmuştu." (158)

Türkiye Gerçeği dergisi de, (araştırmacı; Zeki Saruhan) Ethem için; "maceracı", "hain" v.s. diyor. Çerkes ethem'i böyle değerlendirmeyenleri de şiddetle suçluyor. Kısaca şu yargıya varıyor:

"Böyle bir harekette bulunan herhangi bir insanın cezası, vatan hainliği kanununa göre idamdan başka bir şey değildi." (159)

Cemal Kutay ise, Demokrat Parti döneminde yazdığı iki ciltlik, "Çerkes Ethem Dosyası" adlı kitabında Onun **"hain"** değil, **"Ulusal Kahraman"** olması gerektiğini söylüyor. Mustafa Kemal'e de direkt değil, ama İsmet İnönü aracılığıyla suçlamalar yöneltiyor. Esas işleri bozanın İnönü olduğunu söylüyor.

Türkiye'deki bir kısım Çerkes aydınının çıkardığı "Yamçı" dergisi ise, Kurtuluş Savaşında Çerkes Ethem'e karşı haksızlık yapıldığını, Çerkes'in Çerkes'e kırdırıldığı fikrini savunmaktadırlar (Çerkes Ethem, Anzavur örneğinde olduğu gibi).

Çerkes Ethem olayına Kurtuluş Savaşı ile ilgilenen bazı yabancılar da eğilmişlerdir. Bunlardan, bulabildiğim İngiliz ve Sovyet kaynaklarından biri iki örnek vermek istiyorum.

Lord Kinros, Çerkes Ethem'i **"Başı Bozukların Sonu"** genel kategorisi içinde değerlendirmiştir.

Sovyet kaynaklarına göre ise,
"Moskova'da Ethem'e önce bir Türk **komünist** gözü ile bakmışlar, fakat sonradan onun sadece bir **"haydut"** olduğunu anlamışlar." (160)

Gene bir Sovyet araştırmacı Noviçev, "1919 - 1920 Yıllarında

Kemalistlerin Anti-Köylü Politikası" adlı yazısında, Kemalistlerin işçi-köylü kitlelerine ve milli azınlıklara karşı izlediği politikayı düşmanca buluyor. Çerkes Ethem için ise, şöyle diyor.

"Ethem bir Kemalist provokatör idi ve Kemalistler tarafından kurulan polis işi ve provokasyon dolu Komünist Parti üyesiydi. Mustafa Kemal ile bozuştuktan sonra **ulusal ihanetini tamamladı ve kardeşleri ve yakınlarıyla birlikte Yunan'a sığındı**" (161)

Tarık Buğra'nın yazdığı Küçük Ağa romanının televizyonda dizi film olarak gösterilmesi Çerkes Ethem olayı ve yakın tarihimize karşı canlı bir ilgi ve tartışma yarattı. Fakat bu değerlendirmelere ekleyebileceğmi değişik düşünceler çıkmadı.

Konu ile fazlaca ilgilenen Cumhuriyet gazetesi makale yazarları bilinen şeyleri tekrarladılar. Örneğin İlhan Selçuk şöyle yazdı:

"**Komutan Sıfır'ı** gazete ve dergi sayfalarında yıllardan beri izlerken **Çerkes Ethem'i** zaman zaman düşündüm. Ulusal Bağımsızlık amacıyla yola çıkan bir insanın pusulasını şaşırarak ihanetin karanlık kuyusuna nasıl düştüğünü anımsadım." (162)

Tarık Buğra ise, bir dergideki tartışmada şöyle diyor:

"Ben hâlâ Çerkes Ethem olayının o günkü şartlarda önlenebilece-ğine inanıyorum. Bunda İsmet Paşa'nın sert, tavizsiz tutumunun etkisi olduğunu düşünüyorum. **Ethem mağrur insandır.** Hatasını anlamıştır ama geri dönememiştir." (163)

Bildiğim değerlendirmeler bundan ibaret. Ama bu olayın tam gerçekçi değerlendirilmesi için bu araştırma elbet yeterli değildir.

Sadece genel bir bilgidir. Yeni ve değişik bilgiler bazı yargıları şüphesiz değiştirebilir.

İlk bakışta da belirttiğimiz gibi, efelerin kuvveti büyük ölçüde köylülere dayanıyordu. Kuvay-ı Milliye'nin tasfiye edilmesi, köylülerin göreli de olsa bağımsızlıklarını koruyan silahlı güçlerin ortadan kaldırılması demektir. Bu dönemde, artık köylülerden kaynaklanacak veya onları içine alacak bir siyasal hareket gerçekleşmiyor.

Mustafa Kemal ne yaptığını bilen usta bir önderdir. Üstelik politik manevralar yapmakta tecrübeli, uzak görüşlü. Dostunu düşmanını iyi bilen, yeri zamanı gelince de uzun vadeli amaçlar için gözünü kırpmadan gerekeni eylem alanına sokan esnek ve soğukkanlı bir yapıya sahiptir.

Çerkes Ethem asker olarak başarılıdır. Ama salt askerlikle iktidar savaşı yapılamıyor. Yapılmadığını kendi mücadelesinde de gördü. İktidar mücadelesi verecek bir lider çok yönlü olmalı. Savaş kurallarını politika sahnesinde de oynamasını iyi bilmelidir.

Çerkes Ethem - Mustafa Kemal çatışması, M.Kemal'in yengisi ile sonuçlandı. Osmanlı teokratik yönetimi ise yerini lâik cumhuriyet idaresine bıraktı. Bu olguyu görüyoruz. Bir dizi unsurunu eleştirebiliriz. Ama Osmanlı yapısı düşünüldüğünde ilerici harekettir. Emperyalizme karşı ulusal kurtuluş hareketi olduğu için de anti-emperyalist bir harekettir.

Acaba Çerkes Ethem bu kavgayı başarsaydı ne olurdu? Doğrusu bu konuda kesin hatta olumlu konuşmak pek mümkün değildir.

M.Kemal Paşa Söylev'de, 5 Ocak 1921 tarihini vererek "Artık Çerkes Ethem olayı" kalmamıştır, diyor. Aslında bu olay, Milli Mücadelenin ilk oluşan itifaklarından birinin de sonu demektir. Acı ama, zorunlu bir son.

Güçlenen merkezi otorite kendi [illegible] istemiyordu. Bunun için, Ankara'nın elinde - göstermeye [illegible] gibi - yeteri kadar

gerekçe de vardı. Mahalli güç odaklarından olan Çerkes Ethem ve kuvvetleri de merkezi otoritenin tek merkezden ulusu yöneltmesini kabul etmiyordu.

Yeni kurulan devletin güçlenmesi, özerk olan odakların aleyhine oluyordu. Merkezi bir otoritenin olmadığı güç dönemlerde, yani 1919 ve 1920 yıllarında hem cephede düşmana karşı, hem de ülkenin birçok yerini kana bulayan iç ayaklanmalara karşı eylemleriyle olağanüstü başarılar kaydeden Çerkes Ethem, TBMM'nin kurulup güçlenmesine kadar önünde saygıyla selâm durulan, Ankara ziyaretinde Ankara kapılarında, M.Kemal ve arkadaşlarınca ayakta karşılanan bir ulusal kahramandı.

Ne zaman ki merkezi otorite güçlendi, kendini yeter derecede olgun hissetti, işte o zaman dizginleri eline almak istedi. Ankara'nın bu isteğine karşı direnen milis komutanları isyancı duruma düştüler. **Aslında bu açık bir isyandan çok, zamanı geçen bir yapının, daha çağdaş bir örgüt yapısına karşı bir varolma mücadelesiydi.**

Aksi halde, Mustafa Kemal öyle kişisel kavgaların adamı değildir. Kişisel kavgaların boyutlarını aşan zorunlu bir hesaplaşma söz konusudur. Bu da hiç şüphesiz iktidar kavgasıdır. **Merkezi otorite ile mahalli otorite arasındaki bir iktidar kavgasıdır.**

Bu kavgada bir tarafın kazanması gerekiyordu ve öyle oldu. Mustafa Kemal, kişisel olarak Çerkes Ethem'e düşman olamaz. Veya bir başkasına da olamaz. Olay bu mantıkla izah edilirse gerçeklerden çok uzaklaşırız. Tam tersine, M.Kemal ve arkadaşları Çerkes Ethem ve kuvvetlerinin ulusal akım saflarındaki birliğinin sürekliliğini sağlamaya çalışmıştır. Yeni biçim içinde bu güçlerin ayak uydurarak yer almasını istemiştir.

Ama temeldeki bazı başka sebepler bu birlik arzusunu engellemiştir. Çerkes Ethem ve benzeri kuvvetlerin, yapısal özelliklerinden dolayı bir başka otoritenin üstünlüğünü kabul etmeleri demek, kendi otoritelerinin de sarsılması anlamına gelebilirdi ve öyle oldu.

Merkez ve Çevre otoriteler arasındaki çelişkiler büyüdü ve çatışma ile sonuçlandı. Bir varolma mücadelesi verildi ve bir taraf var oldu. Tabii ki olay bu aşamaya hemen gelmedi. Bu sonucun olması için belli bir evrim sürecinin yaşanması gerekiyordu. Nitekim, belli safhalar yaşanarak gelişen olay bilinen şekilde sonuçlandı.

Bu mücadelede, iki taraf da ellerindeki kozları oynamaya çalıştılar. Daha düne kadar, **"milletin güzide evlatları, din ve vatanın gözüpek kahramanları"**, bugün artık istenmeyen akım olan **"Bolşevizm cereyanının sahipleri"**, **"kendini bilmez saygısız ve herhangi bir düşmanın boğaz tokluğuna casusluğunu, uşaklığını yapacak kertede alçak ve aşağılık yaratılışlı olan bu kardeşler..."** (164) olmuşlardır. Kendilerine **"vatan haini"**, **"isyancı"** denmiştir.

İktidar mücadelesinde, tarihte örneklerine sıkça rastlandığı gibi, kaybeden tarafa yapılan nitelemeler, bu olayda da görüldüğü gibi tekrarlandı. İktidar kavgasında yitiren, "hain" damgasını yemek zorunda değil miydi? Eğer bu kavgayı hasımları kaybetmiş olsaydı, bu sefer de bu acı son onlar için yaşanabilirdi. Onlar da canlarını kurtarmak için her halde yollar ararlardı. Bu kez de onlar aynı suçlamaların muhatabı olabilirlerdi.

Böylece yazacaklarımın sonuna gelmiş oluyorum. Çalışmamı Çerkes Ethem'den bir değinme ile bitiriyorum.

> **"Beni ihanetle itham edenlere soruyorum. Ben, ne zaman, hangi tarihte ve mevzide esasen müdafaa ettiğim cepheden bir adım dönmüşümdür de tek kurşun atmışımdır? Bir tek kardeş kanı döktürmüşümdür."** (165)

Evet, Çerkes Ethem de böyle diyor. Kimin haklı olduğunu tarih er ya da geç ama mutlaka yazacaktır. Benim çalışmam bu merakın sadece bir başlangıcıdır.

6. BASKIYA

EK: *

* Bu bölüm, araştırmayacak olarak 21-31 Ekim 1990 Güneş Gazetesi'nde yayınlanan dizi sırasında yapılan gözlem ve röportajlardan oluşmaktadır.

DİZİ'YE SUNU YAZISI

Kurtuluş Savaşı tarihimizde, "**Çerkes Ethem Olayı**" diye nitelenen olaydan günümüze yaklaşık 70 yıl geçmiş bulunuyor. Ethem Bey'in ölümünden günümüze ise 40 yılı aşkın bir süre geçmiş bulunuyor.

Bu zaman sürecinde ülkemizde üç anayasa değişti. Yirmiyi aşkın hükümet kuruldu. Ona yakın cumhurbaşkanı geldi, geçti. Üç askeri müdahale yaşandı.

Dünyamızda sınırlar birkaç kez değişti. Sistemler çöktü, duvarlar yıkıldı. Günümüzde de yeni sınırların oluşma sancıları yaşanıyor.

Yaşadığımız günlerde "**vatana ihanetten idam**" edilen **Menderes** ve arkadaşlarının itibarları iade olunarak devlet töreni ile cenazeleri anıt mezara kondu. Olay "toplum vicdanında affedildi" diye nitelendi.

Çerkes Ethem Olayı da toplum vicdanını en az bu olay kadar rahatsız eden bir olaydır. Yaptıklarına katılalım veya katılmayalım, doğru bulalım veya bulmayalım geçmiş nitelemelere daha esnek bakıp toplum vicdanındaki rahatsızlığı gidermek yönetimlerin görevidir.

Kaldı ki Kurtuluş Savaşı'nda Ethem Bey ve kardeşleri ile bir dizi yararlılığı geçmiş Çerkes asıllı komutan vardı. Rauf Orbay, Bekir Sami, Ali Fuat Cebesoy v.s. bunlardan birkaçıdır. Mustafa Kemal'in silah arkadaşları için yapılan Ankara'daki şeref mezarlığını onurlandıran insanların ona yakını Çerkes kökenlidir.

Buna rağmen Ethem Bey ve kardeşleri için yapılan suçlama-

ya "**Çerkes**" ifadesinin kullanılması ülkemizdeki tüm kendisine Çerkes diyen vatandaşlarımızı da rahatsız etmektedir. Birçok Çerkes vatandaş; tarihimizde "**kahraman**" diye nitelenen birçok Çerkes'den bahsederken neden Çerkes olduğu ifadesi kullanılmıyor da, "**hain**" diye nitelenen birilerinden bahsederken "**Çerkes**" olduğu vurgulanmakta diye sormaktadır. Bu olayın bir burukluk yarattığı yadsınmaz bir gerçektir. Bu ve buna benzer olaylara daha esnek bakmanın şartları bugün dünden daha fazla vardır. Yarın daha çok olması inancı ile..

Ethem, Yunanlılar'a Teslim Olmadı

Kurtuluş Savaşı'nda Kuzey Kafkasyalılar'ın (Çerkesler) rolü üstüne yaptığı araştırmalarla tanınan Sayın **Muhittin Agaçe** ile yaptığım söyleşi.

-Neden bu konuda araştırma yapmayı düşündünüz?

-Liseyi okuduğum yıllar kendi köyümüzde M.Kemal'in Samsun'dan itibaren emirerliğini yapan Mahmut Doğan adlı akrabamdan o yılları sık sık dinlerdim. Onun anlattıkları ile lisede Cumhuryet Tarihi kitaplarında yazılanlar birbirini tutmuyordu. Bir gün kitabı alıp getirdim.

Mahmut Amcayla da okudum. Mahmut Amca da bu kitaplar doğruyu yazmıyor dedi. Bunun üstüne Mahmut Amcanın da duygusal davrandığını düşünerek ta o zamandan kendi çapımda araştırmaya başladım. Bu ilgimi lisedeki tarih öğretmenimin bana kızdıkça "**Hain Ethem'in torunu**" diye ifade kullanması da bu konuyu araştırmamda psikolojik bir etki olmuştur.

-Çerkes Ethem Olayı'nı nasıl değerlendiriyorsunuz? Olaya farklı yaklaşılsaydı sonuç değişir miydi?

-Kısa olarak ifade etmek zor. Ama vatansever olarak ortaya çıkıp, en tehlikeli günlerde, aylarda Heyet-i Temsiliye ve Ankara hükümetine yaklaşık 19 ay zaman kazandıran, iç isyanları bertaraf ederken Yunan işgaline karşı da direnişi örgütleyen biridir.

Yunan resmi kaynaklarında bile: "İşgal kuvvetleri komutanlığı kendi Genel Kurmayı'na verdiği bir raporda: "Hamidiye Korsanı Rauf Bey gibi Çerkes olan Ethem Bey'in çağrısıyla Türkiye'deki Çerkesler dört bir yandan Batı Anadolu'ya gelmiş ve kuvvetli bir savunma hattı oluşturmuşlardır. Bu hat daha fazla kuvvetlenmeden takviye kuvvet istiyoruz" şeklindeki tespitte, Ethem Bey'in rolünü ifade ediyor.

Başarılı hizmetleri madalyonun bir yüzü. Ama yeterli siyasal olgunlukta olmaması ve kardeşlerinin hatalı tavırları, en önemlisiide Ankara'da M.Kemal grubuna karşı Meclis'de oluşan karşıt görüşlü grubun tahrikleri birleşince yanlış adımlar atan ve hizmetleriyle mütenasip olmayan bir kadere giden bahtsız bir insandır.

Olaya daha müspet yaklaşılsaydı, daha yapıcı davranılsaydı Batı Cephesi komutanı ve uzlaştırma heyetleri karşılıklı birbirlerini anlayabilselerdi, yüz yüze görüşebilseydiler mesele tatlıya bağlanabilir, akıbet bu olmazdı. M.Kemal'in düşündüğü bir çözüm vardı. Ethem ve kardeşlerini Ali Fuat Paşa ile Moskova'ya göndermek. Olay böyle olsaydı, yani Ethem Bey ve ağabeyleri Moskova'ya gitseydiler sonuç değişirdi.

-Bugün aradan 70 yıla yakın zaman geçmiştir. O kadar çok şey değişti ki. Olaya bugün daha farklı bakılabilir mi?

-Gerçekler olduğu gibi tespit edilip yazılmalıdır. Genel kurmay Harp Dairesi'nin son yayınlarında Ethem Bey'in Yunanlılara kardeşleriyle birlikte teslim olmadığı hususu yer almaktadır. Ethem Bey'in Eski Manyas'ta sığındığı ailenin fertleri hayattadırlar. Olaya böyle bakılınca Ethem Bey'in Yunan tarafına geçip Türk kuvvetlerine karşı kurşun attığı, v.s. rivayetlerinin asılsız-

lığı ortaya çıkıyor. Hal böyle olunca Ethem Bey'in Yunanlılar'dan geçit hakkı talebi ve uygulaması söz konusu oluyor. Bunun hainlik olarak nitelenip nitelenmeyeceği tartışma götürür bir olaydır."

Çerkes Toplumuna Haksızlık

Benzeri olaylarda olduğu gibi o tarihteki değerlendirmelerle aradan uzun yıllar geçtikten sonra yapılan değerlendirmeler mutlaka farklı olmaktadır. Siyasal hayatımızda Menderes olayı gibi verilmiş yanlış kararlar vardır. Toplum vicdanı bunu zamanla telafi yoluna gitmektedir.

Ethem olayına da benzeri bir yaklaşımla baktığımızda hakkında verilen kararın günümüz koşullarında çok ağır olduğu ve tashih edilmesi gerektiği ortaya çıkar. Ethem olayında kusurlu olan kardeşleri afla birlikte ükeye döndüler. oysa Ethem dönmedi. Çünkü hatalı olduğuna "hain" olduğuna inanmıyordu. Yargılanma olasılığı yaratılsaydı yargılanıp aklanacağına inanıyordu. Birçok araştırmacının kanaati de aynı yöndedir.

-Ethem Bey ve kardeşlerinin Çerkes çağrışımı ile suçlanması tanıdığım tüm Çerkesleri rahatsız ediyor. Bu konuda siz ne düşünüyorsunuz?

-Çerkes toplumuna yapılan en büyük haksızlıklardan birisi bu toplumun **Anzavur Ahmet** ve **Çerkes Ethem**'le özdeşleştirilmesi. Kurtuluş Savaşı sırasında bu iki insan dışında başka Çerkes'in varsayılmasıdır. Halbuki Kurtuluş Savaşı'nda baştan sonuca kadar önemli görevler ifa eden yüzden fazla Çerkes kökenli üst görevlerde insan bulunmaktadır. Mustafa Kemal'in yakın arkadaşlarının gömülü bulunduğu ve tamamı 61 kişi olan Ankara Devlet Şeref Mezarlığı'nda 9 Çerkes'in mezarının bulunması bunun en açık ifadesidir. Örneğin bazıları: **Rauf Orbay, Yusuf İzzet Paşa, Cemil Cahit Toydemir, Hakkı Münse, Ali Sait Akbaytogan, Deli Halit Paşa** v.s. Diğer bir örnek:

Amasya mülakatı olarak tarihe geçen Ankara ve İstanbul hükümetlerinin ilk uzlaşmasının yapıldığı toplantı General Cemil Cahit Toydemir'in evinde yapılır. İstanbul hükümetini temsilen Bahriye Nazırı Salih Karzeg Paşa, Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa, Rauf Orbay ve Bekir Sami katılır. **Bu tarihi toplantıda M. Kemal dışındaki tüm kişiler Çerkes kökenlidir. Ayrıca Amasya Valisi ve Emniyet Müdürü Çerkes'tir.** Bunlar çok anlamlıdır. Milli mücadeleye Çerkesler'in verdiği desteğin önemini gösterir.

Sivas kongresi'nde Heyet-i Temsiliye'de faal olarak çalışan 7 kişiden (Rauf Orbay, Bekir Sami Kunduk, Hakkı Behiç, Ömer Mümtaz Tambi) dördünün Çerkes kökenli oluşları dikkate alındığından milli mücadelenin başlangıcından itibaren Mustafa Kemal'e Çerkesler'in ne denli destek verdikleri ortaya çıkıyor.

-Sn. Agace bizim ifade edemediğimiz ama sizin iletmek istediğiniz bir mesajınız var mı?

-Kurtuluş Savaşı'yla ilgili devlet arşivlerindeki her türlü bilgi ve belgenin halkın aydınlanması için bugünkü dilde yayınlanması, ortaya çıkacak gerçeklere göre özellikle okul kitaplarının gözden geçirilmesi, temennimdir.

Konakları da yıkımdan kurtulamadı

Çerkes Ethem olayının üstünden yaklaşık 70 yıl geçmiş oluyor, yani olay sırasında doğan çocuklardan hayatta klanlar varsa bugün 70 yaşında. Ethem Bey ve ailesi Balıkesir-Bandırma'ya bağlı Emreköylü. Dizi yazı gündeme gelince Bandırma ve yöresini yetmiş yıl sonra da olsa görmeden edemedim. Kalkıp Bandırma'ya gittim. Bölgedeki Çerkes dostların da yardımıyla Ethem Bey'in köyünü, Bandırma'da Rauf Orbay'ın gelip kaldığı konağı, teslim olduğu köy evini, silah arkadaşları-

nı, yaşayan komşularını, yaşayan akrabalarını v.s. aradım. Bulabildiklerimle konuştum, izlenimler edindim.

İlk görmek istediğim yer, Bandırma'daki konak oldu. Ama maalesef. Konak Cumhuriyet'in ilk yıllarında Hükümet Konağı olarak kullanılmış. Reşit ve Tevfik Bey dönünce aile bir müddet burada yaşamış. Onlar öldükten sonra çocukları ve torunları ekonomik nedenlerle konağı satmışlar. Son mal sahibi yap-satçı bir müteahhitle anlaşmış, yıktırıp yerine altı katlı bir apartman yaptırmış.

Bu binayı yıktırmamak için Bandırma'da özelikle **Hulusi Koç,** çok çaba sarfetmiş ama nafile. Hatta Bandırma'da eski eserlerden sorumlu kütüphane ve müze müdürü **Gürkan Bey** isimli görevli; **"Bu vatan haininin evinin yıkılmasından sana ne?"** diye suçlama bile getirmiş.

Halbuki binanın Çerkes Ethem Olayı dışında 100 yıllık tarihi var ve bina Marsilya'dan getirilmiş tuğlalar ile yapılmış. **Her vatan haini denilenin evini yıkmaya kalkarsak ülkede taş üstüne taş kalmaz ve tabii müze ve tarihi eser adına da ortalıkta her şey yerle bir edilir.** Ve ne yazık ki, Kültür Bakanlığı Genel Müdür Yardımcısı Tanju Özoral imzalı bir yazı ile bina tarihi eser vasfını taşamadığı gerekçesiyle yıkılmasında sakınca görülmemiş, bina 1 mayıs 1984 de yıktırılmış.

"2683 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu uyarınca korunması gerekil taşınmaz kültür ve tabiat varlıkları, tarihsel, sanatsal, bölgesel ve diğer özellikleri dikkate alınarak belirlenir." (sayı: müze: 02.2.750.0 (10) tarih: 9651-8-10-84)

Konağı gidip gördükten sonra, daha doğrusu göremedikten sonra köye gittik. Emreköy, Bandırma'ya yaklaşık 60 kilometre çekiyor, Karadağ mıntıkasında bir köy. Verimli toprakları var. Köyün tümü Çerkes değil. Köyde göçmenler de var. Köyde ki 60 hanenin 25-30 hanesi Çerkes.

Onuncu yıl afından sonra Tevfik Bey Bandırma'da fazla kalmamış. Daha çok köyde kalmış. Fakat çok baskı ve korku varmış. Tevfik'le konuşan her köylü karakola çekilir, tehdit edilir, dayak atılırmış. Bandırma'daki ev de sürekli gözaltında imiş.

Tevfik Bey Atatürk'ün ölümünden sonra yurda dönmüş. Ama bu baskılara dayanamamış. Birgün, o dönem Cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü'ye çıkmış. Yaşlıların anlattıklarına göre İsmet Paşa'ya sitem etmiş. Bu ziyaretten sonra Tevfik'le görüşenlere karakol takibi gene varmış ama dayak kalkmış.

Emreköy'deki Ali Bey değirmencilik ve dut yetiştirip ipek böcekçiliği yaparmış. Dutlar kesilmiş, araziler elden çıkmış. Bir tek dut ağacı anı olarak kalmış. Altında Ethem Bey'in sık sık oturduğu, daha sonra Tevfik Bey'in gölgesinde oturduğu dut ağacı. Ev harap vaziyette, yanına yeni evler yapılmış. Eski evin resmini çekince; aman beyefendi sakın onun fotoğrafını çekip bizi rezil etmeyesiniz, o ev çok eskidi v.s. diye köylüler müdahale bile ettiler. Köydeki kullanılan yollar Ethem Bey'in babası Ali Bey'in yaptığı yollarmış.

Mezar taşları bile ortada yok.

Köyde yaşayan en yaşlı insan Cemile Nine, Cemile Pşov tam 88 yaşında. Ama dinç, Ethem beylerin sülaleden, hem de yakın komşu. "Ben 15 yaşlarındaydım. Ethem'in ve çetesine katılanların mallarına el koydular. Sürgün ettiler. Evleri mühürlediler. Allah o günleri göstermesin. Üç ölü birden evimize geldi. Abim Hüseyin, Ethem'in çetesindeydi. Ethem önce Kemal ile birlikteydi. Sonra anlaşamadı, ayrıldı. Ethem'in çetesiyle Anzavur'un çetesi sık sık kapışırdı. Bir seferinde kapışma bir ay sürdü. Bir ay insan öldü. Çok Çerkes ziyan oldu. Ali Bey önceleri çok zengindi. Dönüşte çok yoksullaştılar. Tevfik Bey'i jandarmalar ikide bir gözaltına alırdı. Bir dilim ekmeğe muhtaç kaldılar. Komşuları baktı. Reşit Bey çok şakacı idi. Sizi Kafkasya'ya götüreceğim derdi. Ethem hakkında çok üzülürlerdi, hiç konuşmazlardı."

Aftan sonra önce Tevfik Bey sonra Reşit Bey döndü. Her ikisinin de mezarı Emreköy'de babaları Ali Bey'le birlite. Köylüler-

den mezarlığı sordum, bana; "Evet Mezarları burada, **Çerkes Mezarlığında**" dediler. Yeni mezarlık karışıkmış. Eskisi Çerkes Mezarlığı imiş. Doğrusu mezarlığı görünce şaşırdım ve üzüldüm. Çok ilgiye muhtaç bir mezarlık ve mezarlar. Ali Bey'in mezar taşı eski Türkçe yazılı. Reşit ve Tevfik Bey'lerin mezarlarında ise mezar taşı bile yok. Ali Bey'in mezarı yanına gömülmüşler mezartaşı ve yazı yok. Yani Kurtuluş Savaşı'na katılan, bir dizi yararlıkları görülen, sonra görüş ayrılığı nedeniyle yolları ayrılan bu insanlar adeta bir gariban mezarlığında bulunuyorlar ve korkudan mı, ilgisizlikten mi ya da başka nedenlerle mi nedir, üç beş kuruş harcanıp mezarık bile yapılmamış, mezar taşları ve isimleri bile yok.

Reşit Bey'in gelini **Mihriye Hanım**'ın anlattığına göre bu mezarlar daha önce Bandırma'daymış. Mezarlık iptal edilince oradan köy mezarlığına Reşit Bey'in oğlu **Aytek** ile taşımışlar. Mezarları Bandırma'dan torbalara doldurmuş bir cipin arkasında getirmişler. Köyde Ali Bey'in mezarının içine koymuşlar. Bu nedenle mezartaşına bile gerek kalmamış.

Mihriye Hanım, Reşit Bey'in oğlu Hakkı Bey'in eşi. 68 yaşında sevecen, nur yüzlü bir insan. "Eşim babasını suçlardı" diyor. "Biraz sağına soluna baksa idi, Etem Amcam o duruma düşmezdi" diyormuş. **"Olaydan sonra evlerimiz basıldı, mülklerimize el kondu. Aftan sonra da Devlet'in el koyduklarını geri aldık ama şahısların el koyduklarını geri alamadık. Atatürk ve İnönü'nün Ethem ve Reşit Bey'le çekilmiş fotoğraflarına bile evlerimizde el koydular. Çok kötü günler yaşadık"** diye anlatıyor ve şöyle sürdürüyor sözlerini.

Tevfik bey, Atatürk'ün ölümünden altı ay sonra geldi. İki buçuk yıl yatalak oldu, ben baktım. **Komiser, yatalak yatağında bile günde iki defa gelir kontrol ederdi.** Tevfik Amcam çok sürüngü, parasız kaldı. Reşit Bey ise gelmedi. İnönü zamanında Tevfik Bey'e rahat verilmedi, ölünceye kadar gözaltındaydı.

Döndükten sonra çocukları okutamadılar. Çok baskı vardı. Hatta izimizi kaybettirmek için farklı soyadlar aldık. Şu anda hatırladığım kadarı ile bizde beş farklı soyad var. **Buruş, Ku-**

ban, Kubaneri, Pşov, Şay v.s. Tüm baskılara rağmen bu gün sülalede; üç Reşit ismi, iki Ethem ismi, bir Tevfik ismi çocuklarına ad olarak konmuş. Tevfik Bey, Ethem Amcam hakkında hiç konuşmazdı. Konuşunca Çerkesce konuşurdu. Çok üzülürdü. O'nu biz mahvettik derdi. Ethem, Tevfik'ten önce öldü. O'nun ölümüne çok üzüldü. Belki ondan felç oldu. Ethem'e laf söyletmezdi.

Ethem "kadrim, kıymetim bilinmedi"

Akçay'daki yazlık villasında görüştüğüm **Şemsetin Bey** ise Ethem'in kumandanlarından Manyaslı **Yüzbaşı Şevket**'in akrabası. Kendisi 77 yaşında ama genç ve dinamik "Annemi ve babamı yataklık yapmaktan idam edeceklermiş, sonra afla kurtuldular" diyor. "80 yaşındaki ninemin koltuklarının altına ateşten yumurta koyup işkence yapmışlar" diyor. "Bu nedenle babamı da memuriyetten atmışlar. Yüzbaşı Şevket'i arama bahanesiyle buraları yakıp yıktılar. **On beş kişi Manyas'ta, on beş kişiyi Susurluk'ta astılar. Bu civarda her kasabadan ortalama 15-20 kişiyi Ethem'den sonra astılar.**

Şevket'i bir alay yakalamada güçlük çekmiş. Şevket ölü olarak yakalandıktan sonra bir eşeğin üstünde getirip ölüsünü kahvenin önüne atmışlar. Otopside kursağında bir tek kuru bakla çıkmış, ya'ni aç be açmış."

Ethem Bey'in Yunanlılar'a teslim olmadan saklandığı köy olan Eski Manyas köyüne de gittim. Ethem'in saklandığı **Postacı İbrahim**'in evi hâlâ yıkılmamış, temiz ve bakımlı. O evi de gördüm. Köyün en yaşlısı **Naim Dede** ile görüştüm. Naim Dede, 1318 doğumlu, yani 87 yaşında. Anlatıyor: "Ethem Bey ve adamları Yunanlılar'a sığınmadan önce 2-3 gün burada postacının evinde kaldılar elli kadar da atlı adamı vardı. Sonra Susurluk'ta Söve köyünde Cambaz İbrahim'in değirmeninde Yunan'a teslim oldu. Ben o sırada 20 yaşındaydım. Yzb Şevket teslim ol-

madı. Şevket yüzünden karda kışta evler aranıyordu, sürgünler oluyordu."

Naim Dede Çerkes değil, göçmen. Ama olayların içinde yaşamış konuşmasını sürdürüyor: Öne Anzavur'un adamları gelir asker toplardı. Onlar gider arkasından Ethem'in adamları (Yzb. Şevket'in adamları) gelir adam toplardı. Bu köy Anzavur'a gitmedi. Bu köy Kuvayi Milliyeci oldu.

Ekrem Bey ve arkadaşlarının evinde saklandığı Postacı İbrahim hayatta değil. Biz de oğlu **Yakup Başaran** ile görüştük. Yakıp Bey, 1934 doğumlu, 56 yaşında.

Babasından duyduklarını bize naklediyor: "Meraklı idim olayları babamdan çok sık dinledim. Ethem Bey, 50 kadar süvarisi ile gelip bizim eve sığınıyor. Babam muhtarmış. Ethem'i misafir etmiş. Babam o sırada sevilen sayılan biri. Ethem Bey orduyla bozuşmuş. Babam arabuluculuk yapmak istemiş. Ethem'e; 'Ethem yapma etme' diye nasihat vermiş. Ama o babama İbrahim Ağa bu iş koptu. Kadrim kıymetim bilinmedi demiş. Sonra bana yazısı düzgün olan birini bulun deyince, Rüştiye mezunu olan Ahmet Efendi'yi getirmişler. Ethem Bey, kilitli halı heybeden kâğıt kalem çıkarmış, yaz demiş: Yunan İşgal Kumandanlığına; diye başlayan mektupta teslim olmak istediğini yazmış, mektubu göndermek için Efe İsmail Ağa'yı çağırtmış. Hatta silahın var mı İsmail Ağa, diye sormuş. O da ne gezer ağam demiş. Mektubu onunla Söve'de Yunan kumandanına göndermiş.

Yüzbaşı Şevket, Ethem'e, Ethem, 'Ev sahibimiz sıkıntılı, korkuyor, onlara zarar gelecek diye korkuyorlar' demiş. Ethem Bey de ev sahibine dönmüş, İbrahim Ağa, biz yarın burdan çıkınca sen karakola git, bizi bildir, sorumluluğu üstünden at. Sana da zarar gelmez, demiş."

Onlar gitikten sonra Postacı İbrahim karakola bildiriyor, jandarmalar eve geliyorlar. Ama o sırada zaten Ethem'le adamları Yunan kuvvetlerine teslim oluyorlar.

ETHEM BEY'İN YEĞENİ GÜNER KUBAN'LA SÖYLEŞİ:

Sn. Kuban, Çerkes Ethem Olayı, Cumhuriyet tTarihimizin siyasal tarihinde önemli bir olaydır. Babanızın ve 2 amcanızın hayatları ile ilgil bir olay. Bir anlamda ailenizin ve ülkenin kaderi ile ilgili bir olay.

Bugün yaklaşık aradan 70 yıl geçmiş bulunuyor. Olaya daha soğukkanlı ve tahlilci bakmanın nesnel şartları oluşmuş olsa gerek. Bize bu konuda söylenecek çok sözünüz olmalı. Sizi dinliyoruz:

Bu olayın, annem, kardeşlerim ve benim üzerimdeki etkilerini anlatmam ancak bir kitaba sığar. Size çarpıcı olanları iletevim.

Annem **Seher Cimşit** babamın ikinci eşiydi. Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin kurulma çabaları döneminde milletvekillerinin çoğu bizim evde toplanır, tartışır ve karınlarını doyururlarmış. Sloganları; "Reşit Bey'in malı deniz yemeyen domuz"muş. Annem yapılan tüm inkılapların tartışmasında bulunduğundan, bunların tümünün bir tek kişiye mal edilmesine akıl erdiremezdi.

Ankara'da aynı ev sarılıp içindekiler tutuklandığında, annem hiçbir şey hatırlamıyormuş. Annem o sabah gazeteyi açtı-

ğında **"Şayanı hayret bir ihanet. Çerkes Ethem ve kardeşlerinin Yunan'a iltihakı"** başyazısını okuduğunda oracıkta düşüp bayılmış. Altı ay çocuklarını bile tanıyamamış. Önceleri Celal Bayar'ın atıyla yanında koşarak koruduğu yaylı arabaya bindirilen büyük babam Ali Pşov, annem, ablalarım Feriha, Aysel, Özden ve ağabeyim Aytek bu kez jandarmaların tutukluluğunda Kayseri'nin bir köyüne sürülmüşler. Haftalar geçiyor babam ve amcalarımdan haber alamayan dedemin gözünü uyku tutmuyormuş. Bembeyaz sakallarını sıvazlayarak kapısında jandarmaların beklediği evi arşınlıyormuş. Düşünsenize; ilk iki oğlunu savaşta kaybetmiş. Tevfik ve Reşit adlı oğulları da askerliği seçmişler,. en küçük oğlu "Çakır" Ethem de babasının yasağına karşı gelerek evden kaçarak orduya katılmış ve Türkiye'nin bütünlüğünü korumak amacıyla işgal güçlerine bayraktarlığı üstlenmiş. Ankara sokaklarında atlarının ayakları öpülen gelmiş geçmiş en usta gerilla savaşçısı olan oğlu, Büyük Millet Meclisi'nde milletvekili olan diğeri ve üçüncüsü vatan haini ilan edilmişlerdi. Torunları da Bandırma'dan buraya jandarmayla tutuklu sürdürüldüklerini anlayamıyorlardı.

Annem bir süre sonra tüberküloz geçiriyor. Talas'taki hastanenin doktoru, İsviçre'de bir hastaevinde tedavi edilmesi gerektiğini içeren bir rapor vermiş. Annemin akciğerlerindeki kırkbir beneği gösteren rontgen filmleri ve bu rapor Ankara'ya gönderilmiş. Meclis uzun tartışmalar ve gizli celselerden sonra İsviçre'ye gitmesine izin vermiş.

Yine jandarmalar eşliğinde Mersin'den gidecek bir gemiye bindirilmiş. Gemiden İtalya yerine Pire limanında inilmiş.

İlk yıllar Kral Venizelos'un Halandra'daki yazlık sarayında yaşamışlar. Sarayın 28 odasında babam Reşit Bey ve amcam Tevfik Bey çocuklarıyla yerleşmişler. Ethem Bey kendisini acılarla kıvrandıran midesini tedavi ettirebilmek amacıyla Almanya'da hastanedeydi.

Türkiye, Yunanistan ile anlaşma masasına oturduğunda şartlarından birisi Çerkes Ethem ve kadeşlerin ölü veya diri iadesiydi. Yunan gazetesindeki başlıklar şöyleydi: "Yunan tarihi

siyah bir sayfa yazamaz", "Politik mülteciler iade edilemez", "Sayın konuklarımızdan 24 saat içinde yurdumuzu terketmelerini rica edelim" v.s. babam ve amcam 24 saat içinde Yunanistan'ı terketmek zorundaydılar. Dünyanın çeşitli ülkeleri arasından **Ürdün Kralı Abdulah'ın** davetini seçerek Amman'a gitmeye karar verdiler. Babam, annemin, çocukları orada bırakarak kendisiyle gelmesini istedi. Annem çocuklarından ayrılamayınca büyükbabam Ali Bey de torunlarıyla kalmaya karar vermiş. Son günlerde "Bu misafirlik yetti, hadi memleketimize gidelim" diye sık sık tekrar ettiğini her andığımda içim yanıyor.

Benimle ilk ablam arasında Yunanistan'da doğan kardeşim Tomambay ölmüştü. Annem bana hamileymiş. Fransız okulu Sint Joseph'te okuyan ağabeyim ve ablalarım parasız öğrenime dönüşebilmeleri için din değiştirmeleri gerekmişti. Annem son altın dişini çektirip üvey kızına mandolin almıştı.

"Doktorla annemin çekişmesi"

Ben Atina'daki hastanelerden birinde doğmuşum. Doğduğumdan az sonra hastabakıcı beni aşağı götürmek üzere kucağına almış. Kapıdan çıkarken, annem nereye götürüldüğümü sorduğunda; "Bu ülkede doğan her çocuğun ilk altı saat içinde el ayasının izi alınır" yanıtını almış. Benim götürülmemle geri getirilmem bir olmuş. "Profesör bu çocukta yanıldığımızı söylüyor" demiş. Annem göğsümdeki bir kahve tanesini andıran beni kontrol ederek, "Bu benim çocuğum" demiş. Gene aşağı götürülmüşüm. Beni kucağında taşıyarak içeri giren profesöre annem tanıştırılmış. Profesör anlayış ve şefkat dolu bir sesle; "Hanımefendi 28 yıldır hastanedeki görevim aynıdır. Milyonlarca çocuğun el ayasının izini aldım. Çocuğunuz elini çeken ilk bebektir. Yaptığımız test çocuğunuzun olağanüstü bir beyin kuvvetine sahip olduğunu kanıtladı. İzin verin bu çocuğun bakımını biz üstlenelim. Bu beynin ve çocuğun gelişmesini yakından incelemeyi isteriz" annemin "kızımı bana bırakın" diyen sesi titriyormuş. Profesör ısrarla, "Hanımefendi yaşınız bu bebeğe

anne olmak için çok ilerlediği gibi, onu besleyecek sütünüz bile yok. Çocuğun iyiliğini istiyorsanız bizim büyütmemize izin verin" diye tekrarlamış. Annemin içinde bir yandan hamileyken benden kurtulmak için uyguladığı sonuçsuz kalan tüm yöntemin verdiği suçluluk duygusu, öte yandan kocası ve vatanından uzak bu çocuğu büyütmenin zorlukları çekişiyorlarmış. Kollarımı anneme doğru uzatarak ben seçimimi yapmışım. Sıpa sütü ile beslendim. Rahimdeki çocuk annesinin tüm duygularını olduğu gibi istenmezliği de algılar. "Sürgünde annesinin rahmine yapışmış istenmeyen çocuk şartlanması" sorusunu kendime çok sormuşumdur. Küçükken son derece alıngan oluşumun nedeninin bu olabileceği gibi, kendimi kanıtlama, yaşadığım zamana ve yere damgamı vurmayı isteme itisi de bu şartlanmadan kaynaklanmış olabilir.

"Beni vaftiz ettiler, adım Maria oldu"

Önce altı aylık beni Fransız Sör Okulu'na yatılı verdiler. Onlar da vaftiz edip adımı Maria Josephine koydular. Ardından prenses torunu Seher Hanım Madam Eva oldu.

Ağabeyim **Aytek Şay** bu olayı şöyle anlatıyor: "Annemle tartıştık. Türk Elçiliği'ne başvurup yurda dönmeyi sağlamak gerekiyordu. Hemen bir dilekçeyle elçiliğe gittim. Büyük elçi **Enis Aygen**'di. Kim olduğumu anlayınca elimden dilekçeyi aldılar. Ama içeri sokmadılar. Ertesi günü gelmemi söylediler. Ertesi gün yine gittim. Kapıcı bir Rum'du. 'Oğlum aklın varsa buraya hiç gelme' dedi. Benim çıkardığım patırtıya elçilik görevlilerinden biri yetişti. Boşuna uğraşmamamı, Türkiye'nin bizleri almayacağını, istediğimiz kabul edilse bile, Türkiye'de tırnaklarımızın sökülerek işkence edileceğini anlattı. Lafı, 'Sizin aileden bir sinek bile Türkiye'ye giremez" diye bitirdi.

Günlerden birinde Taki isimli bir arkadaşımın babası beni çağırttı. "Sen hem kendinin hem de kardeşlerinin geleceğini kurtarmak istiyorsan, seni Kiryo Niko'ya götüreceğim. Atina'nın içinde bir tavernası vardır. Senden ona bahsettim" dedi.

Kiryo Niko'un tavernası lüks bir yerdi. Beni dikkatle dinledikten sonra:

"Ortadoğu'nun ve Balkanlar'ın misyoner teşkilatını yöneten Monsenyör Filipuçi Atina'da yaşar, Fransız'dır. Papa'dan sonra gelen en kıdemli kardinaldir. Yönettiği teşkilat din değiştiren yoksullara baktığı gibi, küçük yaşlardaki çocukları eğitip rahibe yapar. Birkaç yıl sonra dünyayı daha iyi anlayacaksın. O zaman yine Müslümanlığa dönersin. Katolikliği içtenlikle kabul etmedikten sonra bu seni etkilemez" diye akıl verdi.

Bir şey söylemeden saatlerce sokaklarda dolaştım. Ertesi günü elçiliğe gidip içeri girmeyi başardım. Salonda karşılaştığım şık giyimli kişi beni görünce kaçarcasına uzaklaştı. Bu büyükelçi Enis Aygen'di. Beni kovmadıkları kalmıştı. Türkiye'ye gidebilmek umudunu yitirmiştim.

"Din değiştiriyorum"

Monsenyör Filipuçi'yle buluşmak zor olmadı. Beyaz sakalları dizlerine kadar inen nur yüzlü bir ihtiyardı.

"Söyle bakalım küçük Müslüman, neden din değiştirmek istiyorsun?"diye sordu. Kendi dinimizi bile öğrenmeye vaktim olmadığını, okuma isteğimin ve kız kardeşlerimin durumunu anlattım. Doğru sözlü olmam onu etkiledi. Annem ve üç kızkardeşim rahibe, bense papaz okuluna alındık. İlk yılda korkunç acılar çektim. Josef adına alışamıyordum. Annem rahibelerin dikişlerini dikiyordu. Böylece beş yıl geçti. Annem gelen aile doktorumuz Tevfik Rüştü Bey'e, bir mektubu elden götürmesini rica etti. (Türkiye'ye) Bu mektup yöneticilere yazılıydı ve oldukça sitemliydi. "Altı Türk çocuğunu görmezlikten mi geleceksiniz?" gibi dokunaklı bölümler vardı. Bir kaç ay sonra mektuba cevabı türk bayrağı asılı bir arabadan inen Büyükelçi Enis bey getirdi. Vizemiz vePire'den ertesi gün kalkacak vapurda yerimiz hazırdı. Beş yıllık Katoliklik böylece sona eriyordu." Evet ağabeyim Aytek böyle anlatıyordu.

Ben ise beş yaşıma kadar Snt. Joseph'te tahta sıralarda üzün-

tülü oturur, annemi göreceğim günleri düşlerdim. Oyuncaklarım, olmayan evimi yapmaya çalıştığım tahta parçalarıydı. İsa heykellerinin yanına koyup onun getirdiğine inanmamı istedikleri kalemleri sık sık saklardım. Bir gün annem bana İsa'nın getirdiği kalemleri beğenip beğenmediğimi sormuş. Annemi elinden tutarak heykelin yanına getirmişim: "Anne bak dokun, bu adam taş... Heykel..Yürüyüp bana kalem getiremez. Kalemlerimi çok sevdiğimden inanmış görünüyorum" demiştim.

"Türkiye'ye dönüyoruz"

Bir gün annem çıkageldi. Sakin görünmeye çalışarak beni giydirirken, "Türk Elçiliği'nde davet var, oraya gidiyoruz" dediğini duydum. Beni çok seven Sör Luis beni kucağına sımsıkı bastırdı. Taksiye bindik. Son kez olduğunu bilmeden dönüp okula baktım. Başka bir okuldan ablalarımı ve diğerinden ağabeyimi aldık. Anlamadığım bir dilde konuşuyorladı. Anem kulağıma Fransızca fısıldadı: "Buradan kaçıyoruz, yurdumuza gideceğiz" dedi. Yanıtım yaşamımın özüydü. "Mama beni yanından ayırma, nerede istersen orda yaşarız."

Denizi, limanı, büyük gemiyi ilk kez görüyordum. Geminin iskelesini çekiyorlardı. İskele inmeye başlayınca herkes sevinçten zıplamaya başladı. Sanki bizi bacağımızdan tutup geri çekeceklermiş gibi bir duyguyla can havliyle iskeleye tırmandık. Gemi burnunu Ege'ye çevirerek uzun bir düdük çaltı. Ve Atina'nın silüeti uzaklaştı.

Ertesi gün masmavi bir enginde, ilk kez annesinin koynunda uyumuş bir çocuğun mutluluğunu yaşıyordum. İlk Türkçe cümlem: "Anne bak bak deniz'i öğrendim ve adım Sabiha oldu. İlk dilim Fransızca olduğundan, R'leri doğru seslendirmem kolay olmadı.

Teyzem Seher Tunca'yla kocası bizi İstanbul'da karşıladılar. Ve yaralarımızı sardılar..

"Hainin çocukları"

Yılarca büyük babam ve babamın mallarına el konmuş olduğundan parasal gücümüz sıfırdı. Annemin kızlığından kalan takılarını, rehin bıraktığı bankadan imzasını taklit ederek bilinmeyen biri çekmişti. Varabildiğimiz büyük babamın konağında "hainin çocukları" diye kovalandığımızdan, Bandırma'da barınamamıştık.

Ankara'da devlet daireleri Reşit Bey'in çocuklarına yasaktı. Annem ekonomik durumumuzun güçlüğünü anlatarak, bir yıl, ağabeyim askerliğini bitirinceye kadar, mercimek yiyebileceğimizi söyledi. Okulda simit alabilen çocukları görmemek için başımı çevirirdim. Başkalarının bisikletine binmekten bıktığımdan, babamın gelip bana bisiklet alacağı günü düşlerdim. Ablam ve ağabeylerim iş bulduklarında mercimekten başka yemekleri de öğrendik ve arada simit alabileceğim tırtıllı kuruşlarım da oldu. Devletin elinden mallarımızı kurtarmak için avukat tutmamız ve bunun gerçekleştirilmesi de paramız olmasına bağlıydı.

"Tarih dersine direniyorum."

Profesörün "deha" dediği çocuk kısa zamanda Türkçe'yi öğrendi. En sık işittiği kelime "hain"di. Bandırma'da dedemin konağında otururken "vatan haininin çocuğu" çığlıklarıyla çok kovalandım. Nefes nefese koşup evimizin kapısını arkamdan örtebildiğim her an, bir gün bunun tersini kanıtlamaya ant içtim.

Bandırma'da tutunamayınca Ankara'ya geldik. Mimar Kemal okuluna babası: Aytek Şay (ağabeyim) yazılarak kaydoldum. Annem "Sana sorarlarsa bundan sonra ağabeyin babandır" dedi. Yalan söylemeye zorlanışım hiç hoşuma gitmedi. Fakat beni kovalamaktan kurtardı. Bu yalan lisenin ikinci yılına dek sürdü. Her yıl iftihar listesine geçen ben, tarihte hocaya bir makas vererek beşle yetinirdim. Gerçeği yazmayan tarihi öğrenmeye direniyordum. Tarih öğretmenimiz bir gün sınıfa gele-

rek, "Bu günkü konumuz Çerkes Ethem kardeşlerdir" dedi. Devamla "Çerkes Ethem Kardeşler, İştirakuyun Partisi'ni kurmuşlardır. İştirak komünizm demektir. Demek oluyor ki Çerkes Ethem Kardeşler komünisttiler" diye sürdürdü.

Tarih dersinde hiç kalkmayan parmağım kalktı. Hoca tek kaşını kaldırarak ne istediğimi sordu. Ayağa kalkarak: "Efendim Çerkes Ethem ve kardeşleri komünist idiyseler, Atatürk ve İnönü de komünistti" dedim. Öğretmenin rengi pancara dönmüştü. "Bu nasıl uydurma?" diye haykırdı. Ben sakince, "Uydurma değil hocam. İlk Millet Meclisi Rusya'dan vagonlarla gelen altınlarla kuruldu. Ve bu kişiler kalpaklarının tepesine kırmızı çuha diktiler."

Öğretmen ciyak ciyak: "Tarihin en tembel talebesi neler saçmalıyor?" diye bağırdı. Gene sakin: "Saçmalamıyorum öğretmenim, Ethem Bey'in ağabeyisi o dönemin Saruhan Miletvekili Raşit Pişov babamdır. Kalpaklarının tepesindeki kırmızı çuhaları annem eliyle dikmiştir" dedim.

"Çabuk dışarı" dedi.

Başım dimdik dışarı çıktım. Yalan bitmişti.

"İnönü yardım etmiyor"

Lisede zafiyet geçirdim. Doktor tüberküloz mikrobu aldığımı ve prevantoryumda tedavi edilebileceğimi söyledi. Annem babamın, üzerine oturulan malların karşılığında İnönü'den borç para almak umuduyla Çankaya Köşkü'ne gitti. İnönü çok iyi tanıdığı annemle görüşmek yürekliliğini gösteremediği için, borç isteğini de geri çevirmiş. Annemin gururu kırılmış. Kızını iyileştirme umudunu yitirmiş köşkün kapısından çıkarken dönüp baktığında: "Pencereden beni dürbünle izleyen İnönü'yü tüfeğim olsa vururdum" dedi.

Ailemin yaşamak zorunda bırakıldığı karakıyım, babasız yalanlarla büyümenin acıları yüreğimde onulmaz yaralar açmıştı. Eminönü'ndeki Emniyet Müdürlüğü'ne çağrılmış, gözdağı verilmiştim.

1942'de amcam Tevfik Bey yurda gelmişti. Bir gün Ankara'da Karanfil Sokağı'ndaki evimizde otururken camı kırarak başına çarpan taşın sarılı olduğu kağıtta: "İhanet ettiğin vatana ne yüzle döndün" yazıyordu.

1949'da amcam Ethem Bey, Amman'da öldü. Bir süre önce orda anıt mezarı yapıldı.

1950 yılında Celal Bayar Cumhurbaşkanı olunca ağabeyim Aytek Şay, Amman'a giderek babam Reşit Bey'i getirdi. Onu beklemek üzere hepimiz Bandırma'daki konakta toplanmıştık. Uzun beyaz sakallı, olunabileceğince aydın bir kişiydi. Ellerimi tuttu ve bir daha bırakmadı. Adımı sordu. Söyledim. "Senin adın Mezzağ olsun" dedi. Ad gerekse gece "**ay ışığı**" demekmiş. Benim istediğimin yerine gelmesini sağladı ve Almanya'ya resim öğrenimi yapmaya gönderdi.

Geldiğim sömestr tatilinde onu daha yaşlanmış, fakat gerginliği azalmış buldum. Gene ellerimi bırakmadı ve büyükbabam Ali Bey'in göç öyküsünü, İnönü Savaşı'nın gerçeklerini ağzından dinledim. İzin verirseniz bu bölümü yazmış olduğum üç ciltlik kitaba saklıyorum. Ayrılırken bana; en akıllı çocuğumsun, dilediğin gibi yaşa. Senden tek bir söz istiyorum: "Türkiye'de politikaya karışmayacaksın" dedi. Ona verdiğim sözü tuttum.

Okuluma döndüm. Altı ay sonra gelen telgraf annemdendi. Babamın ağırlaştığını bildiriyordu. İlk uçakla gittim. Ne yazık ki tuttuğum elleri buz gibiydi. Bu kez ben ellerini bırakmadım.

Bandırma'nın en eski mezarlığı olan Altıyüz Evlere gömmek için ellerini benimkilerden çözmeleri kolay olmadı. Yıllarca ben yurt dışındayken Bandırma Belediyesi'nden gelen bir mektup, bu mezarların kaldırılacağını bildirmiş. Amcam Tevfik Bey, babam Reşit Bey, ağabeyim Hakkı Bey'lerin naaşları Emreköy'de dedem Ali Bey'in yanına taşınmıştır.

Ailemizden kalanlar şunlardır:

Tevfik Bey'in kızı Sebahat Hanım yaşamaktadır. Onun ağa-

beyi Şomav Ruhi Bey ölmüştür.

Reşit Bey'in çocuklarından tek sağ olan benim.

Hakkı Bey'in hanımı Remziye anne hayattadır. Çocukları Gülbin, Nesrin ve Reşit'tir.

Ağabeyim Necmi'nin üç çocuğu oldu. Oğulları Ethem Kobaneri, kızları Semiramis ve Güzide. Anneleri Feriha Kobaneri eski günleri düşünerek torunlarını sevmektedir.

-Ethem Bey ve abilerinin Yunanlılara sığınmaları sırasında birkaç at yükü altınla birlikte gittiklerini bazı kaynaklar yazıyor. Bu konuda ne diyorsunuz?

-Ethem Bey, Yunan'a teslim olmadı. Verem ve ülser hastalıklarının kana buladığı mendillerini çevresinden gizleyerek dağlarda dolaştı. Hasta bedenini taşıyamayacak hale geldiğinde Yunan kumandanından geçiş hakkı istedi ve doğruca Almanya'ya bir hastaneye gitti. Yanlarında birkaç yük altın götürdükleri kesinlikle yalandır. Ethem Bey'in hastanedeki bakımını karşılayacak parası bile yoktu. Hollanda Hastanesi'nde ona aşık olan bir hastabakıcı yardımcı olmuştur. Mustafa Kemal'in onu hastaneye gönderdiği altınları; "Bunları masasındaki içki arkadaşlarına dağıtsın" diye geri göndermişti. Babamsa parasal güçlükler en dev boyutlara ulaştığında bile, Türkiye ile Rusya arasında tampon bir devlet kurmak amacıyla evimizin kapısından torbalar dolusu altın atan İngiliz devletine armağanlarını geri vermiştir. Emperyalist güçlere yanıtı ise: "Biz yaptığımızı yıkmayız. Türkiye Cumhuriyeti'ne yönelik hiçbir harekete katılmayız" olmuştur.

-10. yıl affından sonra Ethem Bey neden ülkeye dönmedi?

-Ethem Bey aklanmadan, hakkı olan ulusal kahraman payesini almadan Türkiye'ye dönmek istemedi. Ağabeyleri, eşleri ve çocuklarını görebilmek için Türkiye'ye dönmek zorunda kaldılar.

-Olayın üstünden yaklaşık 70 yıl geçti. Dünyamız ve ülkemizde çok şey değişti? Sistemler değişti. Sovyetler Birliği'nde bile devrim sırasında ihanetle suçlananların bugün itibarları iade olundu (Troçki, Buharin, Kautsky v.s.)

Ama bizde bugüne dek onlarca hükümet değişti. Üç askeri müdahale oldu. 3 sefer anayasa değişti. Ama "Çerkes Ethem'in hain olduğu" yargısı affa rağmen değişmedi. Bu duruma ne diyorsunuz? Bu konuda bir şey yapmayı düşünüyor musunuz?

-Haklısınız. Dünyamızda tüm değer yargıları değişti. Günümüzde fikir ayrılığı diye tanımlanacak bir olayın "vatan haini" damgasını vurduğu Ethem Bey ve kardeşleri tarih kitaplarında, geçen yıl basılan Türkçe Larousse Ansiklopedisi'ni hazırlayan kara cahillerin beyinlerinde öylece kaldı. Bunu değiştirmek istemez olur muyum? Yaşam misyonum bu benim. Elimi, kolumu bağlayan, ailemi aklandırmak için ulusal bir tabuyu yıkmam gerektiğidir. Yıllarca önce affedilen kişilerin yetmiş yıl sonra aynı damgayı taşımaları ve bunun tarih kitaplarında olması inanılmaz bir haksızlık. Bu haksızlığın yasal zeminlerde mücadelesinin şartlarını bekliyorum.

-İlköğretimden üniversiteye dek anlatılan tarihte "Çerkes Ethem'in hainliği" olgusu sadece sizin ailenizi değil tüm Çerkes kökenlileri şüphesiz rahatsız ediyor. Bu konuda ne düşünüyorsunuz?

-Elbette bu olaydan sonra yerinden sürülen, horlanan ve ezilen Çerkeslerin bu sorunu sahiplenmeleri gerekir. Böyle bir girişimi destekleyecek her aydınla iletişim içinde olmak isterim. Birlik güçlülüktür.

-Bandırma'da, Rauf Orbay'ın Ethem Bey'i ziyaret edip Kuvay-ı Milliye saflarına kattığı konak yap-satçı bir müteahhit tarafından yıkılıp 6 katlı bir apartman yapılmış. Tarihi eser

sayılmamış. Yıkılma olayı konusunda ne diyorsunuz?

-Marsilya'dan getirilmiş tuğlalarla yapılan aile konağının yıkıldığını ilk kez sizden duyuyorum. Çok yazık olmuş. Tarihi anısı çok önemli bu yapı, yıllarca hükümet konağı olmuştu. Yıkanların elleri, bu kararı verenleri boş kafaları kırılsın. Benim beddualarım da hep tutar ha!

-Bir dönem "hain" kabul edilip idam edilen Menderes ve arkadaşlarının itibarları iade olundu. Devlet töreni ile anıt mezara nakledildiler.Siz üstelik af da olmuş aile büyükleriniz için böyle bir şey düşünmüyor musunuz?

-Ailemi aklandırmak, Ethem Bey'in haketmediği suçlamalardan arıtılmış naaşını Bandırma'ya aile mezarlığına taşımak istiyorum.Bunun için sözünü ettiğim şartların ve kamuoyunun oluşacağı zemini bekliyorum.

Size anlatmam gerekiyor. Ethem Bey ve kardeşlerini aklarken yalan ve entrika yaptığı açıklanacak, kanıtlanacak kişilerin dokunulmazlığı tüm gücüyle süregeliyor. Bu ülkede o kişilere tapınılırken, Ankara'daki evimizde tartışılarak kararlaştırılan tüm inkılaplar onlara mal edilirken elimden ne gelir. Bildiğim ve kanıtlayabileceğim gerçekleri yazsam bu söyleşiyi yayınlayamazlar. Birinin dilini kesip konuşmasını istemek gibi bu sorunuz.

GENEL KAYNAKÇA

Yunus Nadi (Abalıoğlu), Çerkes Ethem Kuvvetlerinin İhaneti.
Sel Yayınları, İstanbul, 1955.

Yunus Nadi (Abalıoğlu), Kurtuluş Savaşı Anıları.
Çağdaş Yay. İstanbul, 1979.

Doğan Avcıoğlu, Milli Kurtuluş Tarihi. (3 Cilt).
Tekin Yayınları, İstanbul, 1980.

M.Kemal Atatürk, Söylev
Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara, 1966.

Samet Ağaoğlu, Kuvay-ı Milliye Ruhu.
Ağaoğlu Yayınları, İstanbul, 1965.

Fahrettin Altay, İstiklâl Harbinde Garp Cephesi Nasıl Kuruldu.
İstanbul, 1942.

Fahrettin Altay, 10 Yıl Savaş (1912 - 1922) ve Sonrası.
İstanbul, 1970.

Rahmi Apak, Yakın Tarihimiz.
İstanbul, 1970.

Mehmet Arif, Anadolu İnkılabı. Mücahedat-ı Milliye Hatıratı.
(1335 - 1339).
İkdam Matbaası, İstanbul, 1340.

Toktamış Ateş, Türk Devrim Tarihi.
İ.Ü. İktisat Fak. Yay. İstanbul, 1980.

Celâl Bayar, Bende Yazdım. (8 Cilt).
Baha Matbaası, İstanbul, 1972.

Ali Fuat Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları.
İstanbul, 1955.

Hacim Muhittin Çarıklı, Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvay-ı Milliye Hatıraları. (1919 - 1920). Türk İnk. Tarihi Ens. Yayınları. Ankara, 1967.

Kazım Karabekir, İstiklâl Harbimiz.
İstanbul, 1960.

Ahmet Bedevi Kuran, Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele, İstanbul, 1956.

Hasan İzzettin Dinamo, Kutsal İsyan. (8 Cilt)
May Yayınları, İstanbul, 1970.

Feridun Ergin, Atatürk.
Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1978.

Çerkes Ethem, Hatıralarım.
Dünya Yayınları, İstanbul, 1961.

Kılıç Ali, Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor.
Sel Yayınları, İstanbul, 1955.

Nazım Hikmet, Kurtuluş Savaşı Destanı.
Bilgi Yayınları, Ankara, 1970.
Feridun Kandemir, Atatürk'ün Kurduğu TKP ve Sonrası
Yakın Tarihimiz Yayınları, İstanbul, 1965.
Lord Krnos, Bir Milletin Doğuşu.
Sander Yayınları, İstanbul, 1979.
Cemal Kutay, Çerkes Ethem Dosyası. (2 Cilt).
Boğaziçi Yayınevi, İstanbul 1973.
Cemal Kutay, Milli Mücadelede Yeşil Ordu Efsanesi.
İstanbul, 1956 (Tarih Konuşuyor 5)
Cemal Madanoğlu, Anılar (Cilt 1)
Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1982.
Sabahattin Selek, Milli Kurtuluş Tarihi.
Örgün Yayınları, İstanbul, 1981.
G.V. Plehanof, Tarihte Bireyin Rolü.
Kaynak Yayınları, İstanbul, 1983.
Fahri Belen, Türk Kurtuluş Savaşı.
Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1973.
İlhan Bardakçı, Taşhan'dan Kadifekale'ye.
Milliyet Yayınları, İstanbul, 1975.
Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam. (3 Cilt)
Tekin Yayınları, İstanbul 1981.
Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam. (3 Cilt)
Tekin Yayınları, İstanbul, 1981.
Şevket Süreyya Aydemir, Enver Paşa. (3 Cilt)
Tekin Yayınları, İstanbul, 1981.
Kazım Özalp, Milli Mücadele. (2 Cilt).
Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1972.
Fahir Armaoğlu, 20 Yüzyıl Siyasi Tarihi.
Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1983.
S.I. Arolov, Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları.
İstanbul, 1967.
Tarık Zafer Tunaya, Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük. Turhan
Yayınları, Ankara, 1981.
Mete Tunçay, Türkiye'de Sol Akımlar.
Bilgi Yayınları, Ankara, 1978.
Mete Tunçay, Atatürk'ü Yorumlamak.
Bilim ve Toplum Sayı 4. İstanbul, 1978.
Mete Tunçay, Eski Sol Üstüne Yeni Bilgiler.
Belge Yayınları, İstanbul, 1982.
Nurdoğan Tunçalan, Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken.
Hür Yayınları, İstanbul, 1981.

Taner Timur, Osmanlı Toplum Yapısı.
Turhan Kitabevi, Ankara, 1979.
Naşit Uluğ, Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı tarihi.
Milliyet Yayınları, İstanbul, 1973.
Doğu Ergil, Milli Kurtuluş Savaşının Sosyal Tarihi.
Turhan Kitabevi, Ankara, 1981.
Sadi Borak, Atatürk'ün Gizli Oturumlardaki Konuşmaları.
İnkılap ve Aka Kitabevi, İstanbul, 1981.
Ömür Sezgin, Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu
Birey Toplum Yayınları, Ankara, 1984.
Kazım Öztürk, Atatürk'ün T.B.M.M. Açık ve Gizli Oturumlardaki Konuşmaları.
Kültür Bakanlığı, Ankara, 1981.
Halide Edip Adıvar, Dağa Çıkan Kurt.
Atlas Kitabevi, İstanbul, 1983.
Tarık Buğra, Küçük Ağa.
Ötüken Yayınları, İstanbul, 1984.

DERGİLER

Türk İstiklâl Harbi, Ankara Genel Kurmay Harb Tarihi Başkanlığı Yayını. Cilt 2, Batı Cephesi, Cilt 6 Ayaklanmalar.

Kafkasya Üstüne Beş Konferans, Kuzey Kafkas Kültür Dernekleri Yayını İstanbul 1978.

Yamçı, Aylık Sosyo-Kültürel Dergi. Sayı, 4 Ankara, 1976.

Türkiye Gerçeği, Aylık Dergi. Sayı 18 (Çerkes Ethem. Yazarı: Zeki Saruhan) İstanbul, 1980.

Varlık Dergisi, Sayı: 922, Temmuz 1984.

DİPNOTLAR

1— Adıgey'in Kısa Tarihi — Kafkasya Kültürel Dergi. Sayı 39.
2 — Kafkasya Üzerine Beş Konferans.
3 — Kafkasya Üzerine Beş Konferans. S. 259.
4 — Taner Timur — Osmanlı Toplum Yapısı. S. 153.
5 — Yamçı Dergisi — S. 4, S. 75.
6 — Doğu Ergil — Milli Kurtuluş Savaşının Sosyal Tarihi. S. 250 - 256.
7 — Doğu Ergil a.g.e. S. 86.
8 — Cemal Kutay — Çerkes Ethem Dosyası. C. 1. S. 13.
9 — Halide Edip Adıvar — Dağa Çıkan Kurt. S. 127.
10 — Çerkes Ethem'in Hatıraları. S. 11.
11 — Rauf Orbay — Yakın Tarihimiz. C. 1. S. 141.
12 — Doğan Avcıoğlu — Milli Kurtuluş Tarihi. C. 1. S. 576.
13 — Rauf Orbay — a.g.e. C. 1. S. 147 - 148.
14 — Doğan Avcıoğlu a.g.e. C. 2. S. 578.
15 — Doğan Avcıoğlu a.g.e. C. 2. S. 579 (aktarma)
16 — Doğan Avcıoğlu a.g.e. C. 2. S. 576.
17 — Doğu Ergil — a.g.e. S. 275.
18 — Doğu Ergil — a.g.e. S. 276.
19 — Cemal Kutay — a.g.e. C. 1. S. 17.
20 — Cemal Kutay — a.g.e. C. 1. S. 19.
21 — Doğan Avcıoğlu — a.g.e. C. 3. S. 117.
22 — Cemal Kutay — a.g.e. C. 1. S. 154.
23 — Doğu Ergil — a.g.e. S. 271.
24 — Hasan İzzettin Dinamo — Kutsal İsyan c. 7. S. 69.
25 — Çerkes Ethem'in Hatıraları — S. 26.
26 — Çerkes Ethem'in Hatıraları — S. 26.
27 — Hasan İzzettin Dinamo — a.g.e. C. 7. S. 80.
28 — Çerkes Ethem'in Hatıraları. S. 50.
29 — Hasan İzzettin Dinamo — a.g.e. C. 7. S. 52.
30 — Mustafa Kemal — Söylev.
31 — Çerkes Ethem'in Hatıraları. S. 53.
32 — Halide Edip Adıvar — a.g.e. S. 127.
33 — Hasan İzzettin Dinamo — a.g.e. C. 7. S. 219.
34 — Çerkes Ethem'in Hatıraları. S. 56.
35 — Cemal Kutay a.g.e. C. 1. S. 251.
36 — Cemal Kutay a.g.e. C. 1. S. 127.
37 — Hasan İzzettin Dinamo — a.g.e. C. 7. S. 216.
38 — Hasan İzzettin Dinamo — a.g.e. C. 7. S. 228.
39 — Hasan İzzettin Dinamo — a.g.e. C. 7. S. 233.

40 — Hasan İzzettin Dinamo — a.g.e. C. 7. S. 233.
40 — Hasan İzzettin Dinamo — a.g.e. C. 7. S. 233.
41 — Şevket Süreyya Aydemir — Tek Adam. C. 2. S. 318.
42 — Çerkes Ethem'in Hatıraları. S. 65.
43 — Çerkes Ethem'in Hatıraları. S. 69.
44 — Mustafa Kemal — a.g.e.
45 — Çerkes Ethem'in Hatıraları. S. 78
46 — Çerkes Ethem'inHatıraları . S. 71.
47 — Hasan İzzettin Dinamo — a.g.e. C. 7. S. 344.
48 — Rahmi Apak — Garp Cephesi Nasıl Kuruldu. S. 585.
49 — Hasan İzzettin Dinamo — a.g.e. C. 7. S. 253.
50 — Mete Tunçay — Türkiye'de Sol Akımlar. S. 131.
51 — Mete Tunçay — Türkiye'de Sol Akımlar. S. 134 (dipnot).
52 — Mustafa Kemal — a.g.e. S. 346.
53 — Mete Tunçay — a.g.e. S. 138.
54 — Doğan Avcıoğlu — a.g.e. C. 2. S. 526.
55 — Samet Ağaoğlu — Kuvay-ı Milliye Ruhu. S. 20.
56 — Ali Fuat Cebesoy — Milli Mücadele Hatıraları. S. 465.
57 — Feridun Kandemir — Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Sonrası. S. 13.
58 — Yunus Nadi — Çerkes Ethem Kuvvetleri'nin İhaneti. S. 11.
59 — Mustafa Kemal — a.g.e. S. 347.
60 — Mustafa Kemal — a.g.e. S. 349.
61 — Çerkes Ethem'in Hatıraları — S. 58.
62 — Doğan Avcıoğlu — a.g.e. C. 2. S. 289.
63 — Mete Tunçay — a.g.e. S. 150.
64 — Doğu Ergil — a.g.e. S. 146.

65 — Lord Krnos — Atatürk. S. 379.
66 — Lord Krnos — Atatürk. S. 379 (aktarma).
67 — Doğan Avcıoğlu — a.g.e. C. 2. S. 570.
68 — Hasan İzzettin Dinamo — a.g.e. C. 7. S. 340 - 342.
69 — Mete Tunçay — a.g.e. S. 143 (aktarma)
70 — Çerkes Ethem'in Hatıraları. S. 109.
71 — Hasan İzzettin Dinamo — a.g.e. C. 7. S. 338.
72 — Çerkes Ethem'in Hatıraları — a.g.e. S. 104.
73 — Hasan İzzettin Dinamo — a.g.e. C. 7. S. 342.
74 — Halide Edip Adıvar — a.g.e. S. 1[illegible]
75 — Mustafa Kemal a.g.e. S. 370.
76 — Mete Tunçay — a.g.e. S. 144 (dipnot)
77 — Çerkes Ethem'in Hatıraları — a.g.e. S. 110.
78 — Mete Tunçay — a.g.e. S. 147 (aktarma).
79 — Fahrettin Altay — On Yıl Savaş ve Sonrası. S, 277.
80 — Fahrettin Altay — On Yıl Savaş ve Sonrası. S, 279.
81 — Çerkes Ethem'in Hatıraları a.g.e. S. 108.
82 — Ali Fuat Cebesoy — a.g.e. S. 474.
83 — H.İzzettin Dinamo — a.g.e. C. 8. S. 130.
84 — Mete Tunçay — a.g.e. S. 149.
85 — Kılıç Ali Paşa Anlatıyor — S. 52.
86 — H.İzzettin Dinamo — a.g.e. C. 8. S. 156 - 162.
87 — H.İzzettin Dinamo — a.g.e. C. 8. S. 154.
88 — H.İzzettin Dinamo — a.g.e. C. 8. S. 155.
89 — Çerkes Ethem — a.g.e. S. 111.
90 — Kazım Özalp — Yakın Tarihimiz C. 2. S. 7.
91 — Mustafa Kemal — a.g.e. S. 367.

92 — Yalçın Küçük — Türkiye Üzerine Tezler. C. 2. S. 631 (aktarma).
93 — Yunus Nadi — Kurtuluş Savaşı Anıları. S. 393.
94 — Yunus Nadi — Çerkes Ethem Kuvvetlerinin İhaneti. S. 8.
95 — Çerkes Ethem — a.g.e. S. 133.
96 — Çerkes Ethem — a.g.e. 134
97 — Çerkes Ethem — a.g.e. S. 134.
98 — Doğu Ergil — a.g.e. S. 294.
99 — Mustafa Kemal — a.g.e. S. 380.
100 — Mustafa Kemal — a.g.e. S. 382.
101 — Çerkes Ethem — a.g.e. S. 142.
102 — Çerkes Ethem — a.g.e. S. 142.
103 — Mustafa Kemal — a.g.e. S. 385.
104 — Çerkes Ethem — a.g.e. S. 146.
105 — H.İzzettin Dinamo — a.g.e. C. 7. S. 206.
106 — Yalçın Küçük — a.g.e. C. 2. S. 690 (aktarma).
107 — Yalçın Küçük — a.g.e. C. 2. S. 690 (aktarma).
108 — Çerkes Ethem — a.g.e. S. 167.
109 — Çerkes Ethem — a.g.e. S. 176.
110 — Doğu Ergil — a.g.e. S. 296.
111 — Çerkes Ethem — a.g.e. S. 177.
112 — Çerkes Ethem — a.g.e. S. 183.
113 — Mete Tunçay — a.g.e. S. 143.
114 — H.İzzettin Dinamo — a.g.e. C. 8. S. 240.
115 — Miralay Mehmet Arif — Anadolu İnkılabı S. 64.
116 — Kazım Öztürk — Atatürk'ün T.B.M.M.Açık ve Gizli Oturumlardaki Konuşmaları. C. 1. S. 342.
117 — Kazım Öztürk — a.g.e. C. 1. S. 343.
118 — Kazım Öztürk — a.g.e. C. 1. S. 358.
119 — Kazım Öztürk — a.g.e. C. 1. S. 359.
120 — Kazım Öztürk — a.g.e. C. 1. S. 371.
121 — Kazım Öztürk — a.g.e. C. 1. S. 371.
122 — Kazım Öztürk — a.g.e. C. 1. S. 383.
123 — Kazım Öztürk — a.g.e. C. 1. S. 389.
124 — Kazım Öztürk — a.g.e. C. 1. S. 393.
125 — Kazım Öztürk — a.g.e. C. 1. S. 393
126 — Kazım Öztürk — a.g.e. C. 1. S. 394.
127 — Kazım Öztürk — a.g.e. C. 1. S. 316.
128 — Kazım Öztürk — a.g.e. C. 1. S. 406.
129 — Kazım Öztürk — a.g.e. C. 1. S. 412.
130 — Kazım Öztürk — a.g.e. C. 1. S. 422.
131 — Feridun Kandemir — Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Sonrası. S. 134.
132 — Feridun Kandemir — a.g.e. S. 139.

133 — Feridun Kandemir — a.g.e. S. 136.
134 — Feridun Kandemir — a.g.e. S. 140.
135 — Feridun Kandemir — a.g.e. S. 145.
136 — Feridun Kandemir — a.g.e. S. 147.
137 — Feridun Kandemir — a.g.e. S. 153.
138 — Feridun Kandemir — a.g.e. S. 152.
139 — Feridun Kandemir — a.g.e. S. 152.
140 — Feridun Kandemir — a.g.e. S. 154.
141 — Feridun Kandemir — a.g.e. S. 155.
142 — Feridun Kandemir — a.g.e. S. 159.
143 — Feridun Kandemir — a.g.e. S. 179.
144 — Feridun Kandemir — a.g.e. S. 179.
145 — Feridun Kandemir — a.g.e. S. 57.
146 — Feridun Kandemir — a.g.e. S. 179.
147 — Feridun Kandemir — a.g.e. S. 181.
148 — Feridun Kandemir — a.g.e. S. 183.
149 — Toktamış Ateş — Türk Devrim Tarihi. S. 211.
150 — Yamçı Dergisi — S. 4.
151 — Mete Tunçay — a.g.e. S. 144.
152 — Cemal Kutay — a.g.e. C. 1. S. 16.
153 — H.İzzettin Dinamo — a.g.e. C. 8. S. 242.
154 — Nazım Hikmet — Kurtuluş Savaşı Destanı (Şiir).
155 — Yalçın Küçük — a.g.e. C. 2. S. 711.
156 — Yalçın Küçük — a.g.e. C. 2. S. 640.
157 — Doğan Avcıoğlu — a.g.e. C. 2. S. 573.
158 — Mete Tunçay — a.g.e. S. 243.
159 — Türkiye Gerçeği Dergisi. S. 18. S. 20.
160 — Doğan Avcıoğlu — a.g.e. C. 2. S. 573 (dipnot).
161 — Yalçın Küçük — a.g.e. C. 2. S. 706 (aktarma).
162 — Tarık Buğra — Varlık
163 — İlhan Selçuk — Cumhuriyet
164 — Mustafa Kemal — a.g.e. 377

GÜNEŞ

Anadolu'nun işgalden kurtarılmasında Ethem'in rolü neydi?.. Yunan işgaline karşı direniş nasıl örgütlendi?.. Genelkurmay belgeleri Ethem Bey'in Yunanlılar'a sığınmadığını ortaya koyuyor...

•

Ethem Bey'in Türk birliklerine kurşun sıktığı rivayetlerinin de boş olduğu anlaşıldı... Çerkes Ethem olayı günümüzün hoşgörü ortamında nasıl yeniden ele alınıp değerlendirilebilir?..

•

Kardeşleri çıkan afla birlikte ülkeye döndüler. Ethem dönmedi. Çünkü hain olduğuna, hatalı olduğuna inanmıyordu.

Kapak: SELÇUK ERDOĞAN

6. BASKI